

EGYETEMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 1.
STUDIA AD HISTORIAM UNIVERSITATIS 1.

A JEZSUITÁK SZEREPE A KOLOZSVÁRI FELSŐOKTATÁSBAN (1581–1773)

EGYETEMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 1.

STUDIA AD HISTORIAM UNIVERSITATIS 1.

A SOROZATOT SZERKESZTI
A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM EGYETEMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA

1. kötet: A jezsuiták szerepe a kolozsvári felsőoktatásban (1581–1773)

EGYETEMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 1.
STUDIA AD HISTORIAM UNIVERSITATIS 1.

A JEZSUITÁK SZEREPE
A KOLOZSVÁRI
FELSŐOKTATÁSBAN
(1581–1773)

Szerkesztette: Pál József

Lektor: Blazovich László és Pál József

Felelős kiadó: a Szegedi Tudományegyetem rektora

Felelős szerkesztő: Szauter Dóra

© Szegedi Tudományegyetem, 2023

© a kötet szerzői, 2023

ISSN 3003-9320 (print)

DOI: 10.14232/szte.sahu.2023.1

ISBN 978-963-306-939-4 (print)

ISBN 978-963-306-940-0 (pdf)

Műszaki szerkesztés és nyomás:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György

Tartalom

DUX LÁSZLÓ	
Bevezető	7

I. rész

SZÖGI LÁSZLÓ	
Megjegyzések a 16. századi kolozsvári egyetem/akadémia/kollégium terminológiai kérdéséhez	11

HARGITTAY EMIL	
Kolozsvártól Nagyszombatig: Báthory István és Pázmány Péter egyetemalapító levelei	19

KRUPPA TAMÁS	
Rómából Kolozsvárra. Antonio Possevino és Szántó Arator István tevékenysége Erdélyben	25

KORONKAI ZOLTÁN SJ	
Jezsuiták a felsőoktatásban	37

KISS-PETŐ APOR	
Diákok és diákélet a Kolozsvári Jezsuita Kollégiumban.	47

DEMETER JÚLIA	
„Ha jó szívvel veszik a mulatságos költeményünket”. A kolozsvári jezsuita színjátszás és öröksége	53

II. rész

PÁL JÓZSEF	
Krízisidőszakok és italianisztika a kolozsvári-szegedi tudományegyetemen (1872–1957)	71

Tisztelt Olvasó!

A Szegedi Tudományegyetem Egyetemtörténeti Bizottsága örömmel indítja útjára új sorozatát, melynek első kötetét tartja kezében.

Küldetésünknek érezzük, hogy konferenciákkal, kiállításokkal, kiadványokkal járuljunk hozzá a magyar kultúra, ezen belül kiemelten a magyar felsőoktatás történeti forrásainak, hagyományainak és értékeinek feltárásához és megőrzéséhez. Célunk, hogy munkánk révén ellene dolgozzunk Sándor György humoralista szomorú, de igaz megállapításának: „... az első generáció felejt, a második elfelejt, a harmadiknak már eszébe sem jut.”

Az első rész a Jezsuita Rendtartománnyal közösen szervezett, 2022. november 9-én megtartott konferencia előadói által készített tanulmányokat tartalmazza. Az előadások a 440 évvel ezelőtti kolozsvári jezsuita akadémia- és egyetemalapítás kultúr- és egyháztörténeti, politikai, oktatói, hallgatói lehetőségeit, korlátait és körülményeit tekintették át.

Vízi Elemér SJ tartományfőnök bevezető köszöntőjében kiemelte: évszázadokon keresztül, ha valahol a jezsuiták letelepedtek, ott néhány éven belül iskolát, egyetemet alapítottak és működtettek. Ezáltal Európa és a világ keresztény kultúrájának és tudományosságának legerősebb bástyáit hozták létre. Ezt a 16–17. század fordulóján Kolozsvárról gyakran csak testi épségük, életük kockáztatásával tehették és tették meg.

Emiatt sem tartjuk indokoltnak, hogy a 440 éve kezdődött munka megítélése nagyrészt későbbi évszázadokban kialakított kritériumoknak, fogalmaknak való megfeleltetéssel történjen. Ahogy Szögi László professzor dolgozatában olvashatjuk, a diplomakiadás kritériuma sokáig azért nem teljesült, mert az egyetem épületét 3–4 évente lerombolták, tanárait, diákjait elűldözték Kolozsvárról, de ők, amint lehetett, visszatértek és folytatták a munkát.

A jezsuita szellemi alapok, értékrend, oktatási módszerek messze túléltek a Kolozsvári Tudományegyetem állami intézménnyé alakulását és máig felismerhetőek a trianoni döntést követően megalakuló szegedi állami és egyházi felsőoktatás vonásain is. Különösen szép eleme volt a konferenciának a jelenleg is Szegeden működő Kaszap István Jezsuita Szakkollégium diákjainak hozzájárulása a Schola énekkar koncertjével, valamint a kolozsvári diákság életét bemutató előadással.

A második rész Pál József: *Krízisidőszakok és italianisztika a kolozsvári-szegedi tudományegyetemen (1872–1957)* című írását közli. Az indulások-megszakadások után 1872-ben császári támogatással létrejött, négykarú intézmény a 20. század második évtizedében súlyos válsághelyzetbe került. Először az első világháború, majd a magyar egyetem Kolozsvárról történő végleges elűldözése miatt. A budapesti intermezzo után a szegedi „létrekelés” során az egyetem oktatóinak, hallgatóinak rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdeniük. A nagyon sikeres 1930-as évek

után ismét válságosra fordult az alma mater sorsa. Végül, nem kevésszer az emberi nagyság példáját felmutatva, elődeink sikeresen megoldották a feladatukat. A tanulmány a fő és általános egyetemtörténeti tényekbe ágyazva egy diszciplina eredményes oktatásának útját követi nyomon.

Bizottságunk szándéka, hogy az *Egyetemtörténeti Tanulmányok. Studia ad historiam universitatis* a konferenciák, kollektív munkák mellett az egyetem és elődei több mint 440 éves történetének bármely korszakáról, jelentős eseményéről szóló tudományos igényű munkának helyet adjon. A két immár olvasható egyetemtörténeti kötet (2013, 2022) mellett számos részkérdést tárgyaló, kitűnő írás jelent meg kollégáink tollából. Az egyéni kutatások során új és érdekes ismeretre, felfedezésre derült fény. Számítunk együttműködésükre új sorozatunkban, amelynek célja, hogy előkészítse a harmadik, 1921-gyel immár Szegeden kezdődő egyetemtörténeti kötet munkálatait.

Hasznos olvasást, tartalmas időtöltést kívánva:

Dr. Dux László
a Gál Ferenc Egyetem rektora
a Szegedi Tudományegyetem Egyetemtörténeti Bizottságának tagja

I. rész

SZÖGI LÁSZLÓ*

Megjegyzések a 16. századi kolozsvári egyetem/akadémia/kollégium terminológiai kérdéséhez

Ismert adat, hogy a fejedelmi székből a lengyel trónra került Báthori István, aki 1578-ban Vilnóban is helyet adott a jezsuitáknak egy lengyel akadémia megalapításához, egy évvel később engedélyezte a rendnek egy gimnázium Kolozsvárott történő megnyitását. A jezsuiták, akik később is missziós területnek tekintették Magyarországot és különösen Erdélyt, örömmel tettek eleget a fejedelem hívásának, és rövid idő alatt jól működő, színvonalas és – szokásaiknak megfelelően – a szegények számára ingyenes középiskolát építettek fel Kolozsváron. Báthory tervei azonban a középfokú oktatásnál magasabbra irányultak. 1581. május 12-én aláírta a kolozsvári jezsuita akadémia az első újkori magyar katolikus egyetemi intézmény alapítólevelét.¹ Az akadémia alapításakor már lényegében megvolt, ám még nem került kiadásra a rend oktatási szabályzata, de már Kolozsváron is a majdani Ratio Studiorum elvei alapján szervezték meg az intézmény működését.

A közelmúltban vita bontakozott ki a kolozsvári intézmény jellegéről. Egyesek egyetemnek nevezték, mások szerint nem volt egyetemi rangú intézmény. Kiváló kollégák részletesen taglalták, hogy miért nem volt egyetem a kolozsvári intézmény.² Molnár Antal és Siptár Dániel 2011-ben megjelent cikkében részletes ismertetést adott a korabeli jezsuita iskolarendszeréről és a kora újkori felsőoktatási intézmények gyakran áttekinthetetlen sokszínűségéről. A kérdés fontosságát mutatja, hogy a 2021-ben megjelent hazai nagy jubileumi kötetben önálló fejezetet biztosítottak a kérdésnek „Volt-e jezsuita egyetem Kolozsváron?” címmel.³ Ebben az a tétel szerepel, hogy „egy 20. századi történészek hatására tényként terjedt el egy kolozsvári „Báthory-egyetem létezésének fikciója.” Itt jegyzem meg, hogy az erdélyi közvélemény jóval korábban is már egyetemnek nevezte az intézményt. Hodor Károly 1850-ben írt dolgozata megtalálható a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, amelynek címe: „Az erdélyi Báthory egyetem történelme 1579–1849.” Veress Endre tehát nem maga találta ki 1906-ban megjelent írásának címét: „A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.”

Még az alapítás előtti időből ismerünk egy nyomtatványt, amely az új kolozsvári épület megnyitása alkalmából tartott nyilvános vitára invitálta az érdeklődőket, s

* Eötvös Loránd Tudományegyetem

1 A gazdag szakirodalomból: VERESS 1906, 169–193 és 249–386, GAAL 2012. A legújabb: SZÖGI-VARGA 2011. 27–69.

2 MOLNÁR-SIPTÁR 2011, 345–363.

3 SIPTÁR 2021, 77–79.

amelyben „ad disputandum publice propositae cum **Claudiopoli in Transylvania novum gymnasium** Societatis Jesu aperiretur” kifejezést használják.⁴ Itt tehát nincs vita, az újonnan megnyílt gimnáziumot nevezik meg, hiszen ekkor még csak az működött.

Vizsgáljuk meg, mikor beszélhetünk felsőfokú oktatásról a korabeli Európában? A középkorban minimum három feltételnek kellett megfelelnie egy universitas-nak. Az egyik a pápai és/vagy császári hivatalos megerősítés, a második, hogy az intézményben a kor tudományos fokozatait (baccalaureus, magister, doctor) meg lehessen szerezni, és a harmadik, hogy az ismert tudományok mindegyikét (vagyis a négy elismert fakultás tudományait) kellett tanítania.

Nézzük először az első feltételt. Normális esetben a pápai megerősítés után hamarosan megnyílt egy adott egyetem és onnan kezdve folyamatosan működött. Más esetekben a pápai vagy császári engedély jóval megelőzte az intézmény tényleges megnyitását, mint pl. az Ingolstadti Egyetem esetében, amelynek létesítésére II. Pius pápa már 1459-ben engedélyt adott, de végül csak 1472-ben nyílt meg. Voltak olyan esetek is, amikor a tényleges megnyitás már évekkel azelőtt megtörtént, mint hogy a pápai jóváhagyás megérkezett. Parma egyetemét Visconti Galeazzo milánói herceg 1387-ben alapította, 1414-től Universitas scholarum iuristarumként működött, de II. Gyula pápa csak 1512-ben ismerte el hivatalosan. Ehhez járul hozzá még az is, hogy számos egyetemet többször újjá kellett alapítani, mert rövid működés után megszűnt, más városba költözött, majd újra visszatért eredeti székhelyére. Ilyen például Lisszabon 1290-ben alapított egyeteme, amely 1308–1338, majd 1354–1377 között Coimbrába költözött, és végül 1537-től végleg ott telepedett le. Mindez érthetően nehezíti az egyetemek számának pontos meghatározását egy adott periódusban.

Báthory mint lengyel király és erdélyi fejedelem hivatalosan megalapította az intézményt és az alapítólevélben az európai hasonló intézményeknek járó jogokkal ruházta fel, és jelezte, hogy kérni fogja a pápát ezek megerősítésére. A pápai megerősítés azonban nem következett be, pedig e korban katolikus egyetem még nem alakulhatott meg pápai jóváhagyás nélkül. Ha csak ezt a feltételt nézzük, akkor valóban el kell ismerni, hogy az intézmény a 16. században nem érte el az egyetemi rangot. Báthori István az alapítólevélben collegium, academia és universitas kifejezést egyaránt használt.⁵

Ut veri isti **collegio** a nobis, ut supra dictum est...Que quidem promotio tantundem iuris, dignitatis, praeeminentiae, ornamentum habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae **academiis** de iure et consuetudine habere solent et possunt. Quod ut auctoritate Pontificis Maximi sanciat et privilegia iustae **universitatis**

⁴ Lásd: SZÖGI-VARGA 2011, 37.

⁵ SZÖGI 1995, 169.

hoc **collegium** omni ex parte obtineat, apud Sedem Apostolicam contendemus.⁶

Európában ismereteim szerint, csak a magyar, a horvát és a görög nyelv nem használja az universitas kifejezést, hanem helyette az egyetem, illetve a sveučilište, panepistímio szavakat alkalmazza. Az egyetem szó a nyelvújítás idején került a magyar nyelvbe és a tudományok egyetemességére utal. Találkoztam a korabeli forrásokban a „tudományok mindensége” kifejezéssel is. Innen kezdve kérdés, hogy ezeket a szavakat hogyan fordítjuk magyarra? Ha csak az universitas szót fordíthatjuk egyetemnek, akkor Gallia akadémiait minek nevezzük?

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a felsőoktatási intézmény latin terminológiája még a 17. század közepén sem volt egyértelmű. Pázmány 1635-ben alapítólevelében azt írja: „inter caetera adiumenta primarium illud occurebat, ut aliqua **studiorum Universitas** erigetur”⁷, II. Ferdinánd megerősítő oklevelében a „**Gymnasium seu Universitatem**” kifejezést használja.⁸ Kisdi Benedek egri püspök pedig 1657-ben a kassai felsőfokú intézmény alapításakor „ex illo erigeremus et fundaremus **Studium Universale seu Academicum**” formában nevezi meg a leendő intézetet.⁹ I. Lipót megerősítő oklevelében pedig szerepel a „**Gymnasium illud seu Universitatem**”, az „**Academiae Cassoviensis**” és az „**Academiae seu Studii Universalis**” kifejezés mindegyike.¹⁰

A második feltétel a fokozatok adásának kérdése. A jezsuiták valóban fokozatosan építették ki oktatásukat. Ha tehát 1579-ben kezdték a gimnáziumi oktatást, akkor csak hat tanév múlva kezdhették meg a filozófiai kurzust, azaz a Bölcsészeti Kart működtetni. 1585-ben kezdődhetett itt az oktatás. Mivel az intézmény működése 1586-ban pestisjárvány miatt megszakadt, a második évet csak 1587-ben kezdhették meg. A harmadik tanévet feltehetően még megkezdték, de 1588. december 25-én a megyesi országgyűlés kimondta kiűzetésüket, így azt már nem tudták befejezni.

6 (A teljes rész Bene László és Tóth Péter fordításában.) „Hogy azonban ezen, általunk a fent mondott módon létrehozott kollégium jogait, tisztességét és méltóságát tekintve semmiben se maradjon el a keresztény világ többi akadémiajának szokásaihoz képest, különös királyi kegyünkből jelen okmány-nal elhatározzuk és elrendeljük, hogy aki a magasabb műveltségben – a héber, görög és latin irodalomban – kitűnő jártasságot szerzett, és ezután el akar jutni valamelyik fakultás (a teológia vagy a filozófia) csúcsára – miután előadta a tanítását alátámasztó érveket – a kollégium határozata alapján mind a baccalaureusi, mind a magiszteri, mind pedig a doktori fokozatra előléphessen. Ezen előléptetés járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaiban a jog és szokás szerint járnak szoktak és járhatnak. Hogy ezt az Apostoli Szék tekintélye is szentesítse, és e kollégium minden tekintetben bírja egy valódi egyetem kiváltságait, az Apostoli Széknél fogjuk kezdeményezni.”

7 Uo. 196. „Minden más eszköznél előbbre valónak tűnt föl előttünk, hogy Tudományos Egyetem emeltessék” – a szerk.

8 Uo. 201.

9 Uo. 179. „belőle emelnénk és alapítanánk egy Egyetemes tanulmányt vagy Akadémiát” – a szerk.

10 Uo. 184–185. „Akadémia vagy egyetemes tanulmányok” – a szerk.

A második tanév végén elvileg már lehetett baccalaureusi fokozatot szerezni, de erre nincs adatunk. A harmadik év végén megszerezhető magisteri fokozat kiadására pedig már nem kerülhetett sor.

E tények ismertetése után fordítsuk arra figyelmünket, hogy mind Báthori, mind a pápa hogy tekintettek az intézményre 1581 után. XIII. Gergely pápa 1583. február 4-én, Rómában kiállított oklevelében egy kolozsvári kollégium és szeminárium alapítására évi 1200 tallér támogatást adományoz 15 éven keresztül. Így ír:

Ennek okáért Erdély tartományra fordítván figyelmünket, amely a Magyar Királyság szívében található, és a keresztény tanítás életője, egyrészt más nyomorúságok miatt, másrészt legfőképp a keresztény vallás szolgálóinak szinte nyomorúságos szegénysége miatt úgy döntöttünk, hogy magában Erdély tartományban is kollégiumot alapítunk, az ottani ifjúság kegyes és üdvös foglalkoztatására, az említett Társaság vezetésével, és azt meghatározott éves támogatással segítjük, míg időközben meg nem erősödik az állandó, éves adományoknak köszönhetően. Tehát önszántunkból, és biztos elhatározással Kolozsvár városában, amely ugyanezen Erdély fővárosa, mivel más városai közül kitűnik, egy kollégiumot, azaz szemináriumot állítunk fel és létesítünk apostoli tekintélyünknel fogva, jelen okirat örökös erejével. Abban a szemináriumban az ifjú magyar diákok magának a provinciának katolikus hitét, keresztény tanítását és hasznos tudományát magukba szívják, hogy ott a legderekabb erkölcsök, oktatás által nevelkedjenek, hasonlóan a másutt lévő egyéb más kollégiumokhoz és szemináriumokhoz, amelyek felállításáról már rendelkezünk Csehország, Lengyelország és Németország területén. Az így felállított és létesített szemináriumot ugyanezen kolozsvári Társaság kollégiumának jelenlegi rektorának gondoskodó irányítása és felügyelete alá rendljük. ... Álljon ez azokon felül is, amit mi régóta különböző más éves támogatás néven hétezer-kétszáz tallér összegben, különböző más kollégiumoknak vagy szemináriumoknak és személyeknek jutattunk, és ma is külön-külön ezerkétszáz tallért, egy másik hasonló kollégiumnak, amelyet ugyanígy mi hoztunk létre Vilnában, Litvániában, a rutének és a moszkoviták (érdekében), hasonló szándékkal juttattunk.¹¹

11 Uo. 286–288. Tóth Péter fordítása. A Rómában 1583. február 5-én kelt pápai okirat alapítólevelének tekinthető címe (Diploma erectionis seminarii Claudiopolitani, Erectio Seminarii in Translvania, azaz „a kolozsvári/erdélyi szeminárium felállításáról szóló okirat”) és a következő mondatok alapján is: „jelen okirat által létrehozott kollégiumnak”, „a jelen okiratban létesített kollégiumnak”, unum collegium, seminarium appellandum instruantur erigimus et instituimus per praesentes erecto stb.Latinul: *Monumenta Antiqua Hungariae*, edidit Ladislaus Lukács S.J. II. 1580–1586. Romae, Institutum Historicum, 1969 p. 388. (A szerk. megjegyzése.)

A fenti idézetekben a nemzetközi összehasonlításokra hívom fel a figyelmet. A pápa cseh, lengyel és német példákra utal és konkrétan megemlíti a litvániai, vilnai alapítást. Mindez egyértelműen egy vilnaihoz hasonló intézmény, magyarán egy későbbi egyetem kiépítésére utal. Kilenc nappal később 1583. február 13-án Báthori István, Nepolomucban kiadja azt az oklevelet, amelyben a kollégium részére évi ezer magyar dukátnyi összeget adományoz, kiegészítve a pápai támogatást.

A király így fogalmaz:

Minthogy tehát ezen oly nagyszerű munka előmozdításához XIII. Gergely pápa a mi magyar népünk iránti szeretetből és bőkezűségből elhatározta, hogy ő ugyanakkora összeget fordít minderre, mint mi, a jezsuiták említett erdélyi, kolozsvári kollégiumához, a már létrehozott iskolákkal együtt, hozzáadunk még egy szemináriumot is, a nemes és plebejus ifjak számára, akik bizonyára nem lennének képesek szűkös anyagi helyzetük miatt tehetségüket kiművelni.¹²

Mindez egy láthatólag gondosan megtervezett, a nemzetközi diplomáciában szokásos módon elhatározott és megvalósított egyetemfejlesztési terv részét képezte. Kolozsváron ezzel már a második fázisába lépett egy leendő jezsuita egyetem létesítése. A jezsuiták oktatási rendszerében az akadémiai épület mellé, általában papi szemináriumot, szegény nemesek illetve egyéb hallgatók számára konviktust, természetesen templomot és könyvtárat kellett létesíteni. Ezek a feltételek 1583 után fokozatosan teljesültek és szinte készen állt minden az egyetem de jure létrehozásához. Ekkor jött közbe az 1588-as kiűzetés.

1595. áprilisában a jezsuiták visszatérhettek Kolozsvárra és újra kezdhették az oktatást. Mivel mindent előről kellett kezdeni, megint hat év gimnáziumi képzés következett. 1600 őszén kezdődhetett újra a bölcsészeti kurzus. A történet megint nagyon hasonló volt a korábbihoz, azzal a különbséggel, hogy 1603 nyarára majdnem befejezhették a harmadik évfolyamot is. Székely Mózes 1603. június 9-én elfoglalta Kolozsvárt, és a feltüzelt unitáriusok ekkor rombolták le a jezsuiták tanintézetét. Fokozatok kiadására ekkor sem kerülhetett sor. Ebből a szempontból tehát az intézmény ekkor még nem volt de jure egyetem.

A harmadik feltétel egyszerűbb kérdés, mert ebben az időben a rend már több helyen hozott létre, ún. csonka, két fakultásból álló egyetemet, amit jezsuita egyetem típusnak is szoktunk mondani. Ennek a feltételnek tehát megfelelt volna a kolozsvári tanintézet, már csak azért is, mert Tusor Péter kutatásaiból tudjuk, hogy a Nagyszombati Egyetem sem azért nem kapott pápai alapítólevelet, mert nem volt jogi és orvosi kara.¹³

¹² Uo. 290.

¹³ TUSOR 2022, 73–99.

A jezsuiták 1618-tól újra taníthattak Kolozsmonostoron, de ez az intézmény csak egy szerény méretű gimnázium volt. Működésüket a korabeli színíelőadások és a Mária Kongregáció megmaradt forrásai dokumentálják

Tény, hogy amikor a jezsuiták 1698-ban újra kezdik a felsőfokú képzést Kolozsváron, akkor következetesen a Báthori alapította intézmény jogutódjának tekintik magukat és a „**restauratio Academiae Claudiopolitanae**” (a kolozsvári akadémia visszaállítása – a szerk.) kifejezést használják.¹⁴ Ez az intézmény megnyitásakor mondott beszédből – amit kinyomtatnak – egyértelműen kitűnik, de a későbbiekben is többször fordul elő az akadémia kifejezés.

A 18. századból már rendelkezünk olyan klasszikus jezsuita promóciós nyomtatványokkal, amelyeket mindig a fokozatok megszerzésekor nyomtatnak ki. Ebben 1715-ben „in **Alma ac Regio- Principali Academia Claudiopolitana**” formában nevezik meg magukat.¹⁵ III. Károly 1732-ben kiadott oklevelében kimondja, hogy „Kolozsváron mind az alsóbb, mind a **filozófiai és teológiai tanulmányokat**, amennyiben mindeddig nem vezette be, tartozzék az első alapító szándéka szerint mihamarabb bevezetni és folytonosan ápolni”.¹⁶

Az összehasonlítás kedvéért nézzük meg, hogy a hasonló jezsuita tanintézetek hogyan nevezik magukat a 17–18. századi kiadványaikban. Nagyszombat esete viszonylag egyszerű. Itt az intézményt a források kezdettől fogva universitas kifejezéssel illetik, amint az a Teológiai Kar megmaradt anyakönyvéből is látszik.¹⁷ Az 1654-ből megmaradt első promóciós nyomtatványban is az „**alma archiepiscopali Universitatis Tyrnaviensi**” kifejezés szerepel.¹⁸

Kassa esetében kissé más a helyzet. Miután I. Lipót 1660-ban jóváhagyta az intézmény megalapítását, a következő évben kiadott promóciós nyomtatványban „in novissima **episcopali Academia Cassoviensi**” formulával határozzák meg az intézmény jellegét.¹⁹ Négy évvel később azonban már az „in **alma universitate episcopali Cassoviensi**” elnevezéssel találkozunk.²⁰ Érdekes, hogy a kassai Mária Kongregáció 1716-ban készült albumában a „Casoviae in academico S. J. Collegio” kifejezéssel találkozunk.

Összességében tehát le kell szögezni, hogy Molnár és Siptár megállapításaiival a 16. század tekintetében lényegében egyetértek, tehát nem a vita kedvéért

14 „Allocutio Professoris ad novellos philosophiae studiosi in restauratione Academiae Claudiopolitanae Anno 1698 die 17 Novembris”, in Primitiae Academicii ... Claudiopoli 1698. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Könyvtára (SZÖGI–VARGA 2011, 299–307).

15 Országos Széchényi Könyvtár 184 248. Prima Jesu Societas Claudiopolitana sudore et sanquine ... 1715. Kolozsvári iskolájában vagy akadémiáján (alma /mater/, tkp. tápláló anya – a szerk.)

16 Régi magyar egyetemek emlékezete 178–179.

17 Matricula Theologicae Facultatis in Tyrnaviensi Societatis Jesu Universitate, in Pázmány Péter Katolikus Egyetem Levéltára Anyakönyvek 1. kötet

18 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 127 A nagyszombati érseki egyetem iskolájában (– a szerk.)

19 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 165 Kassai új érseki akadémia (– a szerk.)

20 ELTE Egyetemi Könyvtár RMK II 187 Kassai érseki egyetem iskolájában (– a szerk.)

foglalkoztam a témával, inkább kiegészíteni szeretném az ismert adatokat. Véleményem szerint egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy 1603 előtt a kolozsvári intézmény „csak” úgynevezett főegyetem, vagy inkább akadémiai gimnázium volt. Viszont ennek oka csupán az, hogy a korabeli erdélyi viszonyok nem tették lehetővé az intézmény fokozatos fejlődését, és a nagyszombatihoz, de legalább a kassaihoz hasonló „akadémiává” válását.

Ugyanakkor 1698 után már akadémiának, azaz egyetemnek tekinthetjük a kolozsvári intézményt. Itt az egyetem szót óvatosan használom, az eddig elmondottak alapján. Azonban ha Kassát lehet egyetemnek nevezni ugyanebben az időben, akkor 1698 után bizonyosan már Kolozsvárt is. Ez a későbbiekben nem volt vita tárgya, hiszen Mária Terézia 1753 után már hivatalosan is annak nevezeteti és csak II. József minősíti vissza jogakadémiává vagy liceummá.

Érdekesség, hogy az Erdélyi Híradó 1848. június 29-i vezércikkének címében a szerző egyetemet követel Kolozsvárnak, és így fogalmaz: **”Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárt”**.²¹ Vagyis szükségesnek tartja megmagyarázni, hogy amit kíván, az az universitas szónak megfelelő egyetem. Erre, mint tudjuk, csak 1872-ben került sor.

Bibliográfia

- GAAL György (2012), *Egyetem a Farkas utcában*. Kolozsvár, 2012.
- MOLNÁR Antal – SIPTÁR Dániel (2011), *Egyetem volt-e a „Kolozsvári Báthory-Egyetem”?*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* Tomus XXX. Szeged, 345–363.
- Monumenta Antiqua Hungariae*, edidit Ladislaus Lukács S.J. II. 1580–1586. Romae, Institutum Historicum, 1969 p. 388.
- SIPTÁR Dániel (2021), *Volt-e jezsuita egyetem Kolozsváron?*, in SZOKOL Réka – SZÖNYI Szilárd (szerk.), in *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig* Budapest, 77–79.
- SZÖGI László (szerk.) (1995), *Régi magyar egyetemek emlékezete*, Budapest, 169.
- SZÖGI László – VARGA Júlia (2011), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész. A Báthory-Egyemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szeged, 27–69.
- TUSOR Péter (2022), *Az 1635-ös nagyszombati egyetemalapítás pápai elismertségének kérdése*hez, *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*. 3–4.sz. 73–99.
- VERESS Endre (1906), *A kolozsvári Báthory-Egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*, Erdélyi Múzeum XXIII. kötet. 1906. 169–193. és 249–386.

²¹ <https://mek.oszk.hu/01800/01864/01864.htm>

HARGITTAY EMIL*

Kolozsvártól Nagyszombatig: Báthory István és Pázmány Péter egyetemalapító levelei**

Báthory István 1581. május 12-én Vilnában írta alá a kolozsvári egyetem alapítólevelét és Pázmány Péter ugyancsak május 12-én, 1635-ben a nagyszombati egyetemét. Lehet ez véletlen egybeesés, de bizonyos körülmények és az alapítólevelek jellemző közös vonásai ösztönöztek a két irat részletesebb összevetésére.

Feltűnő, hogy Pázmány régóta dédelgetett, sőt elhatározott gondolatának, az egyetemalapításnak a megvalósítását és oklevélbe foglalását egy látszólag, de csak látszólag hirtelen elhatározással tette meg. A külső körülményeket és történéseket tekintve Pázmány egyetemalapítása hirtelen tettnek tűnik. (HARGITTAY 2010, 140) Számos adat szól arról, hogy az érsek már igen beteges volt, prédikációit a szószéken alig-alig tudta végigmondani. (PÁZMÁNY 1905, 799) 1635 elején a soproni országgyűlésen tanácskozott Pázmány, s ekkorra sikerült az alapításhoz szükséges összegről rendelkeznie. Fennmaradt az a levél, amely hat nappal az egyetem alapítólevelének dátuma, május 12-e előtt kelt. Ebben a Bécsben keltezett levelében Pázmány Pozsonyba hívta Dobronoki Györgyöt, a nagyszombati kollégium rektorát, Forró Györgyöt, a magyarországi jezsuiták tartományfőnökét és a szintén jezsuita Wilhelm Lamormain császári gyóntatót, ahogy írja, „bizonyos nagy dolgok”-ban tanácskozni és végezni. (PÁZMÁNY 1911a, 573) Tudta, hogy Forró atya éppen a pöstyéni fürdőben kúrálja magát, de kérte, hogy szakítsa meg a fürdőzést azzal, hogy néhány nap után majd visszatérhet vele együtt a hévízbe. És hat nappal később Pázmány 1635. május 12-én Pozsonyban aláírta a nagyszombati egyetem alapítólevelét. Megtehetette volna más napon is, de mintha tudatosan ragaszkodott volna a május 12-i datáláshoz. „Az Universitas dolga nem kicsin dolog” – írta 1635-ben egy levelében Ferenczffy Lőrinc császári udvari titkárhoz Bécsbe (PÁZMÁNY 1911b, 610). Pázmány egyébként alapító levelében mindig universitasnak nevezi az intézményt, míg Báthorynál a kollégium és az akadémia szerepel. Az universitas, az egyetem létrehozását tehát évekig fontolgatta, érlelte elhatározását, tudta, hogy nem vallhat kudarcot miként több egyetemalapító előde a magyar történelem során, kezdve az 1367-es pécsivel. Az alapítólevelnek az a kitétele, hogy Pázmány hosszú évek alatt érlelte magában a tervet, tíz esztendővel az alapítás előtt II. Ferdinánd királyhoz írt egyik leveléből is kiviláglik. E tíz esztendővel korábbi levelében az egyetemalapító levéllel teljesen egybehangzóan azt írta, „Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Catholica religio serio promoveri possit, nulla commodior ac

* Pázmány Péter Katolikus Egyetem

** A tanulmány az NKFIH/OTKA K 137815 sz. pályázat támogatási időszakában készült.

efficatior mihi occurrit ratio, quam ut Juventus erudiatur [...]” (PÁZMÁNY 1910, 478), tehát, hogy amikor nappal és éjjel azon töprengnek, hogyan lehetne a katolikus vallást komolyan előmozdítani, erre nincs alkalmasabb és hathatósabb eszköz, mint az ifjúság nevelése. Egyik prédikációjában is úgy fogalmazott, hogy a gyermekek és az ifjúság nevelésénél nincs fontosabb dolog: „Az országoknak és városoknak sincs semmire nagyobb szükségek, mint az apród-esztendősek jó nevelésére. Mert, sem az eláradott gonoszságnak kiirtására, sem a jó erkölcsök béoltására, sem a bölcseségek és tudományok gyökerezésére, sem a több belső csendes állapotok virágzására fogatosb eszköz nem találtatik, a gyermekek oktatásánál: miképpen ártalmasb és veszedelmesb dolog sincsen, az ifjúságnak vagy tudatlanságban, vagy vásott, feslett erkölcsökben nevelésénél.” (PÁZMÁNY 1903, 250–251) Ezt a célt igyekezett Pázmány megvalósítani iskola- és kollégiumalapításaival: a bécsi Pázmáneum, a pozsonyi jezsuita kollégium, a nagyszombati nemesi konviktus vagy más további alapításokkal. Az alapításokat segítő költségekre nem vonakodott pénzt adni: ezek összköltsége mintegy egymillió korabeli forint volt, az egyetemalapításnál letett 100 ezer forintnál tízszer több. (FRANKL 1872, 324–326) Báthory esetében is van adat arra, hogy már 1567-ben foglalkozott a jezsuita kollégium megalapításának gondolatával. (VERESS 1906, 170)

A két alapító okiratnak vannak feltűnő közös vonásai. A vallási, felekezeti megoszlás mindkét szövegben felmerül. Pázmánynál a katolikus vallás előmozdításának igényéről és szükségességéről van szó, Báthory pedig azt is megfogalmazza, hogy a felekezeti megoszlással szemben lép fel, ahogy írja: „elsősorban annak módját kerestük, hogyan lehetne a vallási tévelygéseket megszüntetni, melyekbe e tartomány bonyolódott” (BÁTHORY 1581, 281). (Bene László és Tóth Péter fordítását idézem a továbbiakban is.) Mind Báthory, mind Pázmány hangsúlyozza, hogy a megalapított intézmény mind egyháziak, mind világiak képzésére nyitva áll. Ahogy Pázmány fogalmaz: „Minden más eszköznél előbbre valónak tűnt föl előttünk, hogy Tudományos Egyetem emeltessék, hogy a harcias nemzet lelkülete megszelidüljön és az egyház kormányzásra és az állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse-nek.” (PÁZMÁNY 1944, 346) (Sík Sándor fordítása, a további idézetek esetében is.) Hasonlóképpen Báthory alapító levelében: „egyesek a vallási ügyek intézésére, mások a polgári ügyekben való működésre váljanak alkalmasabbá” a tanulmányok elvégzésével. (BÁTHORY 1581, 281)

Ugyancsak közös vonása a két alapító okiratnak, hogy a tudományok gyökereztetése révén a nemzet jámborabbá váljon, ahogy Pázmány írja: „a harcias nemzet lelkülete megszelidüljön” (PÁZMÁNY 1944, 346), Báthory alapító levelében pedig kétszer is megfogalmazta, az új intézmény alapításával célja, hogy „az igaz jámborság visszahelyeztessék régi birtokába”, mivel „Magyarország állapota a török hatalom növekedésével igencsak megromlott. Ezért a tiszteletre méltó műveltség megszűnésével az emberek között, akiket teljességgel a hadtudomány foglalt el, még a jámbor buzgóság is meghidegedett, s az élet minden kifinomultsága kiveszett.”

(BÁTHORY 1581, 281–282) A török kérdést Pázmány is belefoglalja alapító levelébe, amiről az alábbiakban lesz szó.

Mindkét okirat utal arra, hogy egy már létező intézmény (Nagyszombat esetében az eredetileg Oláh Miklós által 1561-ben betelepített jezsuita rend segítségével működtetett nagyszombati kollégium, Kolozsvár esetében az egy esztendővel korábban, 1580-ban alapított jezsuita kollégium) mellé, részben annak továbbfejlesztésével alakul meg az új egyetem. Báthory arra utal, hogy sem Edélyben, sem Magyarországon semmilyen magasabb rangú oktatási intézmény nincsen, s így az érdeklődő ifjúság már az utazás szempontjából is költséges külföldi intézményekben kénytelen a tudást megszerezni. (BÁTHORY 1581, 282)

Közös mindkét alapítólevélben, hogy az új intézményt Báthory is, Pázmány is a jezsuita rendre bízta. Báthory a lengyelországi jezsuiták provinciálisát, Franciscus Sunyeriust említi, akivel már tárgyalt jezsuita szerzetesek Erdélybe küldéséről, (BÁTHORY 1581, 282), Pázmány pedig a jezsuita rendfőnököt, Muzio Vitelleschit, akivel az alapítást már előkészítette. (PÁZMÁNY 1944, 347)

Báthory nem számol azzal, hogy a jövőendő idők bizonytalanságai miatt az egyetem esetleg helyváltoztatásra kényszerül, Pázmány viszont – okulva a magyarországi jezsuitákat ért 17. századi megrázkódtatások tapasztalataiból, az 1608. évi törvényekből és a Bethlen Gábor első Habsburg-ellenes támadása következtében a több éves bécsi száműzetésből – úgy fogalmaz, hogy „ha idő multával, (ha Isten Magyarországot a török igától megszabadítja), alkalmasabb város találkoznék az Egyetem számára, szabadságában álljon a Társaságnak [azaz a jezsuitáknak] ezt a mi alapításunkat az Egyetemmel együtt máshová átvinni, úgy azonban, hogy az esztergomi egyházmegyén kívül ne kerüljön”. (PÁZMÁNY 1944, 347) Az alapítólevélnek ez a részlete rávilágít arra, hogy Pázmány számolt az ország súlyos körülményeivel, a török hódoltság okozta bizonytalan helyzettel, a széttagoeltsággal, s ennek tudatában egyetemalapító tettét egyenesen vakmerő lépésnek is lehetne tekinteni. Mégis, volt benne valami megkérdőjelezhetetlen bizalom és reménység, már abban a mozdulatban is, amivel leveleit aláírta. Esztergom másfél századon át török kézen volt, s a hódoltság miatt Nagyszombatba áthelyezett esztergomi érsekségen Pázmány mindig „archiepiscopus Strigoniensis”-ként, esztergomi érsekként írta alá leveleit. Báthory alapítása hasonlóképpen mintegy előremenekülésnek tekinthető, az alapítás utáni mostoha körülmények is ezt mutatják.

Megjegyezhető Pázmány alapításával kapcsolatban, hogy a nagyszombati egyetemalapításnak a Hittudományi Kar 1635 óta való folyamatos működése révén jog szerinti örököse a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, amelynek a Pázmány által alapított Hittudományi Kara a mai egyetem egyik fakultása. Az egyetem az „Esztergom-Budapesti érsekség” területén van oly módon, hogy mindegyik kara Budapesten található, Esztergomban pedig a hozzá intézetként kapcsolódó Vitéz János Tanárképző Központ, így teljesíti Pázmány az eredeti levelében foglalt kívánalmat.

Mindkét alapítólevél foglalkozik az egyetemen folytatandó tanulmányok általános strukturális kérdésével, s ebben a vonatkozásban is hasonlóság mutatkozik, aminek természetesen oka lehet az általános jezsuita tanulmányi rend, a *Ratio studiorum* figyelembe vétele. Ez ugyan csak 1586-ban jelent meg először, de az egységesítő törekvések már korábban megvoltak. (MÉSZÁROS 1981, 244) Báthory írta:

Hogy azonban ezen, általunk a fent mondott módon létrehozott kollégium jogait, tisztességét és méltóságát tekintve semmiben ne maradjon el a keresztény világ többi akadémiájának szokásaihoz képest, különös királyi kegyünkől jelen okmánnyal elhatározzuk és elrendeljük, hogy aki a magasabb műveltségben – a héber, görög és latin irodalomban – kitűnő jártasságot szerzett, s ezután el akar jutni valamelyik fakultás (a teológia vagy a filozófia) csúcsára – miután előadta a tanítását alátámasztó érveket – a kollégium határozata alapján, mind a baccalaureusi, mind a magiszteri, mind a doktori fokozatra előléphessen. Ezen előléptetés járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiáin jog és szokás szerint jární szoktak és járhatnak. (BÁTHORY 1581, 283)

A Báthory-alapítólevél hozzászözi még: „oktassák alaposan a grammatikát, rétorikát, dialektikát, alapos gyakorlatot adván az értekezésben és beszédben, valamint a matematikai tudományokat és a filozófia valamennyi részét, s ezen felül még a Szentírást is (hiszen ez az, amit hivatásuk leginkább megkíván) magyarázzák illő alapossággal.” (BÁTHORY 1581, 284)

Pázmány, aki Báthoryhoz hasonlóan kiindulásként szintén két kar, a filozófiai és teológiai kar megalapításáról ír, az egyetemen folytatandó tanulmányokat hasonlóképpen körvonalazza:

„Nagyszombatban még ebben az 1635. évben egy filozófiai kurzust kezdjen, a következő években pedig állandóan három filozófiai kurzus legyen etikával és matematikával együtt, a skolasztikus teológia két professzorával. Legyen azonkívül ezen az egyetemen egy Szentírás-magyarázó tanár, egy professzora az Eseteknek, egy a Vitáknak, hasonlóképpen a szent nyelvnek és az akadémiai fokozatokra emelések a máshol szokott módon történjenek.” (PÁZMÁNY 1944, 348)

Báthorynál nem szerepel a „*controversiae*”, azaz a hitvita-irodalom oktatása, Pázmánynál igen. Ez nem véletlen abból a szempontból, hogy Pázmány írói életművének a legnagyobb része vallási vitákat, ő a kontroverzia legnagyobb 17. századi hazai alakja. (AJKAY 2021; AJKAY 2022) Szerteágazó életműve egészét tekintve a

nagyszombati egyetemalapítás epizodikusnak is tekinthető, bár ez kétségtelenül a legnagyobb hatású alkotása.

Mindkét alapító okiratnak fontos részét jelentik a megalapított intézmények anyagi biztonságát körvonalazó szövegrészek. Báthory ezt a Kolozsvár környéki települések és földbirtokok pontos megnevezésével és az új egyetemhez való kötődéssel kívánja biztosítani. Ha megnézzük az említett korábbi (1580-as) és a végleges alapítólevelet, látjuk, hogy a két szöveg közti különbséget az egyetem létbiztonságát jelentő birtokok kiterjesztése és pontosítása jelenti. (BÁTHORY 1580, 280; BÁTHORY 1581, 284–285) Pázmány az egyetemet 100 ezer forint alaptőkével alapította meg oly módon, hogy ebből 60 ezer forintot saját jövedelméből, 40 ezer forintot pedig királyi kötelezvénnel tett le. A már meglevő 60 ezer forintnyi összeget egy augsburgi bankba helyeztette letétbe, s rendelkezése szerint ezen összeg kamataiból kellett fenntartani az intézményt. A felajánlott 100 ezer forint a korban igen jelentős összegnek számított. A magyarországi intézményalapításokat tekintve ez az összeg az 1635-öt követő száz esztendőig figyelembe véve a legmagasabb volt.

A fenti párhuzamokat természetesen magyarázza a két egymástól távoli ország-rész lényegében hasonló történelmi helyzete, a török fennhatóság fenyegető közelsége, a két alapító felekezeti hovatartozása és az ebből következő, rokon elemeket mutató gondolkodás. Pázmány maga is a Báthory által alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban folytatta tanulmányait, ott tért át a katolikus vallásra, 1588-ban lépett be a jezsuita rendbe, s Kolozsvárról mindjárt a krakkói jezsuita novíciusházba költözött. (ÖRY 1970, 12–48) Erdélyt és szülőhelyét, a Partiumot soha nem láthatta viszont. Élete későbbi szakaszában számos bizonyossága van annak, hogyan viszonyult érdeklődéssel és szimpátiával az erdélyi fejedelmekhez, megtartotta erdélyi kapcsolatait, erdélyi ismerőseinek elküldte újabban megjelent műveit, és sikerült Erdélyből megszereznie családi iratainak egy részét. (HARGITTAY 2021, TUSOR 2017, 253) Jelenleg nem tudunk arra a kérdésre válaszolni, hogy Pázmány ismerte-e a Berzeviczy Márton tudós humanistával megalkotott Báthory-féle alapító levelet, mindenesetre a fentiekben elmondott párhuzamos részek ezt nem zárják ki.

A két alapítólevél párhuzamainak további megvilágítását eredményezheti az alapítólevélnek mint műfajnak európai kontextusú elemzése, amely azonban már egy másik dolgozatnak a tárgya lehetne.

Bibliográfia

- AJKAY Alinka (2021), „*Morgók nyelveskedése*” – Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok, in FARMATI Anna – GÁBOR Csilla (szerk.), Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 69–82.
- AJKAY Alinka (2022), Pázmány Péter vitairatai, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2022/1, 3–30.

- BÁTHORY István (1580), *A kolozsvári jezsuita akadémia első alapítólevele. Vilno, 1580. május 18.*, in SZÖGI László – VARGA Júlia (szerk.), BENE László (ford.). *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872.* Szeged, Szegedi Egyetemi, 277–281.
- BÁTHORY István (1581), *A kolozsvári jezsuita egyetem végleges alapítólevele. Vilno, 1581. május 12.*, in SZÖGI László – VARGA Júlia (szerk.), BENE László – TÓTH Péter (ford.). *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872.* Szeged, Szegedi Egyetemi, 281–286.
- FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos (1872), *Pázmány Péter és kora*, III., Budapest, Ráth Mór.
- HARGITTAY Emil (2021), *Pázmány Péter és Erdély – régebbi és újabb adatok*, *Erdélyi Múzeum*, 2021/3, 27–35.
- HARGITTAY Emil (2010), *Pázmány egyetemalapító levele*, in MACZÁK Ibolya (szerk.), *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 139–145.
- MÉSZÁROS István (1981), *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*, Budapest, Akadémiai.
- ÖRY Miklós (1970), *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt, Prugg.
- PÁZMÁNY Péter (1903), *Minden vasárnapokra és egy néhány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk*, (kiad.) KANYORSZKY György, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara. (Pázmány Péter Összes Munkái, VI.)
- PÁZMÁNY Péter (1905), *Minden vasárnapokra és egy néhány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk*, (kiad.) KANYORSZKY György, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara. (Pázmány Péter Összes Munkái, VII.)
- PÁZMÁNY Péter (1910), *Saját kezű levélfogalmazvány II. Ferdinándhoz, 1625. november*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 477–479. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, I.)
- PÁZMÁNY Péter (1911a), *Levél Dobronoki Györgyhez, Bécs, 1635. május 6.*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 573. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, II.)
- PÁZMÁNY Péter (1911b), *Levél Frenczffy Lőrinchez, Sellye, 1635. október 20.*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 610–611. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, II.)
- PÁZMÁNY Péter (1944), *A nagyszombati egyetem alapítólevele. 1635. május 12. Pozsony*, in SÍK Sándor (szerk.), *PÁZMÁNY Péter Remekei*, Budapest, Ardói, 346–348.
- TUSOR Péter (2017), *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. A Pázmány-Tholdy archívum irataival*, Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, tom. 6.)
- VERESS Endre (1906), *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*, *Erdélyi Múzeum*, 1906/3–4, 169–193, 249–263.

KRUPPA TAMÁS*

Rómából Kolozsvárra. Antonio Possevino és Szántó Arator István tevékenysége Erdélyben**

Szántó Arator István, az első magyar jezsuiták egyike

Az alábbiakban két olyan jezsuita életútját szeretném röviden felvázolni, akiknek a tevékenysége különböző mértékben és módon érintkezett a Kolozsváron megalapított akadémia történetével, és a lehető legszorosabb kapcsolatban van azzal a szellemi háttérrel, illetve annak a szellemi/kulturális háttérnek a megteremtésével, amely egy ilyen intézmény megalapításához és működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Antonio Possevino és Szántó Arator István Erdélyi Fejedelemségbe kerülése elképzelhetetlen Báthory István nélkül. Az 1571-ben az erdélyi majd lengyel trónra lépő Báthory uralkodói programjának középpontjában a fejedelemség rekatolizációja és a török elleni háború állt. Az előbbi megvalósítása előtt a belpolitikai problémák rendezése után elhárult az utolsó akadály is. Ekkor, 1579-ben, hívta be a jezsuita rendet a fejedelemségbe. Ebben az időben a rendnek kevés magyar tagja volt, ezért az Erdélybe kerülők nagyobb része különböző nációhoz tartozott.

A magyar rendtagok kis száma miatt a működésük szempontjából három legfontosabb városban telepedtek meg, a fejedelemség fővárosában, Gyulafehérváron, ahol rezidenciát, Kolozsváron, Erdély legnagyobb városában, ahol kollégiumot alapítottak, és végül Váradon. Ide csupán egy missziót tudtak helyezni, mindazonáltal a város több szempontból kulcsfontosságú szerepet játszott. Nagyvárad nemcsak a Báthoryak kedvenc városa volt, hanem a legkedveltebb magyar szent, Szent László kultuszának központja, egyúttal búcsújáró hely, valamint itt volt Zsigmond király sírja. A három országrész találkozásánál fekvő település védte a Magyar Királyság felé vezető utakat, illetve gátolta a török hódoltság további terjeszkedését, tehát kiemelkedő stratégiai fontossággal is bírt. Végül, de nem utolsó sorban egy jelentős létszámú katolikus közösség is élt itt.¹

* Szegedi Tudományegyetem

** Készült az ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében a TKI támogatásával.

1 Nagyvárad kiemelt szerepéről lásd KRUPPA 2005, 945–968.

Az erdélyi misszióban részt vevő rendtagok között találjuk Szántó Arator Istvánt, aki a magyar jezsuiták első nemzedékéhez tartozott.² 1575-től kezdve a magyar zarándokok gyóntatójaként tevékenykedett Rómában, de neve elsősorban a római magyar papképzés céljából megalapított jezsuita intézménnyel, a Collegium Hungaricummal kapcsolatban ismert. Az intézmény felállítása/megalapítása sok érdeket sértett.³ Magyar gyóntatóként folytatott levelezése és a Collegium Hungaricum körüli küzdelmekben írott orációi nemcsak ezekre a küzdelmekre, hanem arra a szellemi közegre is éles fényt vetnek, amely Szántó gondolkodását meghatározta.

Lássuk tehát először, hogy mit tudhatunk ifjúkoráról és iskoláiról! Előjáróinak adott válaszaiból kiderül, hogy Devecserben született és Pápa városában kezdett el tanulni,⁴ majd a nyitrai egyházmegyébe került. Pontosan nem nevezte meg továbbtanulásának színhelyeit, csak annyit árul el, hogy gyerekkora óta folyton tanult. Egy másik alkalommal azt állította, hogy a Társaságba való belépése előtt Magyarországon, Lengyelországban és Németországban tanult.⁵ A *studia litteraria*, amelyet a kérdésekre adott válaszaiban említ, feltehetően egyetemi tanulmányokat jelent, 1560-ban, a rendbe való belépése idején ugyanis már 21 éves. A rendbe való belépés gondolata saját bevallása szerint Rómában, a Collegium Germanicumban érett meg benne,⁶ ahová Bornemissza Pál nyitrai püspök jóvoltából érkezett. Innen újra a nyitrai egyházmegyébe került, amely az esztergomi káptalan mellett a katolikus egyház és szellemiség egyik utolsó védőbástyája volt. Ennyi állapítható meg a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Tény, hogy művelt ember volt, aki élete első 21 évében olyan helyeken tanult, amelyek a késő középkori magyarországi egyházi műveltség hagyományos központjai voltak, így a ferences rend obszerváns ágának dunántúli (Pápa),⁷ illetve a világi egyház török háborúkat és a reformáció viharait túlélte felvidéki (Nyitra, Nagyszombat) központjai, illetve a magyarországi peregrináció egyik késő középkori egyetemi központja (Krakkó). Korszerű humanista műveltséghez Krakkó mellett a rend iskoláiban jutott.⁸

Életútja Rómában kapcsolódott össze Báthory személyével, akinek lengyel királyválasztását élénk figyelemmel kísérte. Erre utalnak a királyhoz intézett rendkívül lelkes, érzelmeiktől túlfűtött levelei, amelyekből az is kiderül, hogy a királynak nagy tervei vannak a renddel, és hogy ebben kulcsszerepet szánt Szántónak. Ennek

2 Szántó életéről és tevékenységéről lásd FRANKÓI 1887, 385–433, SZITTYAY 1994, 5–35. Erdélyi működéséről SZILÁGYI 2002, 255–292, és SZILÁGYI 2006, 131–141.

3 BITSKEY 1996, 48–49, olasz változata BITSKEY 19962, 33–43, KRUPPA 2015, 25–26. Aktáit lásd MAH I, passim.

4 MAH I, 183–184.

5 MAH I, 288.

6 MAH I, 184.

7 A pápai ferences kolostor fontosságát mutatja, hogy 1535-ben hittudományi főiskolát állítottak fel. MEZEI 2005, 220–221.

8 MAH I, 183–184, 287–288. Humanista műveltségére bizonyíték többek közt a Bonfinire és Aeneas Silvius Piccolomini munkáira történő hivatkozásai. MAH I, 663, 716.

központi eleme volt egy önálló magyar jezsuita papnevelő intézet, a Collegium Hungaricum felállítása Rómában, amely az erdélyi, kisebb részben a magyarországi katolicizmus megerősítését, a fejedelemség esetében mondhatjuk azt is, feltámasztását célozta volna. Mivel a királynak finoman szólva nem volt jó a viszonya a magyar királyi trónt birtokló Habsburgokkal, ezt az intézményt egy önálló magyar jezsuita rendtartomány keretében kívánta működtetni. Vagyis el akarta érni, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területe a jezsuita rend szervezetén belül külön rendtartományt kapjon. Ez első látásra egyszerű szervezeti kérdésnek tűnhet, amelyhez a politikának kevés köze van, valójában azonban ennek az ellenkezője igaz: Báthory nagyon népszerű volt a Magyar Királyságban, sokan benne látták a jövődő nemzeti királyt. Ennek fényében érthető, hogy a Habsburgok nem szívesen láttak volna egy olyan papnevelő intézetet, amely egy későbbi önálló magyar rendtartomány alapját képezte volna, és amelynek támogatója és patrónusa nagy riválisuk volna. A kísérlet egyébként sértette a magyar klérus érdekeit is, amely nem nézte jó szemmel a rend előretörését.

Szántónak ugyan sikerült kieszközölni az alapító bullát a Collegium Hungaricumra, néhány hónappal később azonban a pápa úgy döntött, hogy az intézményt beolvasztja a Collegium Germanicumba, amely máig Collegium Germanicum et Hungaricum néven működik. Szántó minden eszközzel ellenállt, egyedül, pusztán a lengyel király távoli erkölcsi támogatását bírva: végül a szentatya a kiközösítés kilátásba helyezésével tiltotta meg, hogy az ügyben további lépéseket tegyen, vagy akár szóba hozza.

Varsóban azonban továbbra is számoltak vele: Báthory Andrea Caligari, az akkori lengyelországi pápai nuncius útján kieszközölte, hogy engedjék el Rómából Erdélybe.⁹ Szántó hat társával egyetemben 1580. február 20-án érkezett Kolozsvárra, ahol ekkorra már javában folyt a jezsuita kollégium építése a Farkas utcában, amely végül a következő év tavaszán fejeződött be. Szántó ebben az intézményben kezdett el tanítani, amelyet Báthory 1581. május 12-én Vilnában kibocsátott oklevelével alapított meg akadémiai ranggal.¹⁰ Ez azt jelentette, hogy az intézményt feljogosította a *baccalaureatus* a *magister* illetve a *doctor* címek adományozására. Szántó a humaniorákat tanította, egy levelében megjegyezte, hogy egyéb kötelezettségei, papi szolgálatai mellett hónapokig egyedül oktatta ezeket a tárgyakat, mivel nem álltak rendelkezésre magyarul értő kollégák.

Szántó az oktatás, a missziózás mellett számottevő irodalmi tevékenységet¹¹ is kifejtett, sőt emellett arra is jutott energiája, hogy a protestánsokkal szemben hitvitát folytasson. Az ő nevéhez fűződik a Báthory-korszak legnagyobb visszhangot kiváltó disputája, amelyet Váradon folytatott a kálvinista prédikátorokkal szemben.

⁹ Erdélyi tevékenységéről lásd SZILÁGYI 2002, 255–292.

¹⁰ VERESS 1906/3, 180–181, újabb kiadása MAH II, 112–118.

¹¹ TÍMÁR 1930, 34–42, 161–174.

A helyszín nem volt ismeretlen számára: amikor Szántó társaival a fejedelemségbe érkezett, előjárói először Váradra irányították, amely egyszerre volt stratégiaiilag rendkívül fontos erősség, mivel a három országrész találkozáspontjánál feküdt, egy nagy múltú püspökség székhelye és a Szent László kultusz központja, amely a források szerint 2–3 ezer főnyi katolikus népességgel rendelkezett. Ez erdélyi viszonyok között kiemelkedő volt. Szántó Váradban minden bizonnyal Magyarországon belüli regionális propugnaculumot látott. A vár és a város, illetve a vártartomány irányítását 1571-ben Báthory István bátyja, Kristóf vette át, aki tisztségét 1576-ig töltötte be, amikor erdélyi vajda lett, helyére pedig a lengyel király kipróbált híve, Ghiczy János került.

Báthory Kristóf megpróbálta megerősíteni a katolikus felekezet helyzetét, amelynek a váradi iskola és a Szent Egyed templom ellátására kiadott adománylevelei a bizonyítékok. Az egyik esetben az adományozás okaként saját vallásos áhítatát említette. Kristóf igyekezett erősíteni felekezete pozícióit.¹² Szántó tehát ebben a kiemelt fontosságú városban kezdte tevékenységét, amelyet azonban nemsokára Báthory Kristóf felszólítására el kellett hagynia, ugyanis fellépése a felekezeti megosztott városban olyan indulatokat szült protestáns oldalról, hogy a fejedelem a felekezeti békesség érdekében tanácsosabbnak látta eltávolítását. Ez azonban nem jelentette a fejedelmi támogatás gyengülését, amelyet jelez, hogy néhány évvel később Szántó újra felbukkan a városban, ezúttal egy nagyszabású hitvita főszereplőjeként.

Előzményként annyit érdemes még megjegyezni, hogy a fentebb említett Ghiczy János főkapitány kálvinista volt, aki ennek ellenére előzékenyen fogadta a városban megtelepülő jezsuitákat. Ennek oka nem meggyőződése, hanem a fejedelmi hatalom, illetve Báthory István lengyel király személye állt, aki a távolból is rajta tartotta a szemét kedvenc városán. A hatalom támogatását maguk mögött érezve a jezsuiták két iskola felállítását is tervbe vették. Az 1584-ben a városba látogató Campano lengyel provinciális nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Várad fekvése miatt kiválóan alkalmas a magyarországi terjeszkedésre is. Levelével a váradi katolikusok ügyét akarta előmozdítani, akik Claudio Acquaviva rendfőnököt arra kérték, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a király minél hamarabb alapítson kollégiumot a városban, amely már több mint húsz éve nélkülözte a papokat.¹³ Ez a lépés a kálvinisták pozícióit veszélyeztette: a protestánsokkal való szívélyes viszony tehát már az iskolaalapítási tervek miatt is csupán látszat volt. Ghiczy valószínűleg azért engedélyezte a két felekezet képviselőinek disputáját 1584 áprilisában, hogy demonstrálja a kálvinista felekezet erejét.

A hitvitával Szittyai Dénes foglalkozott, aki magyarra fordította Szántónak a disputáról beszámoló színes beszámolóját.¹⁴ A szöveg erőteljes biblikus színezettel ecseteli, ahogy Szántó bárányként a farkasok között, illetve mint Krisztus a farizeusok

12 KRUPPA 2005, 938–949.

13 MAH II, 681–683, 688, 693–694, KRUPPA 2005, 949.

14 SZITTYAI 1923, 723–728.

között 3 egész napon át állta a rohamokat, amikor az állítólag 303 kálvinista prédikátor által összeállított 30 tézisre tételenként kezdett el válaszolni. A heves disputának Ghiczy közbelépése vetett véget, aki Báthory levelére hivatkozva berekesztette a disputát, megtiltva egyúttal, hogy a jövőben ilyesféle szellemi párviadalokat rendezzenek. A kedélyek később sem nyugodtak meg Váradon, a felekezetek közti feszültség néhány évvel később, már a tizenöt éves háború idején, áldozatokat is követelő fegyveres erőszakba torkollott.¹⁵

Amellett, hogy milyen tárgyakat oktatott Szántó és milyen szellemi csatározást folytatott protestáns ellenlábasaival, legalább annyira fontos, hogy azt hogyan, milyen módon tette. A jezsuita intézményekben tanuló diákok konviktusban éltek, amelynek a mai megfelelője a kollégium (a 16. században ugyanis a szó magát a teljes jezsuita intézményt jelölte, nem pedig, ahogyan ma, a diákok lakhelyét), ezért természetes, hogy az intézményben, amely vallási felekezetre való tekintet nélkül mindenkit felvett, nem pusztán oktatás, hanem nevelés is folyt. Mivel Szántó esetében a véletlen vagy a szerencse jóvoltából bőséges levelezés maradt ránk, az utókorra, páratlan lehetőség adódik arra, hogy ezeken keresztül beletekintsünk egy 16. századi jezsuita tanár szellemi univerzumába. Miről árulkodnak tehát ezek az iratok?

Első Báthoryhoz írott levelei még Rómában keltek. Az általa rajongásig tisztelt, ám személyesen nem ismert király figyelmébe az Árpád-házi szent királyok és hercegek, István, Imre, László, illetve Korvin Mátyás példájának követését ajánlotta. Az Árpádok és a Hunyadiak a magyarok számára, így Szántó szemében is a nemzeti királyság eszméjét szimbolizálták, Báthorytól pedig Magyarország megszabadítását várta mind a Habsburg, mind az oszmán uralomtól. Ezt a vágyát, mint fentebb utaltam rá, a magyar nemesség tekintélyes része is osztotta.¹⁶

A nemzeti királyság gondolata sajátosan ötvöződött Szántó gondolatvilágában a Habsburg ellenességgel és az idegenellenességgel, főleg a németellenességgel. A pápához intézett orációjában, amelyet a római Collegium Hungaricum érdekében írt, arra kérte a szentatyát, hogy a magyar zarándokokat ne keverjék össze idegen nemzetekkel, különösen a németekkel, mert e két nemzet között természetből fakadó gyűlölet van, amely a két nép közti gyakori háborúk oka. Rómából való távozása, és nem sokkal Erdélybe kerülése után a lengyel előjárókkal is összetűzésbe keveredett.¹⁷ Báthory ugyanis, miután a Collegium Hungaricumot a Germanicumba olvasztották, és kudarcba fulladt az önálló magyar jezsuita rendtartomány terve, úgy döntött, hogy a lengyel rendtartomány égisze alatt küld rendtagokat a fejedelemségbe, akiknek a segítsége nélkül a kolozsvári kollégiumot, illetve az akadémiát nem lehetett volna létrehozni.

A missziózó jezsuiták így természetesen lengyel irányítás alá kerültek. Bár Szántó Claudio Acquaviva rendfőnöknek írt leveleiben Jakub Wujek, lengyel rektor

15 A disputáról lásd KRUPPA 2005, 949–951, a későbbi felekezeti feszültségről uo. 963–964.

16 MAH I, 568.

17 MAH I, 647. KRUPPA 2015, 29–32.

tevékenységével szemben általános vádatok fogalmazott meg, kétség nem férhet hozzá, hogy a jezsuiták közti feszültség gyökere egyértelműen etnikai természetű volt. Szántó ugyanis a rendfőnököknek azt írta, hogy minden nemzet természetéből fakadóan csak a saját nemzetéhez tartozónak engedelmessé válik. Ugyanazt a frazeológiát használja tehát a lengyelek, mint korábban a németek ellen. Szerinte Erdélybe magyar előjárókat kell helyezni: mi lenne, tette föl a kérdést, ha Spanyolországban német, Itáliában lengyel lenne az előjáró?¹⁸

Szántónak a nemzeti királysággal és az idegenellenességgel szoros összefüggésben formálódott a történelemszemlélete is. Ahogy a protestáns kortársak, úgy természetesen ő is, katolikus oldalról feltette a kérdést, hogy mi az oka a magyar királyság bukásának, a mohácsi tragédiának, tehát hogyan engedhette Isten, hogy a török rabigájába hajtsa a magyar királyságot? Nem kívánok itt a protestáns oldallal foglalkozni, csupán a katolikussal és csupán Szántóval, aki Magyarország bukásának okát nem a magyarokban, hanem az eretnokségben és az idegen uralomban találta meg: első látásra nem tűnik túlságosan eredetinek. Az eretnokséget, vagy protestáns oldalról nézve a bálványimádást gyakran jelölték meg a bajok okozójaként.

Amiben Szántó szerintem igazából eredeti, hogy ő még az idegeneket is megjelölte, így végső soron a magyarokat részben mentesítette a bűnök alól, hisz mindkettő országhatáron kívül eső ok, tehát az eretnek magyarokat is az idegenek vezették tévútra, következésképpen bűnük sem olyan nagy, mint az idegeneké, akik a kereszténység védőbástyáját, illetve az allegorikus női alakban elképzelt Hungáriát rontották meg. Ugyanis a lutheránus eretnokség Németországból, a kálvinista Franciaországból, Miguel Serveto, az antirinitarizmus szellemi atyja pedig Spanyolországból érkezett. Mindezek tetejébe, a mohácsi csata után a magyarok hasztalan választottak legitim módon nemzeti uralkodót maguknak, Ferdinánd főherceg örökösödési jogára hivatkozva trónra lépett, amelynek következtében a magyarok két részre szakadtak. A pártoskodás, amelyet a magyarok toposzként hangoztatott alaptulajdonságaként könyveltek el, Szántó szemében tehát külső, idegen beavatkozás eredménye. Idézett levelében azt írja, hogy Mohács után a magyarok legitim módon nemzeti uralkodót választottak, Ferdinánd főherceg, a későbbi I. Ferdinánd magyar király azonban az örökösödési jogra hivatkozva ezt megakadályozta. Ezért a magyarok két részre szakadtak: az erdélyi magyarok (*ungari transylvanienses*), Szapolyai István halála után fiát, János Zsigmondot választották uruknak, mivel irtóztak a németektől (*quidam enim nomen germanorum abhorrentes*) és békében éltek a törökkel. A többiek viszont egészen 1568-ig kegyetlen háborút kényszerültek vívni ellenük csakis azért, mert egy idegen királyt választottak maguknak (I. Ferdinándra, illetve utódára, I. Miksára céloz).¹⁹ Ebből következik, hogy Szántó számára az ország igazi, legitim – és nemzeti – uralkodója Szapolyai János volt.

18 MAH II, 176–177.

19 MAH I, 723–724, KRUPPA 2015, 32.

Szántó patriotizmusának újabb izgalmas bizonyítéka volt az a terve, hogy megkeresi a magyarok őshazáját. 1606. február 16-án keltezett levelében olvashatjuk, hogy Ál Dmitrij cár hatalomra kerülése lehetőséget teremt arra, hogy megkeressék a magyarok őshazáját. Ez az ötlet akkor fogant benne, amikor még Báthory István megbízásából a Vatikáni Könyvtárban forrásokat másoltatott a magyar és lengyel történelemről.²⁰ Ekkor akadhatott a kezébe Ricardus leírása a Julianus barát-féle expedícióról. A domonkosokat IV. Béla magyar király küldte 1236-ban, hogy megkeressék a magyarok őshazáját. A jelentés a *Liber Censuum*-ban őrződött meg, amelybe a pápaság legfontosabb jogai mellett a különösen fontosnak tartott információkat jegyezték fel.²¹

Az erdélyi fejedelemség szerepe Antonio Possevino tevékenységében

A Szántó szellemi univerzumába tett kitérő után kanyarodjunk vissza Kolozsvárra: két évvel az akadémia alapítólevelének kiállítása után újabb nagy jelentőségű királyi oklevél született. Báthory 1583. február 13-án a már meglévő jezsuita intézmények mellett egy újabbról, a Szentszékkal közösen fenntartandó kolozsvári szeminárium megalapításáról rendelkezett.²² Az alapítás beleilleszkedett abba a nagyvű tervbe, amely a kelet-európai régió, a pravoszláv világ áttérítését, tehát a keleti irányú missziót, valamint a protestánssá váló területek visszatérítését célozták. Ezt a pápai törekvést támogatta, illetve fejlesztette tovább Báthory ezzel az újabb alapítólevellel. A 80-as években kezdett kirajzolódni a kelet-európai térségben, a latin kereszténység végvidékén ezeknek a jezsuita irányítású, ám közös pápai/királyi alapítású intézményeknek a hálózata, amely a papképzés mellett a világiak nevelését és képzését volt hivatott biztosítani.²³ Ennek az iskolahálózatnak a rigai szeminárium volt a legészakibb, és az 1583-ban megalapított kolozsvári volt a legdélibb pontja. Ezen a ponton kapcsolódik történetünkbe Antonio Possevino, a másik jezsuita.²⁴

Szántótól teljesen eltérő pályát futott be, elég azt említenünk, hogy Possevino mantovai konvertált zsidó volt. 1581-ben, amikor Kolozsváron megalapították az akadémiát, került Báthory varsói udvarába: nem kis feladatot bízta rá. Közre kellett működnie az 1578-ban kitört lengyel-orosz háború lezárásában és a már a 70-es évek végén elkezdett, imént említett keleti irányú misszió folytatásában és felerősítésében.

20 MAH I, 672–673.

21 Szántó kivonatos levelét lásd JO I/2, 544–545. A Riccardo féle jelentésről MAH I, 627, illetve Kruppa 1994, 43–46. A Julianus, Plano Carpin és Rubruk útjainak beszámolóit és további jelentéseket illetve levelezést lásd GYÖRFFY 1986.

22 VERESS 1906/3, 184., újabb kiadását MAH II, 393–395, a bullát uo. 386–391.

23 BALÁZS–MONOK 1990.

24 Életéről bőszeges bibliográfiával lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-possevino_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-possevino_(Dizionario-Biografico)) (2022. 12. 27).

A jezsuita a pápai diplomáciai gyakorlatban egészen szokatlan módon külön követi utasítást kapott.²⁵

Possevino hamar elnyerte Báthory bizalmát, amelynek köszönhetően, de talán a pápa eredeti célja is ezt volt, a pápai és a varsói udvar afféle csúcspdipomatájaként négy évig ingázott Moszkva, Varsó, Velence, és Róma között, közben felkeresve a császári és főhercegi udvarokat Prágában és Bécsben, valamint a német-római birodalom fejedelmi udvarait.²⁶ A fentebb mondottakból is eléggé egyértelműen kiviláglik, hogy tevékenységében a hit és a politika rendkívül szorosan, szinte kibozgozhatatlanul fonódott össze, neki tehát igen nagy gonddal kellett egyensúlyoznia e kettő között. A hit védelmére, megerősítésére és keleti terjesztésére vonatkozó terveket a legrészletesebben Possevino iratai alapján foglalhatjuk össze. Ezek szerint kétfajta iskolát állítottak volna fel. Az egyik típus a már említett jezsuita kollégium, amelyek egy részét Lengyelországban, az oroszoktól visszafoglalt Livóniában, valamint a meg- illetve visszatérítendő Erdélyben alapítottak volna meg. Az előbbieket az orosz területek, míg az utóbbi a román vajdaságok és a többi balkáni terület felé indítandó missziók számára szolgált volna bázisul. Az alapítások egy része meg is valósult, fenntartásukat a vonatkozó területek uralkodójának akarata, illetve a lengyel és a kolozsvári esetében Báthoryé tette lehetővé. Ezek nyitva álltak a protestáns és pravoszláv ifjak előtt is.

E mellett a Tridentinum szellemében külön hozták volna létre a püspöki szemináriumok rendszerét, de már kizárólag katolikus szülők gyermekei számára. Bár a kérdésben Possevino megengedőbb álláspontot foglalt el, a szemináriumokat ugyanis protestáns ifjak előtt is megnyitotta volna. Az első intézmény Bécsben alakult 1574-ben, amelyet az északi területeknek szánt braunsbergi, illetve az olmüci követett. A szemináriumok eme hálózatába illeszkedett bele a keleti területeknek szánt vilniusi, rigai és a többi északi, valamint 1583-tól természetesen a kolozsvári iskola, amelyet Possevino szándékai szerint további magyarországi alapítások követték volna.²⁷

Javasolta továbbá a jezsuita szemináriumok mintájára katonai kollégiumok alapítását, amelyekben a katolikus hitre való nevelés mellett az ifjakat a hadi tudományokra is oktatták volna. Az intézmény anyagi alapját a nemesség teremtette volna elő. Az intézményi hálózat kiépítését a keleti régió lengyel, illetve német katolikus telepésekkel való benépesítése egészítette volna ki: Dél-Erdélybe például Possevino nyelvi okokból (a románok miatt) valtellini olaszokat szánt.

1583-ban lehetősége támadt, hogy terveinek egy részét a gyakorlatban is kipróbálja: Báthory a kolozsvári pápai szeminárium megalapítása után rögtön Erdélybe küldte. Possevino kisebb kitérőket tett a Báthory birtokokra, sőt még Kovacsóczy

25 KRUPPA 2014, 41, 153.

26 Erről bőven lásd KRUPPA 2015, 41–121, 132–154.

27 BALÁZS–MONOK 1990, 7–8.

Farkas erdélyi kancellár megtérítésével is megpróbálkozott.²⁸ A váradi misszió megerősítése szintén ekkor történt, amelynek következménye a következő évben a már említett nagyváradi disputa lett. És ne feledkezzünk el arról sem, hogy a *Transilvania*²⁹ című művének kéziratával, amely a fejedelemségről készült színes panoráma, szintén ekkor készült el.³⁰

Hathetes magyarországi és erdélyi missziójának végpontja Kolozsvár volt, ahol megalkotta a szeminárium szervezeti szabályzatát és törvényeit. A vizitáció legmaradandóbb emléke a szemináriumi szabályzat mellett az említett *Transilvania* volt, amelyben összegezte missziójának tapasztalatait. A kötet Possevino szándékai szerint az olasz közvéleményt tájékoztatta volna egy távoli, egzotikus, az anyaszentegyház kebelébe visszatéríteni szándékozó országról, ugyanakkor adatgazdag pillanatfelvétel az erdélyi viszonyokról, pl. a fejedelemség népeiről, szokásairól, amely afféle „mit kell tudni” kézikönyvként szolgált volna. A kötet korrektúrapéldányát azonban a prágai császári udvarból érkező panaszok hatására, amelyek a jezsuita túlzott Báthory-pártiságát, illetve túlzottnak ítélt magyarbarátságát rótták fel, visszavonták a nyomdából és a levéltár mélyére süllyesztették. Possevinóra ugyanis éppen úgy hatott Báthory személyes varázsa, mint az őt személyesen nem is ismerő Szántóra. 1586 elején pedig haladéktalanul hazarendelték és végleg eltiltották a magyar ügyektől 1611-ben bekövetkezett haláláig.

A fenti rövid és vázlatos összefoglalásból vélhetően kiderül, hogy az a művelődési/oktatási és térítői program, amelyet Rómában, Gyulafehérváron, illetve Varsóban kigondoltak, nem volt megvalósítható határozott és a jövőbe tekintő politikai szándék nélkül. Mindez azonban hasztalan, ha nincs mögötte vízió, amely áthatja azt az intézményrendszert, melynek élén az egyetem áll. A pusztá kőbe szellemet kell lehelni, amihez munkások, oktatók kellenek, élet pedig majd a diákokkal költözik be a falak közé. Ez a két teljesen más világból érkezett és szocializálódott, más világban – tudniillik a nagypolitikában és a hétköznapi emberek között – tevékenykedő jezsuita a maga módján ennek a víziónak a megvalósítása érdekében munkálkodott.

Bibliográfia

- BALÁZS Mihály – MONOK István (1990), *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai* Szeged (Peregrinatio Hungarorum 7).
- BALÁZS Mihály – MONOK István, (1992), Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598), TAR Ibolya (ford.), *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV*, Szeged, 37–101.

28 MAH II, 532.

29 VERESS 1916.

30 Erről bővebben KRUPPA 2002, 62–63.

- BITSKEY István (1996), *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest.
- BITSKEY István (1996²), *Il collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma.
- FRANKÓI Vilmos (1887), Egy magyar jezsuita a XVI. században, *Katolikus Szemle* 1887, 385–433.
- JO Jézuita Okmánytár, I/1–2, *Magyarországot érintő iratok* (1995), BALÁZS Mihály–KRUPPA Tamás–LÁZÁR István Dávid–LUKÁCS László (s.a.r.), Szeged (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34).
- GYÖRFFY György (vál.) (1986), *Julianus barát és napkelet fölfedezése*, Budapest.
- KRUPPA Tamás (1994), *A jezsuiták és az őshaza*. in *De la umanism la luminism*, CHIOREAN Ioan (sub red.), Targu Mures, 43–46.
- KRUPPA Tamás (2014), *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, Budapest–Róma, (Collectanea Vaticana Hungariae II/5).
- KRUPPA Tamás (2002), Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében, *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 2002/1–4, 39–74.
- KRUPPA Tamás (2005), Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés és valláspolitikájában, *Századok* 2005/4, 945–968.
- KRUPPA Tamás (2015), *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*, Budapest, (Humanizmus és reformáció 36).
- MAH Monumenta Antiquae Hungariae I–II (1969, 1976), LUKÁCS, Ladislaus S.J. (ed.), Romae.
- MEZEI Zsolt (2005), *A pápai ferencesek története a XV–XVIII. században*, in *A ferences lelki-ség hatása az újkori Közép-Európa történetére, kultúrájára*, ÖZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.), Piliscsaba-Budapest, 216–227.
- PIERLING, Paul (ed.) (1887), *Bathory et Possevino. Documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec la slaves*, Paris.
- SZILÁGYI Csaba (2002), Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588), *Történelmi Szemle* 2002/1–2, 255–292.
- SZILÁGYI Csaba (2006), Szántó Arator István mint a Missio Transylvanica szervezője, in *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig (Művelődéstörténeti műhely. Rend-történeti konferenciák)*, SZILÁGYI Csaba (szerk.), Piliscsaba, 131–141.
- SZITTYAI Dénes (1994), Szántó (Arator) István SJ (1540–1612) élete és munkássága, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1994/ 3–4, 5–35.
- SZITTYAI Dénes (1923), *A nagyvárad disputája*, Magyar Kultúra 1923, 723–728.
- TÍMÁR Kálmán (1930), Szántó Arator István irodalmi tervei, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1930, 34–42, 161–174.

VERESS Endre (1906), A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásig, 1603-ig, *Erdélyi Múzeum* 1906/3, 1. közlemény.

VERESS Endre (kiad.) (1916), *Antonio Possevino: Transilvania*, Budapest (Fontes Rerum Transylvanicarum III).

KORONKAI ZOLTÁN SJ*

Jezsuiták a felsőoktatásban

Egy nem értelmiségi típusú alapítótól világméretű oktatási hálózatiig

Az előző évben (2021–22) ünnepeltük rendalapítónk, Loyolai Szent Ignác megterésének 500. évfordulóját. Ignác a párizsi egyetemen fejezte be tanulmányait, mégsem volt kifejezetten értelmiségi típus (vö. DALMASES 1995, RAVIER 1994, TELLECHEA 2022). Inkább volt lelki vezető, nagy szervező, misztikus és gyakorlati ember, mintsem elméleti kérdések boncolgatója. Rendfőnök korában sem sok könyvet forgatott, csupán az Újszövetség és Kempis Tamás *Krisztus követése* volt az a két írásmű, amit rendszeresen a kezébe vett.

Az általa 1540-ben alapított rend, a Jézus Társasága, kezdetben még nem is gondolt arra, hogy fiatalok nevelésével, kollégiumok-egyetemek alapításával és működtetésével foglalkozzon. Ideáljuk Jézus első tanítványai voltak, akik szegényen, vándorprédikátorként hirdették az evangéliumot az egész világon. Ignácék is így akartak élni (vö. SZOKOL 2021, 16–46). Mégis alig ötven évvel Szent Ignác halála után a jezsuita rend már 250 középiskolát, egyetemet és papi szemináriumot működtetett szerte a világon. 1773-ban, a Jézus Társasága feloszlásának évében pedig már több mint nyolcszáz jezsuita oktatási intézmény volt (vö. O'MALLEY 1999, GRENDLER 2014). A világ első és mindmáig legnagyobb nemzetközi oktatási hálózata jött létre, mely a 18. században a katolikus egyház nevelési intézményeinek több mint felét tette ki. Ebben az időszakban Magyarországon még nagyobb mértékű volt a jezsuita oktatás hangsúlya, hiszen az ország mindhárom felsőoktatási intézménye – Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár – a rend fenntartásában működött. A 27 jezsuita gimnázium pedig a magyar középiskolai oktatás jelentős részét tette ki. Mindez azt mutatja, hogy ekkoriban az oktatás terén a jezsuita rendnek Magyarországon szinte monopóliuma volt (vö. SZOKOL 2021, 77–80, 180–195).

Hogyan lett egy vándorprédikátori ideállal rendelkező közösségből a katolikus egyház és az akkori világ legnagyobb oktatási hálózatát működtető szerzetesrendje? A következőkben, bár a jezsuita nevelés egészére rá fogunk tekinteni, különösen azt fogjuk vizsgálni, hogy miképp jelentek meg a jezsuiták a felsőoktatásban, és miképp voltak ott jelen az elmúlt évszázadok során.

* Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia

Hit a nevelésben

Ha a kezdetekre tekintünk, azt láthatjuk, hogy a jezsuita rend maga is egyetemi közegben született. Ignác és első hat társa a kor egyik, ha nem a legjobb felsőoktatási intézményében, a párizsi egyetemen tanult. Ignác egyetemista társaiból alakította meg azt a csoportot, amelyből később a jezsuita rend kifejlődött. A rend alapító atyái koruk igen képzett papjai voltak, kiemelkedtek a korabeli klérusból, amelynek tagjai általában gyengén vagy egyáltalán nem voltak tanult emberek. Amikor 1537-ben az első társak Rómába érkeztek, III. Pál pápa kérésére többen (Lainez, Fáber) teológiai előadásokat kezdtek tartani a római egyetemen. Nem sokkal később jezsuiták tanítottak a mainzi egyetemen is, 1543-ban pedig Claude Jay francia jezsuita lett az ingolstadti egyetem teológiaprofesszorra (vö. O'MALLEY 2006, 226–260).

1547-ben a pápa *Licet debitum* kezdettel bullát adott ki, amely felhatalmazta a jezsuita generálist, hogy a rend tagjait bárhova elküldheti teológiát és más tárgyakat tanítani. Ez „igen ritka és nehezen megszerezhető engedély volt abban az időben” – jegyzi meg a jezsuita rendtörténész John O'Malley (2006, 228.). Néhány jezsuita tehát már egész korán jelen volt a felsőoktatásban, de a rend tagjai ekkor még nem gondoltak arra, hogy saját egyetemet alapítsanak. A fordulatot az utánpótlásról való gondoskodás szándéka hozta. A jezsuita ideál a jól képzett és erényes szerzetes volt. Az erős intellektus és példás élet, a tudás és az erényesség ötvözetét tekintették alapnak a hozzájuk csatlakozók számára. Azok között viszont, akik csatlakozni akartak a rendhez, érett korú, ugyanakkor okos és jó emberekből kevés akadt, volt körülötük ugyan számos tehetséges és jó fiatal, de ők nem voltak még képzettek. Ebből a helyzetből fakadt az elhatározás, hogy a Társaság maga foglalkozzon a fiatal belépők képzésével.

Az oktatás persze költséges vállalkozás volt, és a rendtagok rájöttek, hogy támogatókat ehhez csak úgy tudnak szerezni, ha a jezsuita növendékek mellett másokat is képeznek. Hamarosan azt is tapasztalták, hogy az oktatás révén nemcsak a diákok formálódnak, hanem rajtuk keresztül a családjaikra és az adott város lakóira is hatással tudnak lenni. A jezsuita kollégiumok és egyetemek ily módon a katolikus hit megerősödésének és terjesztésének hatékony központjaivá váltak, ami egyébként is a rend alapvető célkitűzése volt. Bár kollégiumok, egyetemek működtetése stabilitást követelt, és ez szemben állt a mozgékonytágot hangsúlyozó kezdeti vándorapostoli ideállal, a jezsuiták teljes erőbevetéssel beleálltak az oktatásba. Olyannyira, hogy a jezsuita rend lett az első olyan szerzetesközösség, amely az oktatást sajátos küldetésének, a rendi karizma részének tekintette.

Az iskola, illetve egyetem mellé épült templom egy-egy város meghatározó lelkipásztori központjává vált. A jezsuita nevelés része volt továbbá az egyházi ünnepek látványos megülvése, s ehhez kapcsolódott a színjátszás is. A diákok színjátéka egy város társadalmi életének kiemelkedő pillanata volt. Ily módon a jezsuita iskola valóságos evangelizációs központként működött, és a katolikus megújulás

legmeghatározóbb eszközévé vált. Ahogy a 4–6. századi népvándorlás után a hit-hirdetés központjai bencés monostorok voltak, úgy a 17–18. században a jezsuita iskolák töltötték be ezt a szerepet. Abban, hogy a katolikus egyház Európában és Magyarországon képes volt megújulni és újra híveket vonzani, döntő jelentőségűek voltak ezek az iskolák. Gondolhatunk csak Pázmány Péterre, aki a kolozsvári jezsuita kollégiumban lett katolikussá. Ezt a potenciált látta meg Szent Ignác, és ezért fordította ebbe az irányba a jezsuita rend hajóját (vö. KORONKAI 2019).

A fordulat ugyanis már az alapító életében végbement. A Társaság 1548-ban Szicíliában, Messinában hozott létre kollégiumot, amely a később gomba módra szaporodó hasonló intézmények számára inspiráló alaptapasztalatot jelentett. Az első egyetemi státuszú intézményt Spanyolországban, Gandiában alapították Borgia Ferenc herceg támogatásával, aki később maga is jezsuita lett, Ignác harmadik utóda a rendfőnökségben (ma Borgia Szent Ferencként tiszteljük). Szintén az ő jelentős anyagi támogatásával született meg 1551 februárjában Rómában a Collegio Romano, amely a későbbi és ma is működő Pápai Gergely Egyetem, a Gregoriana elődje. Ez az intézmény volt Ignác szeme fénye. A legjobb tanárokat igyekezett biztosítani számára, és ezért Rómába hívta őket Európa távoli vidékeiről is. „Schola di Grammatica, d’Humanità e Dottrina Christiana, gratis” – hirdette a felirat a szerény körülmények között megnyílt intézmény ajtaja fölött, hogy ott a tanulás ingyenesen zajlik. Valóban, az intézményeket jótévők adományaiból tartották fenn, és a diákoknak nem kellett fizetni. Ignác titkára, Polanco írta egy levelében: „óráinkra, tanulmányainkra befogadunk mindenkit, szegényt és gazdagot, ingyen, szeretetből, és nem fogadunk el semmiféle jövedelmet érte” (idézi O’MALLEY 2006, 232). A jezsuita intézményekben a legkülönbébb társadalmi rétegekből jövő diákok tanultak. Bár a diákok többsége a középosztályból került ki, számosan voltak a legmagasabb elitből és az alacsony rétegekből is. A jezsuita oktatási intézmények a társadalmi mobilitás eszközei is voltak.

Egyetemek a jezsuita rendalkotmányban

Ha az 1540-es jezsuita alapító iratokban még nincs is szó a kollégiumokról és egyetemekről, az Ignác által a következő évtizedben megírt Rendalkotmányban már részletes instrukciók találhatók a közép- és felsőfokú oktatásról. Nézzük, az alapító miképp tekintett az egyetemekre.

A jezsuita Rendalkotmány így ír a rend és az általa fenntartott egyetemek céljáról: „Társaságunk célja, amelyre egyenesen törekszik, az, hogy segítse saját tagjainak és embertársainknak lelkét végső céljuk elérésében, amelyre teremtvé lettek. Az élet példa mellett ehhez megfelelő tudás és e tudás előadási módjának ismerete is szükséges.” (*Jézus Társaságának Rendalkotmánya és Kiegészítő Szabályok*, 1997, 307, következőkben RA, a szám a Rendalkotmány pontjait jelöli.) A jezsuita egyetem

célja tehát nem önmagában a tudás továbbadása volt, hanem egy nagyobb, végső soron egy természetfeletti cél, az emberek üdvösségének előmozdítása. A fenti sorokból az is nyilvánvaló, hogy a tudás szorosan összekapcsolódik az életpéldával. Az ideál, amit a jezsuiták maguk számára megfogalmaztak – a rend tagjai képzett és jó emberek legyenek – megfogalmazódik a jezsuita oktatási intézményekkel kapcsolatban is: a tudás és az erkölcsös élet egysége. Azóta is ez a jezsuita nevelés célja, amit ma úgy szoktunk megfogalmazni, hogy jól képzett és másokért élő, másokért felelősséget vállaló embereket akarunk nevelni (vö. *A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia*, 1998). Ily módon a jezsuita tudományos képzés kezdetétől fogva összekapcsolódott a gyakorlattal, az erkölcsi és hitéleti neveléssel.

A Rendalkotmány a felsőoktatásról szólva egy másik célt is megfogalmaz, mégpedig az egyetemességet – vagy mai szóval a multiplikátorképzést: „A cél az, hogy a tudományok oktatása, a növedékek összeseregglése és a tudományos fokozatok megadása által az említett eredmény növekedjen, és szélesebb köröket érjen el. Így ugyanis azt, amit ezeken az egyetemeken növendékeink Isten dicsőségére helyesen tanultak meg, más helyeken tekintéllyel taníthatják” (RA 440). Az eredmény, a „tudományos és erkölcsi épülés” (RA 440) tehát még szélesebb köröket érhet el azáltal, hogy a végzett hallgatók maguk is továbbadják azt.

A jezsuita egyetemek képzési programja

A jezsuita oktatás szempontjából meghatározó jelentőségű volt az 1599-ben létrejött ún. *Ratio studiorum* nevű dokumentum, amely több évszázadon át adott irányvonalat a jezsuita oktatási intézmények számára. Ez a dokumentum több évtized jezsuita oktatási tapasztalatainak tanulságai alapján, ma úgy mondanánk, hogy nemzetközi összefogás eredményeként született (vö. O'MALLEY 1999). Mészáros István, a neveléstörténet kutatója szerint a *Ratio studiorum* volt az „első (s pillanatnyilag utolsó) nemzetközi tanterv a világ iskolaügyének történetében” (1999, 437), a dokumentum „minden tekintetben korszerű volt a maga idejében, alapelvei sokáig érvényesültek, és hosszú évszázadokra meghatározták Európa, s benne Magyarország iskolaügyét” (1999, 446).

Ami a jezsuita felsőoktatási intézmények konkrét képzési programját illeti, az első társak nagyon elégedettek voltak a párizsi egyetemen szerzett tapasztalataikkal, ezért a jezsuita egyetemek modellje az ottani eljárásmód volt: a *modus parisiensis*. A párizsi egyetemen a tantárgyak pontos rendszerbe voltak foglalva, az azonos tudásszinten lévő diákokat osztályokba szervezték, az előrehaladásnak és a számonkérésnek pontos menetrendje volt. A diákoknak sok gyakorlati feladatot kellett megoldaniuk, a képzésbe beépítették a rendszeres ismétléseket, nyilvános vitákat. Ezen sajátosságok némelyike ma már természetes számunkra, de a korabeli

Itáliában a jezsuiták által meghonosított egyetemi módszer forradalmian újnak és sokkal hatékonyabbnak számított (vö. O'MALLEY 2006, 242–252).

A jezsuita iskolarendszer alapvetően két részből – *Studia inferiora* és *Studia superiora* – állt. A *Studia superiora* 14–20 éves diákokra terjedt ki. A 14–16 éves diákok filozófiai tanulmányokat végeztek, alapkönyveik Arisztotelész művei voltak, logikát, fizikát, matematikát, metafizikát és etikát tanultak. A jezsuita egyetemeken a *Studia superiora* idősebb diákjai, a 17–20 éves hallgatók teológiát tanultak. A Rendalkotmány szerint „a Társaságnak és tanulmányainak célja az, hogy embertársainkat Isten ismeretéhez és szeretetéhez és lelkük üdvösségéhez segítsék. E cél eléréséhez a legmegfelelőbb eszköz a teológiai kar. Ezért Társaságunk egyetemei főleg ebbe fektessék erejüket” (RA 446). Valóban, a jezsuita egyetemek központi tevékenysége a teológia oktatása volt. Ezen a téren a jezsuiták Aquinói Szent Tamás követői voltak, akinek nézetei az értelem és a hit, a természet és a kegyelem kapcsolatáról mély harmóniában álltak a jezsuiták törekvéseivel, akik nagy hangsúlyt fektettek a racionális gondolkodásra, a természetes emberi erények gyakorlására és az emberi szabadság pozitív szerepére (vö. O'MALLEY 2006, 273–281).

Papnevelés

Még Ignác idejében indult egy másik fontos jezsuita felsőoktatási munka, a papnevelés. A kor égető problémája volt ugyanis a papság alacsony képzettsége. A reformáció terjedésének egyik meghatározó oka volt a papok tudatlansága és erkölcstelen élete, különösen a német nyelvterületű országokban. Ezt a helyzetet kívánta orvosolni Ignác a Collegium Germanicum megalapításával 1552-ben. A következő évszázadokban meghatározó teológusok, lelkipásztorok és püspökök kerültek ki ebből az intézményből. 1580-ban a magyar kollégiumot egyesítették vele, így jött létre a mai napig működő Collegium Germanicum et Hungaricum. Csak néhány magyar vonatkozású név a diákok hosszú névsorából: Lippay György, Szelepcsényi György, Lécai László esztergomi érsekek, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök. Számos egyházmegyében a püspökök jezsuitákra bízta a papképzést, így Magyarországon is léteztek jezsuiták által vezetett szemináriumok: Buda, Eger, Kassa, Kolozsvár, Zágráb, Szeged (vö. SZOKOL 2021, 69, 193, 496).

Kimagasló jezsuita tudósok

A jezsuita iskolák újdonsága volt, hogy szerzetes papok tanítottak olyan nem kifejezetten teológiai tárgyakat is, mint a matematika vagy a fizika. A természettudományok, a matematika, csillagászat később nagy jelentőséget kaptak a jezsuita missziós szolgálatokban. Gondoljunk csak a Kínában dolgozó misszionáriusokra, az olasz

Matteo Riccire vagy a német Adam Schallra, akik matematikai és csillagászati ismereteik révén komoly elismerést szereztek a császári udvarban. Természettudományos ismereteik nyitották meg a kapukat az evangélium hirdetéséhez (vö. O'MALLEY, 2006 267–270, SZABÓ 1993, 13–18).

Érdemes név szerint is megemlíteni néhány kiváló jezsuita természettudóst. Christoph Clavius, a XIII. Gergely-féle naptárreform (1582) fő közreműködője volt, Athanasius Kircher először mért higanyal hőmérsékletet, Jacopo Riccati a differenciálszámítást dolgozta ki, Hell Miksa a kolozsvári, majd a bécsi csillagvizsgáló vezetője volt és távcsőoptikát fejlesztett, Fényi Gyula napkitöréseket figyelt meg, Angelo Secchi pedig a csillagászati színképelemzés terén volt korszakalkotó jelentőségű.

A 18. században került előtérbe a történelemoktatás a jezsuita intézményekben. Emlékezhetünk Pray Györgyre, aki hatalmas történelmi forrásgyűjtő munkát végzett, és a róla elnevezett Pray-kódexben található a legrégebb magyar nyelvemlék, a *Halotti beszéd*. Kaprinai István és Katona István jezsuita történészek munkája is igen nagy jelentőségű a magyar történelemírás szempontjából. Katona István 42 kötetben adta ki *Historia critica regum Hungariae* (A magyar királyok kritikai története) című művét. A 36 ezer oldal terjedelmű munka a magyar történetírás egyik legkiemelkedőbb egyéni teljesítménye¹, a mai napig forrásértékű munka.

A jezsuita teológusok fontos szerepet játszottak a katolikus teológiai gondolkodás történetében. Meghatározó volt Diego Lainez, Alfonso Salmeron és Kaníziusz Péter jelenléte a tridenti zsinaton. Később Francisco Suarez, Luis de Molina, Bellarmin Szent Róbert vagy a katekizmusáról is híres Kaníziusz Szent Péter voltak igen elismert és befolyásos jezsuita teológusok. A 20. században a II. Vatikáni Zsinat előkészítésében olyan jezsuita teológusok játszottak nagy szerepet, mint Henri de Lubac, Karl Rahner, Pierre Teilhard de Chardin vagy Josef Jungmann.

Magyar vonatkozású érdekesség, hogy a Budapesti Műszaki Egyetem elődjét 1782-ben Budán exjezsuiták hozták létre. Az *Institutum Geometricum* nevű mérnökképző főiskolát ugyanis a rend 1773-as feloszlása után Frivaldszky János és Makó Pál alapította, és az új intézmény első tanári karában további négy egykori jezsuitát találunk (vö. SZOKOL 2021, 277).

Híres magyar jezsuita professzorok ez elmúlt 70 évben

A múlt század közepének egyik legtehetségesebb magyar jezsuitája Mócsy Imre atya volt, aki a római Gergely egyetem elismert és nagyon népszerű biblikus professzoraként tevékenykedett a második világháború után. 1948-ban előljárói hazahívták Magyarországra, a kommunista állam pedig 1950-ben megvonta a jezsuita rend

1 vö. <https://www.arcanum.com/hu/product/Katona/>

működési engedélyét Magyarországon. Mócsy Imre börtönbe került, s a kistarcsai internálótáborban hozott létre teológiai főiskolát az ott raboskodó kispapok számára, majd MÁV-raktárosként kiváló dolgozó lett, de akadémiai pályára nem térhetett vissza (vö. SZOKOL 2021, 516).

1948-ban az a rendi döntés született, hogy a fiatal jezsuitákat szöktessék külföldre, mert nem volt remény arra, hogy Magyarországon befejezhetik tanulmányaikat. Varga Andor, a külföldön élő rendtagok előjárója úgy vélte, hogy a lehető legjobb képzést kell adni a fiatal magyar jezsuitáknak. Jóllehet az emigrációban élő jezsuiták sok anyagi nehézséggel küzdöttek, s komoly adóságaik lettek (volt, hogy postabélyegre sem volt a pénz a kasszában), alapos képzést biztosítottak a fiataloknak. A külföldi magyar jezsuiták jelentős része (33 fő) tudományos munkát végzett, egyetemi oktató lett, s többnyire filozófiát és teológiát tanított, tizenhárman pedig középiskolában oktattak (vö. SZOKOL 2021, 539–563). Néhány kiemelkedő név: Alszegehy Zoltán a római Gergely egyetem elismert dogmatikaprofesszora volt évtizedekig. Számos könyv és tanulmány írása mellett nagy szerepet játszott VI. Pál pápa *Evangelium nuntiandi* enciklikájának megfogalmazásában és Szent II. János Pál pápa 1991-es magyarországi beszédeinek előkészítésében. Nemeshegyi Péter Japánban jelentős tudományos és lelkigyakorlatos tevékenysége mellett a tokiói Sophia jezsuita egyetem dékánja volt, és a pápai nemzetközi teológiai bizottság tagja lett (1969–1974). Hazatérése után többek között Szegeden tanított. Őrsy László a washingtoni Georgetown jezsuita egyetem népszerű és elismert jogprofesszora volt évtizedeken keresztül; talán az ő bibliográfiája a legvaskosabb a külföldön dolgozó magyar jezsuiták között. Weissmahr Béla Münchenben lett szinte klasszikus a filozófiaoktatás terén. A rendszerváltás után Szegeden is tanított. Horváth Tibor, Somfai Béla, Miklósházi Attila Torontóban voltak teológiatanárok, közülük Somfai Béla Szegeden is tanított.

Voltak, akik természettudományokkal foglalkoztak, mint a biológus Hauser József, aki Brazíliában vált a laposférgek nemzetközileg elismert kutatójává, Nemessegehy Ervin, akinek kutatási területe az alacsonyhőmérsékletű fizika volt Londonban, vagy a csillagász Terescsényi Ágoston.

Zrínyi József Washingtonban tanított közgazdaságtant; erről egyik levelében így ír: „Elég hamar hozzászoktam az itteni egyetemi élethez és az amerikai fiatalsághoz. Háromszor választottak meg a végzős diákok a »legjobb tanárnak«, s megkaptam a volt diákok aranyérmét. Nagy kitüntetés Washingtonban, a világ fővárosában élni és a város legjobb és az ország egyik leghíresebb egyetemén tanítani. Tizenkétezer diákunk van. Volt több híres tanítványom. Néhányra büszke is vagyok. Tanítottam Bill Clintont. Több diákom van amerikai külügyi szolgálatban az egész világon. Mind úgy emlékszik rám vissza, mint magyar jezsuitára.”² Magyar jezsuita profeszszorai voltak a jezsuita rend későbbi generálisainak is: Szabó László tanította Hans

2 Provinciánk Hírei, Nr. 19, 26.

Kolvenbachot, Nemeshegyi Péter Adolfo Nicolást. Rómában a jezsuita rendtörténeti kutatás oszlopává vált három magyar jezsuita, a „három László”: Lukács, Polgár és Szilas.

A jelen

Ma a világon több mint hetven országban több mint 2300 jezsuita iskola, 190 kollégium és egyetem működik, több mint kétmillió növendékkel (lásd a következő honlapot, benne remek térképpel: educatemagis.org). Mint láthattuk a történelemből, a felsőoktatásban való jezsuita jelenlét kezdettől fogva folyamatos és intenzív volt. Az erős intellektuális vonás a rend karizmájának része, ezért jövőbeli eljárásmodunknak is pótolhatatlan eleme. 2019-ben, amikor egy hosszú úgynevezett megkülönböztetési folyamat végén a jezsuita rend megfogalmazta a következő tíz évre vonatkozó általános apostoli preferenciáit, a rend vezetője így fogalmazott:

Az egyetemes apostoli preferenciák meghívására való válasz szükségessé teszi, hogy jobban, mint bármikor törekedjünk az alapítókarizmánk és hagyományunk megkövetelte intellektuális mélységre; ezt a mélységet azonban mindig a hozzá csatlakozó lelki mélységnek kell kísérnie. A Társaság elkötelezett az *intellektuális apostolkodás* iránt, mert a szellemi mélységnek a Jézus Társasága minden küldetési formáját jellemeznie kell. Folytatni kívánjuk az Egyház szolgálatát az intellektuális apostoli küldetésen keresztül, intellektuális következetességgel kifejezve hitünket. Következésképpen, az apostoli test minden tagja arra hivatott, hogy egész élete során folytassa a képzését. Az intellektuális mélység igényli a komoly gondolkodás szokását, ezért nem szabad elhanyagolni a folyamatos képzést. Ha e tekintetben kudarcot vallunk, a Társaság részvétele az Egyház küldetésében nem fog megfelelni az ignáci *magis* követelményeknek (Sosa, 2019, 11).

Az egyetemes Társaság után a rendtartományok is apostoli terveket állítottak össze. A mi provinciánk által megfogalmazott apostoli tervben az intellektuális apostolság az egyik pillér.

A korok változnak, és a jezsuita iskola is átalakult az évszázadok során, de a jezsuitákat ma is inspirálja az a gondolat, amit Szent Ignác egyik levelében találunk: „Az egész kereszténység és az egész világ jóléte az ifjúság helyes oktatásán múlik” (idézi O'MALLEY, 2006, 236). Nem véletlen, hogy apostoli preferenciáink egyike is ezt az irányt fogalmazza meg. Különleges feladatunk „kísérni a fiatalokat egy reményteljes jövő megteremtésének útján” (Sosa, 2019, 6), ennek pedig kiváló lehetősége a felsőoktatásban való szolgálat.

Bibliográfia

- DALMASES, Claudio de, (1995) *Loyolai Szent Ignác*, Anima Una könyvek/9, JTMR, Budapest.
- GRENDLER, Paul F., (2014) Jesuit Schools in Europe. A Historiographical Essay, *Journal of Jesuit Studies*, 2014/1, 7–25.
- Jézus Társaságának Rendalkotmánya és Kiegészítő Szabályok*, (1997), JTMR, Budapest.
- A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia*, (1998), JTMR, Budapest.
- KORONKAI Zoltán, (2019) A jezsuita oktatás múltja: a célhoz választani az eszközt, *MIND*, 2019 ősz, 32–34.
- MÉSZÁROS István (1999), A Ratio studiorum nevelődéstörténeti jelentősége, *Távlatok*, 45. szám, 1999, 437–446.
- O'MALLEY, John W., (1999) "Introduction." Ratio studiorum: Jesuit Education, 1548–1773. Boston College. <http://www.bc.edu/sites/libraries/ratio/ratiointro.html>, letöltve: 2019. 08. 13.
- O'MALLEY, John W., (2006) *Az első jezsuiták*, Budapest, Szent Ignác Társulat
- RAVIER, André SJ, (1994) Loyolai Szent Ignác megalapítja Jézus Társaságát, Anima Una könyvek/7, JTMR, Budapest.
- SOSA, Arturo, (2019) A Társaság új Egyetemes Apostoli Preferenciáiról, *Cor Unum et Anima Una*, *Belső jezsuita hírlevél*, 56, 2019. március 20., 6–15.
- SZABÓ Ferenc (szerk.), (1993) *Jezsuiták tegnap és ma*, JTMR, Róma.
- SZOKOL Réka – SZÖNYI Szilárd (szerk.), (2021), *Jezsuiták Magyarországon, A kezdetektől napjainkig*, Budapest, JTMR-Jezsuita Kiadó.
- TELLECHEA, Idigoras José Ignacio, (2022) *Egyedül, gyalog. Loyolai Szent Ignác élete*, Jezsuita Kiadó, Budapest.

KISS-PETŐ APOR*

Diákok és diákélet a Kolozsvári Jezsuita Kollégiumban

E tanulmány célja a 16–17. századi Kolozsvári Jezsuita Kollégium (gimnázium és akadémia) diákságának a bemutatása. A kérdés kvantitatív és kvalitatív szempontok szerint egyaránt tárgyalható, bemutatva a diákság létszámát és összetételét, annak változásait, valamint a korabeli diákéletet, az intézményben folyó szellemi és hitéleti tevékenységet. A jezsuiták kolozsvári oktató munkája messze túlmutat az előbb említett időintervallumon, ugyanakkor ez alkalommal csak az intézmény működésének első és második korszakával foglalkozom, annak a történelmi kornak a felvázolásával, melyben kibontakozott és működött.

A fő téma tárgyalása előtt érdemes először áttekinteni az intézmény történetét. A jezsuita gimnázium 1579-ben nyílt meg Kolozsmonostoron, a volt bencés rendház épületében, azonban már 1581-ben Kolozsvárra költözött, a Farkas utcai volt ferences rendházba. Alapítója Báthory István erdélyi fejedelem volt, a kollégium létrehozása tulajdonképpen az ő érdekérvényesítő képességének köszönhető – mint a későbbiekben még látni fogjuk, a katolikus Báthory szerepe kulcsfontosságú volt az intézmény működése szempontjából. 1585-ben történt az akadémiai szárny megnyitása. A kolozsvári egyetem két karral kezdte meg a működését: bölcsészet- és hittudományival, ugyanis a katolikus megújulás időszakában ez a két terület illeszkedett bele a jezsuiták egyetemalapítási hullámának célkitűzéseibe. Az iskola fenntartása érdekében Báthory hat falut adományozott a jezsuita rendháznak, és így az intézménykomplexum gazdasági egységként is funkcionált (BÍRÓ 1945, 3–4, 9; SZÖGI–VARGA 2011, 32–41).

Mindemellett az akadémia nem működhetett sokáig, ugyanis 1588-ban – Báthory István halála után – az erdélyi országgyűlés kitiltotta a jezsuitákat a fejedelemség területéről. Noha a gimnáziumot már 1595-ben, az akadémiát pedig 1598-ban újranyitották a jezsuiták, a tanítás a későbbiekben sem volt zavartalan. A rendház épületét 1603-ban Kolozsvár protestáns lakossága kifosztotta és megrongálta, majd 1605-ben a rendet ismét kitiltották Erdélyből. Ezzel a kolozsvári jezsuita egyetem bezárta kapuit. Bár a gimnázium a rend újbóli visszatépedése után, 1618-ban ismét megnyílt, az oktatás folytatására csak Kolozsmonostoron kaptak engedélyt. Itt tartózkodtak egészen 1665-ig, amikor is a török veszély miatt a jezsuiták kérelmére, hosszas huzavona után Kolozsvár előljárósága engedélyezte számukra a városba való beköltözést. Az intézmény története innentől kezdve folyamatosnak tekinthető,

* egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem – Kaszap István Jezsuita Szakkollégium

1698-ban akadémiai rangját is visszakapta, noha 1773-ban vezetését – a jezsuita rend feloszlátása után – a piaristák kapták meg (BÍRÓ 1945, 3–4, 9–10; SZÖGI-VARGA 2011, 56–68, 76–80, 87–93).

A jezsuita kollégiumi diákság létszámát tekintve megállapíthatjuk, hogy megnyitásokor viszonylag alacsony volt, az intézménynek az első tanévben mintegy ötven diákja volt, ugyanakkor a rendházban nagyjából húsz jezsuita élt, ami viszont tisztes számnak tekinthető. A kezdeti kis létszám hamarosan jelentős gyarapodásnak indult, ugyanis 1585-ben, az akadémia megnyitásokor már nagyjából kétszáz diák tanult Kolozsváron. A diáklétszám a későbbiekben, az iskola többszörös bezáratása és költözése miatt meglehetősen rapszodikusán változott, ugyanakkor gyorsan regenerálódni tudott. 1599-ben, azaz a jezsuiták első kitiltása és visszatelepedése után a tanulók száma már háromszázötven volt, a rendházban élő jezsuiták pedig huszonnyolcan voltak (SZÖGI-VARGA 2011, 34, 39–40, 62). 1640 körül – tehát a középfokú intézmény második kolozsmonostori korszakában – ismét csak nagyjából száz diákot számlált a gimnázium, ami az elkövetkező évtizedre százharminc-száznegyvenre, az 1680-as évekre százötven-százhatvanra, 1697-re pedig nagyjából kétszázra emelkedett (SZÖGI-VARGA 2011, 86, 92–93).

A tanulók összetételét három aspektus szerint tudjuk vizsgálni: etnikai, társadalmi és vallási szempontból. Mivel részletes adatokkal csak a 17. századtól rendelkezünk, az elemzés erre a korszakra vonatkozik, ugyanakkor valószínűsíthetjük, hogy – a létszámadatok változását figyelembe véve – arányait tekintve hasonló volt a helyzet az intézmény első korszakában is.

A kollégiumban lakó diákok döntő többsége, mintegy 97%-a magyar származású volt. Legtöbbjük a közeli vidékekről verbuválódott, a magyar diákok mintegy 80%-a székelyföldi volt, kb. 7%-uk pedig Kolozs megyei. Rajtuk kívül kevés, de statisztikailag releváns számú román tanult a kollégiumban. Szászok – egy-két kivételtől eltekintve – egyáltalán nem jártak Kolozsvárra, mivel a szászság saját, fejlett oktatási hálózattal rendelkezett. Fontos kiemelni, hogy az elemzésben a székelyeket etnikailag a magyarság alá soroltuk, azonban a vizsgált korszakban politikai szempontból az Erdélyi Fejedelemségen belül önálló nemzetet alkottak, széleskörű autonómiával. Társadalmi szempontból a diákok mintegy 75%-a nemes volt, ám anyagi helyzetüket tekintve ez rendkívül heterogén csoportot jelentett a dúsgazdag arisztokratasarjaktól kezdve a vagyontalan kisnemesekig. A „hétszilvafásokhoz” hasonló helyzetben voltak a kollektív nemességet élvező, de gyakran szerény életkörülmények közül jövő közszekelyek, akik különösképp igyekeztek a tanulásban élen járni (SZÖGI-VARGA 2011, 94–96).

Annak ellenére, hogy a kolozsvári kollégium jezsuita, azaz katolikus fenntartású volt, a tanulás lehetősége a más felekezetekhez tartozók előtt is nyitva állt, mellyel éltek is, ugyanis a diákok mintegy negyede protestáns volt, de volt köztük néhány ortodox is (SZÖGI-VARGA 2011, 42–43). A jezsuiták vallási toleranciáját és okos pasztorációját mutatja, hogy leszögezték: a nem katolikus diákokat egyáltalán nem

szabad vallásilag háborgatni és a felekezetváltással traktálni, a páterek csak példamutató életvitelükkel szolgálhatják a katolicizmus ügyét (BÍRÓ 1933, 20). Ennek a csendes missziónak lett az eredménye, hogy a kollégium kezdeti időszakában, 1588-ig mintegy hatvanan saját akaratukból katolizáltak. Az áttérő kolozsvári diákok között találjuk a kálvinista hitben nevelkedett Pázmány Pétert is, akiből később esztergomi érsek és bíboros lett. Amint azt a jezsuiták leírták, az erdélyi nemesség körében nem kis ellenérzést váltott ki, hogy gyermekeik közül sokan elhagyták családjuk vallását, sőt sok esetben még szüleiket is igyekeztek befolyásolni. A jezsuita rend kiűzésében ezek az esetek is nagy szerepet játszottak (VERESS 1921, 19–21).

A diákok mindennapjairól – a gimnáziumról legalábbis, hiszen az akadémia rövid fennállása nem engedi meg hasonló elemzések megfogalmazását – elmondhatjuk, hogy alapvetően három pillér köré épült: tanulmányi, hitéleti és társadalmi. A tanrend a klasszikus (ógörög, latin) műveltségen alapult, mely a jezsuiták által saját koruk igényeihez szabott modern oktatási szemlélettel párosult. Az aktivitás növelése érdekében a frontális tanórákon kívül a diákok önképzőköri köröket is vezettek, ahol egymást tanították, valamint például latin beszédmondó alkalmakon vettek részt, ami a klasszikus műveltség interpretálását segítette. A tanulás megfelelő színvonalához a jezsuiták gazdag könyvtárat rendeztek be, amely a rendház 1603-as feldúlása ellenére nagyjából érintetlenül átvészelte a pusztítást, noha a könyvtárlományt a jezsuiták több különböző helyre menekítették, míg végül a 17. században visszakerültek a kolozsmonostori gimnázium épületébe (SZÖGI-VARGA 2011, 43–48).

A diákság megszerzett tudását a társadalom, főképp a városi nyilvánosság felé is igyekezett kamatoztatni: színelőadásokat, disputákat (hitvitákat) rendeztek, melyeket bárki meghallgathatott. Népszerű és nagy figyelmet kiváltó események voltak ezek a város életében, főképp azért, mert ezek a Nyugat-Európában már jól ismert és kedvelt műfajok Erdélyben ekkor, a jezsuiták közvetítésével jelentek meg. Az első nyílt színelőadást és disputát már 1581-ben, azaz a gimnázium alapításakor megrendezték, és a továbbiakban is rendszeresek maradtak, a diákok még az országgyűlések ideje alatt is felléptek (BÍRÓ 1931, 13–14). A kollégium önszerveződését, kezdeményezőkézségét, valamint érdekérvényesítését szolgálta, hogy a diákság saját tagjai közül önkormányzatot választott, melynek élén a prefektus állt. Az öregdiákok szintén saját szervezettel rendelkeztek, nem megelégedve egykori alma materükről, és életük során támogatva azt (SZÖGI-VARGA 2011, 80).

A kollégiumi hitélet legmarkánsabb szervezeti formái az ún. társulatok vagy más néven kongregációk voltak, melyeket egy-egy jezsuita páter vezetett mint prézes, a többi tisztséget mind a diákok töltötték be. Ezekből a társulatokból 1587-től kezdődően kettőt jegyeznek Kolozsváron: a Mária Kongregációt és a Krisztus Teste Kongregációt. Nevüket olvasva látható, hogy egy-egy, a katolikusok által megbecsült hittitokra, Krisztus édesanyjára és az Eucharisziára utalnak, ezáltal identitásindikátorként szolgáltak a protestantizmus terjedésének időszakában. A társulat működése

különböző kollégium- és városbeli liturgikus alkalmak szervezésére, az ezekben való részvételre, valamint karitatív cselekedetekre (pl. szegénygondozás) fókuszált. Saját kápolnával is rendelkeztek, melyben a szentmisék és egyéb szertartások mellett a diákok például flagelláltak, azaz ostorozták is magukat – a szónak legkevésbé sem az átvitt, hanem szó szerinti értelmében (SZÖGI–VARGA 2011, 81–85).

A Mária Kongregációhoz (vagy teljes nevén *Sodalitas Reginae Angelorum*, azaz Angyalok Királynője Társulat) való csatlakozás a katolikus diákok számára tulajdonképpen automatikusnak számított, 1641–1698 között 1230 tagja volt. A diákok nevének, valamint személyes adatainak közzétételével és feldolgozásával Varga Júlia foglalkozott 2007-ben megjelent kötetében (VARGA 2007). Ezzel szemben a Krisztus Teste Kongregációba már lényegesen kevesebben tartoztak, ugyanis ennek a társulatnak „külön előírása a gyakori áldozás: ide a Szent Szűz Kongregáció tagjai közül a legkipróbáltabbakat vettük fel” (VERESS 1921, 19–21) – jelentik a kolozsvári jezsuiták 1588-ban. A rend komoly gondot fordított rá, hogy a magas színvonalú oktatást, valamint a hitéletbe való aktív bekapcsolódást ne csak azoknak tegyék lehetővé, akik a papi vagy szerzetesi pályát választották, hanem azoknak is, akik nem kívántak klerikussá válni, mivel hitvallásuk szerint a Katolikus Egyháznak a hívő világi értelmiségiekre is éppoly nagy szüksége van (VERESS 1921, 19–21).

Báthory István fejedelem halálával az erdélyi katolicizmus elveszítette legfontosabb és legbefolyásosabb pártfogóját, így helyzete meglehetősen nehéz volt, az elvben vallásszabadságot hirdető fejedelemségben rendszerek voltak a katolikusokkal szembeni inzultusok (BÍRÓ 1933, 16–17, 28). Különösen igaz ez Kolozsvárra, ahol a protestantizmus három felekezete, az evangélikus, a református és az unitárius élt egymás mellett. Utóbbiak – Erdélyben páratlan módon – abszolút többségbe kerültek, így a város kulturális élete és vezető rétege az unitarizmus szellemi befolyása alatt állt (SZÖGI–VARGA 2011, 34–35). Mindezt jól megvilágítja báró Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című 1736-os munkájában. A szerző a jezsuita kollégium diákja volt a 17. század végén. A vallási helyzet előtte is hasonló volt – csakhogy a korábbi időszakokról nem rendelkezünk ilyen részletességű forrással. Apor Péter így emlékezik meg a katolikus vallásgyakorlat viszontagságairól és egy Kolozsváron tartott húsvéti feltámadási körmenetükről:

Nem vala más semmi egyéb processiót¹ járnunk az városban benn szabad, hanem húsvét előtt való szombaton estve nyolc órakeresurrectiókor² az Vágner házáig, ott egy kút vala, csak éppen az kútig. És az míg az császár öfelsége militiája Erdélyben bé nem jöve,³ noha az fejedelem németjei

1 Jelentése: körmenet.

2 Jelentése: feltámadás, azaz a nagyszombaton végzett feltámadási körmenet.

3 Azaz amíg az Erdélyi Fejedelemség nem került a Habsburgok uralma alá.

az Venerabilét⁴ körüljárták, mégis az monstrántiavivő⁵ páttert az más valláson levők meghajigálták kővel, fával, sőt tudom, hogy az páter kezit is bottal megütötték. (APOR 1978, 160–161).

A diákok alapvetően két konviktusban voltak elszállásolva: a gazdagabb, jellemzően nemesi származású diákok a papképző szeminárium épületében lakhattak, míg a szegényebbek külön épületben, a Szentháromság konviktusban. A jezsuiták nagy gondot fordítottak az oktatás szociális jellegére, ezt mutatja, hogy a szegény sorsú diákok – némi többletmunka fejében – ingyen tanulhattak. Ezért cserébe sokan ún. szolgadiákként ténykedtek, ami azt jelentette, hogy egy gazdag diák számára segédkeztek, illetve ellátták annak házimunkáit. Az előkelő diákoknak ugyanakkor fizetniük kellett az oktatásért, emellett családjuktól a jezsuiták kimondatlanul is elvárták, hogy saját gyermekeik támogatásán kívül adományokkal segítsék az iskola fenntartását, ezért cserébe az ifjak ellátását helyben biztosították (BÍRÓ 1931, 10–13; BÍRÓ 1933, 10–14; SZÖGI–VARGA 2011, 53–54).

A szegényebb diákoknak azonban sok esetben maguknak kellett gondoskodniuk a megélhetésükről, melyet a városban végzett adománygyűjtésekkel valósítottak meg. Ennek során házról házra járva, a lakókat énekekkel vagy rövid színdarabokkal szórakoztatták, melyért cserébe pénz- vagy természetbeli honoráriumot kaptak. Ezt kántálásnak nevezték, ugyanakkor Apor Péter megjegyzi róla, hogy a kántálás tulajdonképp csak hangzatosabb megnevezése a koldulásnak (APOR 1978, 151; SZÖGI–VARGA 2011, 80). Mindemellett fontos kiemelni, hogy a legtöbb tanuló számára ezek a kellemetlenségek, extra erőfeszítések eltörpültek az ingyenes oktatás és ezáltal a társadalmi felemelkedés mindennél kívánatosabb lehetősége mellett. Különösképp, hogy a jezsuita gimnáziumba való beiratkozás megnyitotta a diákok számára az utat az európai tudományosság felé. Ennek legáltalánosabb módja a peregrináció, azaz a külföldi egyetemeken való továbbtanulási lehetőség volt, mellyel főképp a papi és szerzetesi hivatást választók éltek (SZÖGI–VARGA 2011, 56–57, 96–98).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Kolozsvári Jezsuita Kollégium zaklatott működése ellenére kiemelkedő szerepet játszott a 16–17. századi Erdély oktatási rendszerében, s fejlett tanulmányi rendjével, a környék egyetlen hatosztályos gimnáziumaként összegyűjtötte a korabeli Erdély tanulni vágyó ifjúságát. A kollégium égisze alatt működő Báthory-akadémia, noha csak néhány évig működhetett, a maga korában az egyetlen magyar egyetem volt (SZÖGI–VARGA 2011, 68–69, 93–101), és ha áttételesen is, de mintául szolgált a később alapított magyar felsőoktatási intézmények számára.

4 Jelentése: tiszteleltre méltó, itt értsd: tiszteendő atya, a papok megszólítása.

5 A monstrancia az Eucharisztia ünnepélyes és nyilvános bemutatására és hordozására használatos liturgikus edény.

Bibliográfia

- APOR Péter (1978), *Metamorphosis Transylvaniae*, Budapest, Kriterion Könyvkiadó
- BÍRÓ Vencel (1931), *A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.
- BÍRÓ Vencel (1933), *Báthory István fejedelem*, Kolozsvár, Gloria Könyvnyomda
- BÍRÓ Vencel (1945), *A Kolozsvári Jezsuita Egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület
- SZÖGI László – VARGA Júlia (2011), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. rész. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó
- VARGA Júlia (2007), *A Kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottsága – ELTE Levéltára
- VERESS Endre (1921), *Jézus Társasága évkönyveinek jelentései a Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről (1579–1613)*, Budapest – Veszprém, Institutum Fontium Historicorum Hungariae – Egyházmegyei Nyomda

DEMETER JÚLIA*

**„Ha jó szívvel veszik a mulatságos
költeményünket”.**

A kolozsvári jezsuita színjátszás és öröksége

A magyarországi iskolai színjátszás csaknem 8000 színi adatából több mint öt és félezer a jezsuita iskolaké:

A magyarországi iskolai színjátszás adatai

Iskolák	Összes adat	Fennmaradt magyar nyelvű	
		drámák	programok
Jezsuita	5560	36	31
Piarista	1273	28	8
Minorita	107	20	
Obszerváns ferences	114	78	
Pálos	17	7	
Katolikus papi szeminárium	66	3	
Lutheránus	472	2	
Kálvinista	125	40	
Unitárius	34	7	1
ÖSSZESEN	7768	221	40

A táblázatból az is látható, hogy a nagyszámú jezsuita előadási adathoz képest igen kevés drámaszöveg és program maradt fenn, azoknak is jelentős része korabeli nyomtatott kiadásból; a kéziratok tehát jórészt elkallódtak. Ugyanakkor Staud Géza

* főiskolai tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem

1988 előtt lezárt adattára (STAUD 1984, 1986, 1988) óta szerencsésen megnőtt a kutatási lehetőség, így a jezsuita drámakiadás már olyan szövegeket is közölt, melyek az adattárból még hiányoztak (*Jezsuita iskoladrámák I–II.*).

A kolozsvári jezsuita iskolából mintegy 200 színi adatunk van, s ezek egy része sem okvetlen drámaelőadás, hanem deklamáció, recitálás. A legtöbb adathordozó elveszett, csupán a 18. század első felét tárgyaló *Historia Domus*uk maradt fenn, további számos adatot a *Litterae Annuae*-kból és a fennmaradt programokból gyűjtött össze Staud Géza (STAUD 1988, I., 239.).

Varga Imre tanulmányában az adattár alapján foglalta össze a kolozsvári jezsuita színjátszás jellemzőit (VARGA 2000), megállapítva, hogy az hasonló a rend általánosan ismert repertoárjához, ám kevésbé reprezentatív (Uő., 232.) Varga nem fejtette ki ezt, s bár a színpadról, a felszerelésről és díszletekről valóban keveset tudunk, egyéb ismereteink alapján állíthatjuk, hogy a kolozsvári színpadról sem hiányzott a reprezentativitás, s repertoárjuk nagyon hasonló a rend más magyarországi színpadéihoz. A hagyatéek felvázolásához megpróbáljuk a kolozsvári jezsuita színjátszást elhelyezni a teljes magyarországi korpuszban. A magyarországi iskolai színház funkcióváltásában, a hivatásos színház előkészítésében ugyanis kitüntetett szerep jutott a jezsuitáknak és a piaristáknak – a továbbiakban e folyamatba illeszttem a rend kolozsvári színpadát. Egy-egy a magyarországi jezsuita repertoárra különösen jellemző színjátéktípus kolozsvári példáin keresztül röviden, vázlatosan áttekintem

- a vallási tárgyú színjátékok,
- a kétszintű allegorikus drámák,
- a plautusi–terentiusi komédiák,
- a történelmi drámák

útját a hazai jezsuita színpadon. Közben elengedhetetlen olykor a kitekintés egyrészt az európai előzményekre, másrészt a magyarországi hivatásos színház első fél évszázadára.

I. A vallásos tárgy fokozatos háttérbe szorulása

A korabeli háztörténészek és lejegyzők szűkszavú ismertetései alapján a jezsuita adattárban 22 karácsonyi és 115 húsvéti előadás azonosítható, de ezek közül a legtöbb 17. századi, s csupán 36 előadás jut a 18. századra, ott is a század első harmadára (vö. STAUD 1984, 1986, 1988). Az említett előadások, főleg a húsvétiak, a legtöbb esetben nem is dialógusok, hanem *declamatio*k, énekek, versek, amelyeket leggyakrabban a körmenet részeként adtak elő; az eseményeket megörökítő korabeli háztörténészek sem drámaként jegyezték fel őket. A pusztá bejegyzés vagy cím alapján nehezen azonosíthatóak az adatok a még kevésbé színjátékszerű úrnapi körmenet során elhangzott énekekről, recitálásokról. (Ld. erről alább kolozsvári példánkat. A piarista iskolákból csupán 4 húsvéti és 10 karácsonyi előadásról van

17–18. századi adatunk, a legkésőbbi 1743-as: KILIÁN 1994. A további katolikus tanintézmények adattárában – az obszerváns ferenceseket és a minoritákat leszámítva – is csak egyetlen karácsonyi játékot, egy bencés előadást találunk: KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992, 31, 5. sz.)

A vallásos tárgyú darabok fokozatos csökkenésének, majd eltűnésének folyamata még szembetűnőbb, ha a vallásos téma előfordulását a világi tárgyú előadásokkal együtt szemléljük. Kilián István a piarista színjátszást tárgyaló monográfiájában referenciaként megvizsgálta a legfontosabb jezsuita iskolák repertoárját, s témastatisztikája jól mutatja a vallásos tárgyú drámák számának csökkenését. A folyamat a 18. század elejére, legkésőbb az első harmadára tehető, s a világi tárgy előretérése még szembetűnőbb lenne, ha a számokat évtizedekre bontanánk. (Az alábbi táblázatot az egyes iskolák témastatisztikájából vontuk össze. KILIÁN 2002, 66, 76, 106–107.)

Jezsuita iskola	Összes előadás	Vallásos téma	Világi téma	Tematikailag nem minősíthető
Nagyszombat	448	128	216	104
Pozsony	322	100	200	22
Eger	251	43	174	34

Kolozsvári példánk egy 1700-as úrnapi játék: *Az Oltáriszentség az ismeretlen Isten oltárán* (Jezsuita iskoladrámák II., 1. sz.). A latin és magyar nyelvű párbeszédés mini-jelenetek a négy oltár előtt a körmenet során hangzottak el, „sokféle musiká”-val, így a játék műfaját a dialógus és a deklamáció határán jelölném ki.

II. Kétrétegű allegorikus drámák (történelmi tárgy 1.)

A jezsuita szövegkiadás 35 drámát és 32 programot (periochát) tartalmaz (Jezsuita iskoladrámák I–II.). A szöveggel fennmaradt drámák közül 20, a programok közül pedig valamennyi történelmi tárgyú, s ha figyelembe vesszük is a fennmaradás esetleges voltát, a történelmi témát mindenképp reprezentatívnak kell tartanunk. A jelenetek részletes tartalmi összefoglalóit nyújtó programok részben mást adnak, mint a csak a főcselekményt rögzítő drámaszövegek, a programok ugyanis egyaránt közlik a főcselekmény és a keretjelenetek tartalmi összefoglalóit. A 17–18. századi drámák egy része két párhuzamos réteget tartalmazott: a drámai történéseket bemutató *főcselekményt*, valamint e főcselekmény *allegorikus* interpretációját, melyet a

keretjelenetek bontottak ki. Összefoglalóan *keretjelenetnek* nevezem a prologust, az epilogust, az interludiumokat, a chorusokat, stb., mivel ezek mindegyike *keret-helyzetben* van a struktúrán belül. „Ezek a részek mintegy keretbe foglalták a cselekményt, s az ahhoz való kötődésük mértéke és minősége szabta meg emblematikus értelmezésük határait.” (KNAPP 2003, 172.)

Az allegorikus keret-vonulat mitológiai és bibliai figurákat, absztrakt tulajdonságokat képviselő allegóriákat, allegorikus tárgyakat jelenített meg, egészen kevés szöveggel, de inkább szöveg nélkül, nagy szerepet adva viszont a zenének, a pantomimikus mozgásnak vagy éppen a mozdulatlanságnak. Ezek tehát a látványra épültek, a pantomim vagy az élőkép, állókép és más némajelenetek látványos, pazar kiállítású barokk színpadi spektakulumot hoztak létre, s a hatást színpadi gépezetekkel is segítették. Magyarországról ugyan a 18. századi színpadtechnika nyomai sem maradtak fenn, de az európai minták, sőt az ún. soproni díszletkönyv (*Jesuit Stage Designs*) képei alapján el tudjuk képzelni a barokk fantasztikus látványszínpadát. A 17. századi európai barokk színházra oly jellemző allegorikus színjátéktípussal Magyarországon csak a jezsuiták éltek. Az allegorikus réteg látványszínpadára sok remek példa található a *Jezsuita iskoladrámák* II. kötetének programjai között, kiemelünk néhányat: *A megbüntetett nagyravagyás vagy Stilico*: Nagyszombat, 1719 (15. sz.); *A házasság csalárdul elárult istene*: Nagyszombat, 1725 (16. sz.); *Keresztyén Herkules avagy Dobó István*: Pozsony, 1729 (25. sz.). E legbonyolultabb, legpompásabb darabokat a leggazdagabb iskolákban, a 18. század első harmadában adták elő. A keretjelenetek révén a drámának két rétege jött létre, amelyek többszörösen reflektált, emblematikus interakcióba léptek. (Vö. DIMLER 1997; DALY 1979a, 1979b, 2003; KNAPP 2003)

A kétrétegű allegorikus drámára két kolozsvári példánk is van.

II.1. Hunyadi Mátyás, a tsehek királyának veje, Kolozsvár, 1702. július 8.

(*Jezsuita iskoladrámák* II., 7. sz. program. Az előadásban Mikes Kelemen játszotta Catharina szerepét, vö. PINTÉR 1992, 43–44.)

A darabot egy előkelő jegyespár – Bánffy Anna és Székely Ádám – esküvője alkalmából mutatták be, ezért az alkalomhoz illő maga a történelmi cselekmény is: Catharina, cseh királylány erényét, Mátyás iránti szerelmét, s elnyert jutalmaként Mátyással való házasságkötését állítja elénk. Az allegorikus nyitójelenet (*Elöljáró beszéd*) a cselekmény összefoglalását adja: Magyarország hármass hegyét égi háború szaggatja, a nap elhalványult fölötte, végül azonban a hármass hegyet *öszverakja*, a Napot és a Holdat visszarendezi a Gondviseléstől küldött *Hymenaeus*.

Az I. és II. felvonást *Chorus* zárja, amely egy-egy mitológiai jelenettel példázza és emeli meg az adott felvonás cselekményét. Az első kórusban (a mindig az erény

hatalmát jelentő) Fortitudo *Scylla és Charybdis* között *hányattatik*, s a tengeri vihart, háborút Hymenaeus sem tudja lecsillapítani. Mindez megfelel az I. felvonás tartalmának, ahol Mátyás börtönben sínylődik, Catharinát pedig máshoz akarják férjhez adni.

A II. felvonásban Mátyás kiszabadul börtönéből, s Catharinában is feléled a remény. A II. felvonást követő *Chorus* Ariadné történetét választja, előrevetítve a dráma végére bekövetkező szerencsés végkifejletet: Ariadné kivezeti a labirintusból a siránczó Szerelmet, melynek képviselőit Magyarország a dicsőségnek királyi székébe fogja helyezni.

A III. felvonásban meg is köttetik a házasság, s az utolsó kimenetelben *Mátyás nagy pompával Magyarországra indul*. Következik tehát a darab allegorikus *Béfejezése* (az epilógus): a harmóniát szerző Hymenaeus Juno templomában gondoskodik a házasság szerencsés voltáról, ott vannak a múzsák és maga Júnó is, aki *sokféle szerencsével való boldog állapotot ígér a méltóságos Bánfi-háznak*.¹

A fenti, esküvői program azt is jól jelzi, milyen szoros volt a kapcsolat az európai közös allegória- és emblémakincssel. A kolozsvári allegorikus keretjelenetek, a középpontban Hymenaeusszal és Júnóval, emlékeztetnek Ben Jonsonnak Inigo Jones szcenikájával színre vitt, *Hymenaei* című híres maszkjátékára (masque), amelyet 1606. január 5-én adtak elő egy ugyancsak előkelő jegyespár (Robert Devereux, Earl of Essex és Lady Frances Howard) esküvője alkalmából. A műfajnak megfelelően a maszkjáték egésze emblematikus, nemcsak egyes részei. Az esküvői alkalom itt is Júnót helyezte a középpontba, aki fentről, trónjáról egy a lét megbonthatatlan láncolatának emblémájaként egy aranyláncot eresztett le a színpadra. (JONSON 1606; DALY 1979a, 157, 163–167. További érdekesség, hogy valamennyi elemző a Skóciával létrejött unió szimbólumaként értelmezte az esküvői történetet, s benne Júnó kitüntetett szerepét.)

II.2. *Amor sine amore*, Kolozsvár, 1700 (*Kényszerű szeretet: Jezsuita iskoladramák II., 6. sz. program*)

A *Kényszerű szeretet* a magyar nyelvű jezsuita korpusz talán legbonyolultabb darabja, amelyben nemcsak a drámát keretező nyitó- és zárójelenet képviseli az allegorikus réteget. A program két részből áll, s a két résznek ráadásul különálló cselekménye van.

Az első rész előtti *Előljáró beszéd* összegzi a rész főcselekményét: *Atyai és Fiúi szeretet egy serpenyőben tétetvén, az Igazság lenyomja; érkezvén az Irgalmasság, egyező állapotban helyhezteszi*. Ez nem verbális, hanem színpadképpel adott magyarázat, látványos, allegorikus némajáték: a mérleg egyik serpenyőjében maga az *Igazság*, ő

1 A drámákból vett idézeteket modern helyesírással közlöm.

súlyosabb (azaz: erősebb), mint a másik serpenyőben az atyai és fiúi szeretet, ezért a mérleg két serpenyője közül a magáét az Igazság lehúzza. E kilengett mérleget billenti vissza egyensúlyi helyzetbe az *Irgalmasság*.

Az első rész Saul és fia, Jonathás ószövetségi történetét dolgozza fel (1Sám 14; ott: Jonatán). Jonathás váratlan győzelmet aratott a filiszteusokon, s apja ebből az alkalmából szigorú bűnt rendelt el, átokkal sújtva a bűnt megszegőit. Jonathás azonban, nem tudván a bűjről, megízlelte a kicsorduló lépes mézet. Saul megtudta fia vét-két, halálra ítélte, ám a vitézek és a királyné közbenjárására Jonathást, Saul akarata ellenére, nem végzik ki. A történet lényege, hogy Saul az igazságot követte, amikor saját, személyes, atyai érzéseit legyőzve elítélte fiát, a fiú viszont azért kerülhette el a halált, mert az *Irgalmasság* hatására Saul kénytelen volt megváltoztatni az ítéletet.

Az I. rész lezárt ószövetségi története különös módon folytatódik a II. részben, amely szintisza moralitás, jellegzetes allegorikus alakokkal. A Jonathás-alak absztrakt általánosítása a *Bűnös*, valójában az egész bűnös emberiség. Az 1–5. kimenetben az *Igazság*, az *Igazmondás* és a *Lelkiisméret* akar bosszút állni a *Bűnösön*, aki az *Emberi gyarlóság*, az *Emberi tekintet* és *Ratio Status* társaságában jelenik meg. Az *Irgalmasság* viszont menteni és jó útra téríteni igyekszik a *Bűnöst*, s ehhez az *Isteni szeretetet* hívja segítségül. Az utolsó (6.) kimenetel a moralitás lezárása, egyben az allegorikus történet dekódolása: *Halálra keresvén az Igazság a Bűnöst, a keresztfának oltárán feláldoztatott isteni szeretetnél békességet köt Isten az Emberrel*. Azaz: a II. részben a bűnös emberért való harc, majd a harcnak az emberre nézve pozitív végkifejlete nem más, mint a megváltás allegóriája. Az I. rész allegorikus nyitó jelenetéhez hasonlóan itt is központi szerepet kap az *Irgalmasság*, hiszen a dráma II. részében a Megváltó és a bűnös ember közötti, kilengett mérleget ő billenti helyre.

Végül az epilógus (*Utolsó beszéd*) fejt fel a párhuzamot az I. rész ószövetségi története és a II. rész moralitása között: *Megmagyarázza Saul és Jonatháshoz való hasonlatosságát a mennyei Megváltónak és a Bűnös Embernek*.

A dráma első és második része tehát két párhuzamos történésből áll: Saul történetéből, ahol Saul jogosan ítéli halálra saját fiát, de végül mégis megkegyelmez neki, továbbá egy allegorikus moralitásból, amelyben a kegyelemre méltatlan, bűnös emberiség mégis elnyeri az irgalmas megbocsátást. Saul a megváltó, Jonathás pedig a bűnös ember analógiája, Saul és Jonathás atya-fiúi kapcsolatának párhuzama a Megváltó és a bűnös emberiség közötti kapcsolat. Mindkét kapcsolatban jogos lenne az atya legszigorúbb ítélete, melyet azonban az *Irgalmasság* hatására a szeretet végül megváltoztat. Mind az I., mind a II. résznek van a látványon és a szövegen túli jelentése, s további emblematikus vonulatot jelent a két szál (az I. és a II. rész) kapcsolata, valamint a két reflexió, vagyis a dráma valódi kerete: a nyitó és a záró beszéd. Az I. és a II. rész közötti párhuzamot a dráma elején egy allegorikus élőkép, a végén egy (talán) verbális magyarázat tette egyértelművé.

Kényszerű szeretet címmel a sajtó alá rendező Berecz Ágnes feltehetőleg a mindkét részben az *Irgalmasság* által kikényszerített megoldást jelezte, ám az eredeti

latin cím (*Amor sine amore*) talán inkább a helyes és helytelen szeretet fogalmaira utalhat. A dráma meglehetősen erőltetett módon kezeli már a Saul-Jonathás eseményeket is, a szenvedéstörténettel való párhuzam pedig végképp ingatag – legalábbis a modern olvasó szemében. A szöveg ismerete nélkül nehéz rekonstruálnunk mindezt. Bizonytalanságainkra esetleg magyarázattal szolgálhat az előadás időpontja: a drámát, amelynek II. része a passiótörténet allegorikus esszenciáját adta moráltságban, 1700. április 9-én, nagypénteken játszották a kolozsvári jezsuita akadémia (Jezsuita iskoladrámák II., 952.). A program tehát egy nagypénteki játékot ír le, amely a szenvedéstörténetet nem mutatta be, helyette többszörösen allegorikus ábrázolást választott. Ezt a vallásos színjáték ritkulásának folyamatában sajátos átmeneti jelenségként értékeljük, amikor a vallásos tárgy még „színpadképes”, de már csak allegorizálva, és – ami különösen fontos: – a történetinek tekintett öszvetségi párhuzamba ágyazva.

III. Plautus és Terentius a jezsuita színpadon

A 16. század számára Plautus és Terentius a korszerű műveltség nélkülözhetetlen része volt, komédiáik nyelvi, stiláris és drámaszerkezeti modellként szolgáltak, mellőzésük a tananyagból lehetetlen volt, így a jezsuita diákok már a 16. században tanulták és rendszeresen elő is adták e római darabokat. (GRIFFIN 1997, 49–54.) A jezsuita tanárok azonban e vígjátékokat az erkölcstelen részletek miatt nem tartották megfelelőnek az ifjúság számára, ezért vált szükségessé e darabok expurgációja (Dugonics András szavaival: *mocskáiból kitisztítása*), a zavaró részletek kigyomlálása, megszelídítése: a szerelmi kapcsolatot barátsággá alakították, a hozományvadász udvarlást örökségvadászattá stb. Az első expurgációs Plautus-kötet 1568-ban jelent meg Portugáliában (GRIFFIN 1997, 52.), s megmaradt, sőt nőtt az így elfogadhatóvá lett két latin szerző népszerűsége.

Magyarországon csak jóval később, a 18. század első felében, inkább második harmadában jelentek meg a plautinák, először latinul, majd a századközép után indult az igazi virágzás, immár anyanyelven. Tési Edit még hat jezsuita plautusi komédiát azonosított, melyeket 1747–1765 között játszottak (TÉSI 1948, 11.), ennél ma többről van ismeretünk, de a jezsuita komédia-anyag így is elmarad a mintegy 37 piarista plautusi–molière-i darabtól. A magyar Plautus-recepció kései, így a 18. században e komédiákban alig szétszálazható a plautusi és a molière-i átvétel. Ma nyolc biztosan plautusi adaptációt ismerünk, az említett monográfiánál (TÉSI 1948) épp a két kolozsvári, teljes szöveggel fennmaradt magyar nyelvű darabbal többet:

- 1) 1747, Eperjes: „...e Doctissiom Molierio Schurdanum hominem rupicem equestrem in ordinem recipi cupidum probe emunctum ac desirum Plautino salu produxit.” (TÉSI 1948, 11.; Staud adattárában nem találtuk.)

- 2) 1748, Ungvár: *Aulularia* (STAUD II., 1986, 209.)
- 3) 1759, Nagyvárád (STAUD I., 1984, 328.)
- 4–5) 1765, Nagyszombat: két plautusi-terentiusi komédia (STAUD I., 1984, 223–234.)
- 6) [é.n.] *Aulularia*-töredék, Trencsén? magyar (BITTERBINDER 1910, 317–318.; TÉSI 1948, 11.)
- 7) [é.n.] Kolozsvár: **Botfalvai** (*Jezsuita iskoladrámák* II., 11. sz.)
- 8) [é.n.] Kolozsvár: **Prelukai Márton** (*Jezsuita iskoladrámák* II., 15. sz.)

A *Botfalvai* leginkább Plautus *Pseudolus*-ára hasonlít, annak sajátos adaptációja: a középpontban a szerencsejátékon pénzt vesztett sehonnai nemes ifjú, Szűkmarkosi Peti áll, aki „elvesztvén a játékban minden pénzét, ezüst kardját és óráját, 30 aranyokban Vojtásinál bezálogosítani kényszerítetik oly okkal, hogy ha két hét alatt ki nem váltja, szabadon eladhassa. [...] Szűkmarkosi, kihűlvén minden reménységéből, az inasához, Botfalvai Gazsihoz folyamodik”, aki a pénzes Nyeresire hamisan hivatkozva átjátssza a zálogot, így Szűkmarkosi visszakaphatja a zálogba tett holmikat (*Jezsuita iskoladrámák* II., 511.). Az újkori európai komédia jellegzetes figurája a szerencsejátékos, kártyás alak, innen is származik a darab bonyodalma. A beszélő nevek ugyancsak gyakoriak, mint e komédiában Kártyási Palkó és a *játéktartó*, vagyis a kaszinótulajdonos Vojtási, továbbá a már említett Nyeresi.

A *Prelukai Márton* alapszituációja Plautus *Mostellariájából* kölcsönzött: a váratlanul hazatérő atya döbbenten látja fia tékozlását, a fiún itt is az eszes szolga segít: „Prelukai Márton, kolozsvári híres varga a múlt ősszel némely dolgainak végezésiért Gyergyóba, Szárhegy nevű faluba ment vala. Kövér csütörtöken dolgait végezvén haza érkezett. De rossz szerencsével, mivel a kisebbik fiátul különféle palástok alatt tulajdon házából kirekesztetett. Nem is léphetett bé abba mind addig, valameddig ezen rossz erkölcsű fia az utcákon fársánglelő korhelektől agyon nem verettetett.” (*Jezsuita iskoladrámák* II., 728.) A komédia természetesen nem e szomorú esettel, hanem a csavaros eszű szolga diadalával végződik. Az argumentumból látható, hogy az ismeretlen szerző csak alapötletként használta Plautust, a darab nagyrészt önálló leleménye, jóllehet a tobzódó fiát meglepő hazatérő atya több más jezsuita drámában is megtalálható.

Mindkét darab tartalmaz molière-i nyomokat. A nevek a kor sok más vígjátékából ismerősek (pl. Szűkmarkosi a *Botfalvaiban*, Geczi szolga a *Prelukai Mártonban*).

A 18. századközép után a környékbeli lakosok, ha teheték, rendszeresen részt vettek az iskola színi előadásain, nyilván a szórakozás – tegyük hozzá: a színház – igényével, s ezt az igényt láthatóan kielégítette a rendezés. Az általánosságokon túl meglehetősen nehéz kibogozni ilyenkor az iskolai színjáték pedagógiai-didaktikai céljait, mert elsődleges (akár egyetlen) célként inkább a közönség szórakoztatását tudjuk megjelölni. Itt érjük tetten az iskolai színjáték funkcióváltását: hivatásos színház még nincs Magyarországon, de az 1760-as években az iskolai – különösen a piarista és a jezsuita – színpadok a hivatásos színház funkcióját is teljesítették.

Magyarországon a 18. század második felében olyan hivatásos vígjátékszerzők is megjelentek az iskolai színpadon, mint Molière vagy a dán Holberg – ez a folyamat sehol máshol nem volt jellemző. Fontos, hogy a színház efféle „helyettesítése” honosította meg a *színházat*, tanította meg a színház kódrendszerét. 1790, a hivatásos színház létrejötte után az iskolai „színházcsinálók” jelentős hányada került a hivatásos színpad közelébe, ahova az iskolai repertoár egy részét is gond nélkül átmentették.

Azt, hogy épp a komédiák találtak legkönnyebben utat a hivatásos színre, főképpen az iskolai expurgációs kényszerrel magyarázhatjuk. A Plautust követő vígjátékokból az expurgációs kényszer következtében kiesett a cselekmény jó része, így pótolni kellett. A hazai tanárok nem használták a korábban készült latin expurgációkat, helyettük maguk alakítottak helyi, ismerős zsánerfigurákból, lokális színezetű szituációkból legtöbbször meglehetősen primitív, olykor durva helyzetkomikumra építő jeleneteket (verekedés, szakálltépés, rugdosás, durvaság, káromkodás). Mindez a siker kulcsát jelentette, hiszen efféle szabadosság máshol nem volt megengedett, legfeljebb a sajnos le nem jegyzett közjátékokban. Ugyanez jellemezte a piaristáknál uralkodó műfajjá előlépett komédiát is, s a legalsó populáris regiszter szinte változtatás nélkül került át a hivatásos színpadra, komoly terhet, akadályt jelentve a modern vígjáték számára. Ezért sürgette fogsága után Kazinczy Ferenc a komikus nyelv megemelését, egy új komikus nyelv létrehozását (DEMETER 2010). Saját Molière-fordításai kapcsán a levelezésében legtöbbször Virág Benedekkel tárgyalta meg az alantas populáris regiszter kiváltásának lehetőségét. Egyik levelében Virág Benedek „a’ gatyá szalasztó úttsza” alantas komikus kifejezéssel jellemezte a populáris komikus darabokat (Virág Benedek Kazinczynak, 1803. február 9. KazLev. III., 8.). A „gatyaszalasztó utca” Dugonics Andrásnál is megtalálható (vö. *Tárházi*, 1789, 295–306. sor = *Piarista iskoladrámák* I., 615.; Gyönygyösy, 1770, 254–261. sor = *Uo.*, 492.), de idézhetjük a két kolozsvári jezsuita vígjátékot is: a helyszín meghatározását a *Prelukai Mártonból* („A’ Játék helyheztetik Kolosvárat, a’ gatyá-szár utzába”; *Jezsuita iskoladrámák* II., 728.), vagy Kártyási szavait a *Botfalvaiból* („Ejnye, hóhér kölke, hánnya magát, mint fing a gatyába.”; *Uo.*, 550.)

IV. A hatalom dilemmái (történelmi tárgy 2.)

A történelmi drámák fő pedagógia célja a kiszámíthatatlan, bizonytalan, földi hatalom és az örök, a biztos, az állandó szembesítése volt: a törékeny földi és az állandó égi értékek dilemmájának a középpontba állításával felvetődtek az uralkodói hatalom eredetének, az uralkodó helyzetének, az alattvalók magatartásának kérdései is. Már az első jezsuita iskolákban népszerű volt a történelmi dráma, amely leggyakrabban királyi udvarok álságos, kétszínű világában játszódott, hamis tanácsosokkal, hatalom- és pénzsóvár udvaroncokkal, trónviszályal, trónbitorlással, pártütéssel,

gyakori gyilkossággal. A cselekmény zárata természetesen helyrehozott mindent, ez azonban nem okvetlen adott teljes megnyugvást, annyira felkavaró lehetett a történet. Talán ez a diákok számára veszélyes hatás indította Aquaviva generálist arra, hogy 1614. augusztus 2-án dekrétumban tiltsa meg a „kettős hatalom”-mal (értsd: trónviszályal, bitorlással, pártütéssel), továbbá a zsarnoksággal foglalkozó témák és drámák színrevitelét, mert ezek ábrázolását pedagógiailag helytelenítette. (VALENTIN 1978, 259.; az 1543–1615 között élt Claudio Aquaviva a jezsuita rend ötödik generálisa, sokak szerint a legjelentősebb vezetője volt.) Ugyanakkor Aquaviva lényegében zöld utat adott az allúziók és allegóriák gazdag színpadi rendszerének, márpedig ezek a kor számára nagyon is érthetőek voltak. (Uő., 1978, 259–267.) A drámák izgalmas számai tehát továbbra is gyakran futottak össze trónok előtt, trónbitorlók, trónért viaskodók kezében, akárcsak a 18. század magyarországi jezsuita eposzaiban (SZÖRÉNYI 1993).

A fordulatokban bővelkedő történelmi drámákban a pártütés, árulás, a hatalom elvesztése és megszerzése közötti hullámokban megragadható az emberi lét kiszámíthatatlansága, kiszolgáltatottsága is, s e tanulság látszólag egybecseng Fortuna jellegzetesen barokk működésével. A legtöbb darab végkifejlete azonban más üzenetet hordoz: a kiszámíthatatlanságot felváltja a helyretétel, az igazságszolgáltatás, a jutalmazás és a büntetés. Mindez tehát a Gondviselést példázza, mivel a Gondviselés működése az egyedüli törvényszerűség, amely az események menetében érvényesül, sőt Fortuna is eszköz a Gondviselés kezében. Fortunát tehát „krisztianizálták”, vagyis a kiszámíthatatlan, szeszélyes sorsot „céltudatossá” tették: a jezsuita teológiai próza, a prédikációirodalom, s nyomukban a színpad éppen a világban érvényesülő isteni Gondviselést ünnepelte az eseményekben bekövetkező fordulatokban, változásokban. A látszólag a Fortuna szeszélyes működését bemutató iskolai színpad valójában jótékonyan hangsúlyozta és erősítette a Gondviselés hatalmát (VALENTIN 1978, 331–334.).

Magyarországon a történelmi darabok az iskolai színjáték funkcióváltásában azért jelentenek sajátos, közbülső helyet, mert a történelem iránti érdeklődés szükségképpen hozta magával a történelemoktatás iránti igényt is, a rendszeres történelemtanítás azonban még hiányzott. Ezért a történelmi tárgy színpadra állítása egyszerre elégítette ki az ismeretszerzés és a szórakozás vagy legalább a szórakozva tanulás igényét. A történelmi esemény feldolgozása egyszersmind sajátos erkölcsi és magatartásbeli példatárat is jelentett, amely akár a mindennapokban is eligazíthatta a nézőket. Magyarországi viszonyok között tehát hasonló szerepet is betöltött, mint a 18. század derekán átalakuló erkölccstanok, amelyek a normák helyett életvezetési példákkal is szolgáltak (vö. BÍRÓ 1994, 29–35.), így egyre inkább laikus érdeklődést elégítettek ki a történelmi drámák is, szórakoztató, lebilincselő történettel újítva meg az iskolai színjáték pedagógiai–didaktikai céljait. Ugyanakkor a Magyarországra későn, a 18. században érkező történelmi színjáték sajátosan érintkezhetett a korszak aktuális közjogi problémáival is, s hozzájárulhatott a közjogi kérdések

megfogalmazásához. A történelmi drámák terén minden más iskolában a jezsuita korpusz lett a követendő minta.

A Fortuna-toposra is gyakran hivatkoznak a magyarországi drámák szereplői, figyelemztetve, hogy a hatalom kiszámíthatatlan, könnyű abból kihullani. Alábbi példáink nem Kolozsvárról valók, nem tudjuk, hol adták elő az ismeretlen szerző kiváló Salamon-drámáját (*Salamon: Jezsuita iskoladrámák* II., 5.). László, a későbbi király épp azért alkalmas uralkodónak, mert nem vakítja el a hatalom ígézete: „Fejedelemségből kivetkezek, s ami kis jussom volna is az országba, nálam méltóbbnak általamod.” (*Uo.*, III.3.) Ugyanő fogalmazza meg: „Valóban félelmes mindenkor és soha nem biztos a királyok kockája, azért, Isten, reád bízom dolgomat. Te tudod, mely igen kerültem a nagy polcokat a felemelt, simatalpú szerencsének felső grádcsit.” (*Uo.*, III.1.) A kocka kiszámíthatatlan perdülete gyakori metafora, ahogyan a *simatalpú* jelző is jól érzékelteti a kapaszkodó nélküli, kiszolgáltatott, csúszós mozgás érzetét. Ezt erősíti a világ *tündésége* is (*Uo.*, III.2.). E kifejezések sok jezsuita drámában megjelennek, s tőlük kölcsönzi több más színjáték is, sokszor megegyező szöveggel, meglepő módon leggyakrabban a minoriták és a csíksomlyói obszerváns ferencesek.

A történelmi színjátéokra is van kolozsvári példánk, két latin nyelvű, magyar történelmi tárgyú darab, amely a jezsuita dráma sokfelé érvényesülő hatását is példázza.

1723. augusztusában játszották, s még abban az évben ki is nyomtatták Kolosvári Pál *Emericus Bebecus & Joannes Zápolya c. drámáját* (*Emericus Bebecus & Joannes Zápolya, Roxiae gubernatores à Ludovico I. Hungariae rege constituti...per P. PAULUM KOLOSVÁRI, Soc. Jesu. A Rhetorica Claudiopolitana. Anno M.DCC.XXIII Mense Aug. Die; az előadás napját nem adja meg a nyomtatvány: OSZK 184.220*), melynek magyar nyelvű változatát jóval később, 1780-ban Szentes Regináld készítette Csíksomlyón *Zápolya János és Bebek Imre* címmel (ALSZEGHY–SZLÁVIK 1913, 109–161.; *Ferences iskoladrámák* V.). A két címszereplő Nagy Lajos király hűséges vezére, azonban gonosz tanácsosok befeketítik őket, ezért a király árulóként száműzi mindkettőt; a végén kiderül az igazság, s mindketten magasabb beosztásba kerülnek. Szentes a latin verses dráma cselekményét a maga prózában írt darabjában híven követte.

1747-ben Kolozsváron Hunyadi Lászlóról játszottak egy drámát (*Ladislaus Hunyadi. Tragoedia*; Szeged, Somogyi Könyvtár, H.B. 157.; SZÖRÉNYI 1989b), amely évtizedekkel később Bessenyei György 1772-ben megjelent *Hunyadi László trágédiájához* szolgáltatott forrásul: Bessenyei néhány jelenetet összevont, erősebben rajzolta meg a karaktereket, de lényegében követte a latin darab cselekményét (SZÖRÉNYI 1989a, 1989b). Az adatok tanúsága szerint az 1847-es darabot más jezsuita iskolák is játszották: Komárom, 1749, 1750; Lőcse, 1751. (STAUD 1984, 272, 430, 487; STAUD 1986, 457.)

Mindkét kolozsvári történelmi drámában izgalmas a király alakja. Az 1723-as drámában a kétszínű tanácsosai által megvezetett Nagy Lajos király biztosnak hitt

ítéletével téved, és számúzi hű vezéreit. Tévedése e drámában nem végzetes, mert a hű vezérek visszahívásával és magasabb beosztásba helyezésével tudja korrigálni. A Hunyadi-tragédiában azonban a kezdetben igazságos, a Hunyadiakat támogató V. László királyt az ármányos Gara tanácsos oly ügyesen téveszti meg, hogy a király döntése, a halálos ítélet már nem helyrehozható. Ez a tanácsos által kiváltott végzetes fordulat ragadhatta meg Bessenyei figyelmét, akivel ki is léptünk az iskolai színjáték köréből, vagyis az iskolai és a hivatásos (színre álmódott) dráma összeért. (Bessenyei és az iskolai színjáték kapcsolatáról l. DEMETER 2007)

A megtévesztések között gyötrődő, bizonytalan uralkodót középpontba helyező drámákban a gonosz tanácsosok, az istentelen pártütők magát az uralkodót is manipulálják. A jó uralkodás súlyos teher, kötelezettségekkel teli, és soha nem ad elégedettséget, ezt panaszolja Metastasio Titusa, magyarul így:

Szerelmes Istenek! Ha az uralkodásra acéllal bélt kemény szív kívánnak, vagy tartsátok magatoknak az uralkodást, vagy adjatok más szívet nékem. Az országok hívségének meg-nyerésére, ha nem elégségesen biztat a szeretet, botra, üstökre nem akarok szállani iránta, hogy megnyerhessem; nem kell a félelemmel szerzett hívségek. (Illei János: *Titusnak kegyelmessége* III.8., *Jezsuita iskoladrámák* I., 435.)

Vagy az ismeretlen jezsuita tanár fordításában:

Ó, mely szerencsétlenek a koronás fejedelmek! A paraszt kondás vígan őrzi csordáját,... maga járja a lejtőt szabadjába... Mi pedig, szegény császárak, hercegek rettegve, pompás félelemmel ülünk a meredek polcon, jó ízűen sem nyughatunk az arany vitorlyás nyoszalyánkban. (*Titus kegyelmessége* III.4. = *Jezsuita iskoladrámák* II., 493.).

A *Titus kegyelmessége* Magyarországon a legnépszerűbb Metastasio-dráma volt, három jezsuita iskolai változata is fennmaradt (egy latin és két magyar fordítás). Metastasio darabjait a jezsuiták vezették be Magyarországon: az első Metastasio-átdolgozás egy 1744-ben készült latin nyelvű *Themistocles* (BAGOSSY 2011, 71.) volt, ezután „a magyarországi jezsuita oktatásban valóságos Metastasio-kultusz alakult ki” (UŐ., 2011, 71.), később a kolozsvári hivatásos színház is számos Metastasio-darabot adott elő a 19. század első felében. (BAGOSSY 2011, 290–294.) A kolozsvári jezsuita iskolából sajnos csak néhány előadás címét ismerjük: a *Syroes persa* 1756-ban görög és latin nyelven került színre (STAUD 1984, 282.); talán Metastasio-változat az 1754-ben bemutatott *Josephus* (STAUD 1984, 280.; BAGOSSY 2011, 85.); 1757-ben itt is játszották a *Themistoclest* (UŐ., 2011, 286.), ám ennél jóval több előadás lehetett, minden bizonnyal magyar nyelven is.

A magánboldogság lehetőségétől is megfosztott Titus messzire mutató hatása ott lehet a *Bánk bán* V. felvonásának II. Endréjében, s talán a részben a két ellenpontosított nőalakra (Vitelia, Servilia) épülő drámastruktúra is befolyásolhatta a Gertrudis–Melinda szembenállást (vö. CZIBULA 2003).

A 18. század második felének iskolai repertoárja, köztük a töredékesen ismert kolozsvári jezsuita is, része és dokumentuma annak a folyamatnak, amely döntően hatott a közgondolkodásra, az irodalomra, az 1790–1820 közötti időszak színházára. Az iskoladráma-irodalom ilyen szerepét kevésbé szokták hangsúlyozni, s nem is nagyon vizsgálták, holott közvetlen hagyományteremtése egyértelműen érezhető a kialakuló hivatásos színjáték-irodalomban.

Bibliográfia

- ALSZEGHY Zsolt – SZLÁVIK Ferenc (1913), *Csíkсомlyói iskoladrámák*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (Régi Magyar Könyvtár, 32.)
- BAGOSI Edit (2011), *Pietro Metastasio színpadi művei Magyarországon*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÍRÓ Ferenc (1994), *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi Kiadó.
- BITTERBINDER Miklós (1910), Adalékok a magyar színmű történetéhez, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1910/3, 293–318.
- CZIBULA Katalin (2003), „Az országok dolga férfiakot illet, a leányi nemnek gondgya a szép erkölcs.” *Néhány iskoladráma női szerepeinek vizsgálata*, in DEMETER Júlia (szerk.), *A magyar színjáték honi és európai gyökerei*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 327–336.
- DALY, Peter M. (1979a), *Literature in the Light of the Emblem. Structural Parallels between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press.
- DALY, Peter M. (1979b), *Emblem Theory. Recent German Contributions to the Characterization of the Emblem Genre*, Nendeln/Liechtenstein, KTO Press. (Wolfenbütteler Forschungen, Band 9)
- DALY, Peter M. (2003), *Sixteenth-Century Emblems and Imprese as Indicators of Cultural Change*, in WHITMAN, Jon (ed., introductory essays), *Interpretation and Allegory. Antiquity to the Modern World*, Boston, Leiden, Brill Academic Publishers, Inc., 383–420.
- DEMETER Júlia (2007), *A Buda trágédiája és az iskolai színjáték*, in DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor (szerk.), *Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, Budapest, Ráció Kiadó, 109–119.
- DEMETER Júlia (2010), *A Molière-t fordító Kazinczy*, in DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika (szerk.), *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 89–98.

- DIMLER, G. Richard S.J. (1997), *Humanism and the Rise of the Jesuit Emblem*, in DALY, Peter M., RUSSEL, Daniel S. (ed.), *Emblematic Perceptions (Essays in honour of William S. Heckscher on the occasion of his ninetieth birthday)*, Baden-Baden, Verlag Valentin Koerner, 93–110.
- Ferences iskoladrámák V.* [sajtó alatt]: *Ferences iskoladrámák V. A csíksomlyói Actiones Comicae, Actiones Tragicae kötetek színjátékai (1773–1780)*, DEMETER Júlia (szerk.), s. a. r.: CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, MISKEI Antal (latin szöveg), Budapest, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/5.)
- GRIFFIN, Nigel (1997), *Plautus castigatus: Róma, Portugália és a jezsuita drámaszövegek*, (ford. Demeter Júlia), in PINTÉR Márta Zsuzsanna (szerk.), *Barokk színház – barokk dráma*, Debrecen, 44–61.
- Jesuit Stage Designs*
The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs, JANKOVICS József, preface by FAGIOLO, Marcello, studies by KNAPP Éva, KILIÁN István, BARDI Terézia (iconography), Budapest, Enciklopédia Publishing House, 1999.
- Jezsuita iskoladrámák I. (Ismert szerzők)*, VARGA Imre (szerk., s. a. r.), ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre (s. a. r.), Budapest, Argumentum. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 4/1).
- Jezsuita iskoladrámák II.*, VARGA Imre, (szerk., s. a. r.) ALSZEGHY Zsoltné – BERCZ Ágnes – KERESZTES Attila – KISS Katalin – KNAPP Éva – VARGA Imre (s. a. r.), Budapest, Argumentum. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 4/2).
- KazLev. *Kazinczy Ferencz levelezése*, I–XXI. kötet, szerk. VÁCZY János, Budapest, MTA, 1890–1911.
- KILIÁN István (2002), *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján*, Budapest, Universitas.
- JONSON, Ben (1606), *Hymenaei: Or, The Solemnities of Masques, and Barriers, Magnificently Performed on the Eleventh, and Twelfth Nights, from Christmas; at Court: to the Auspicious Celebrating of the Marriage-union, Between Robert, Earle of Essex, and the Lady Frances, Second Daughter to the Most Noble Earle of Suffolke*, London, Valentine Sims.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna (1992), *Mikes a kolozsvári kollégiumban*, in HOPP Lajos, PINTÉR Márta Zsuzsanna, TÜSKÉS Gábor, (szerk.), *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 41–46.
- STAUD Géza (1984) (szerk.), *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai I. 1561–1773*, Budapest, MTA Könyvtára.
- STAUD Géza (1986) (szerk.), *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai II. 1561–1773*, Budapest, MTA Könyvtára.
- STAUD Géza (1988) (szerk.), *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai III. 1561–1773*, Budapest, MTA Könyvtára.

- SZÖRÉNYI László (1974), *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata*, in SZAUDER József, TARNAI Andor (szerk.), *Irodalom és felvilágosodás*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 567–645.
- SZÖRÉNYI László (1989a), *Ismeretlen jezsuita tragédia Hunyadi Lászlóról*, in PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István (szerk.), *Iskoladráma és folklór*, Debrecen, 1989, 53–66.
- SZÖRÉNYI László (1989b), *Ismeretlen jezsuita tragédia Hunyadi Lászlóról*. Bessenyei György tragédiájának forrása, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1989/5–6, 683–706. [szövegközléssel]
- SZÖRÉNYI László (1993), *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ.
- TÉSI Edit (1948), *Plautus Magyarországon*, Budapest.
- VALENTIN, Jean-Marie (1978), *Le théâtre des jésuites dans les pays de langue allemande (1554–1680). Salut des âmes et ordre des cités*, I–III, Berne, Peter Lang.

II. rész

PÁL JÓZSEF*

Krízisidőszakok és italianisztika a kolozsvári-szegedi tudományegyetemen (1872–1957)¹

Magyarország egyik legnagyobb egyeteme 2021-ben ünnepelte Szegedre való áthelyezésének századik évfordulóját, s elődjének 440 esztendővel ezelőtti kolozsvári alapítását. Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586), lengyel király (1576–1586) és litván nagyherceg 1581. május 12-én írta alá az alapító okiratot. A protestáns többségű városban a humanista műveltséggel rendelkező katolikus fejedelem iskola-alapítási tervét támogatta XIII. Gergely pápa elsősorban a több hasonló feladatot másutt sikerrel elvégző jezsuita Antonio Possevino révén². Az egyetemnek harminckét jezsuita professzora volt. Közöttük volt a bibliafordító Jakub Vujek, a lengyel irodalmi nyelv megteremtője, és Szántó (Arator) István, aki 1579 decemberében kénytelen volt feladni az általa egy évvel korábban rendkívüli erőfeszítések árán a Santo Stefano Rotondo épületegyüttesében a Monte Celión létrehozott önálló római Collegium Hungaricum fenntartásának a szándékát. Báthory támogatása Rómában kevésnek bizonyult. A pápa a magyar Collegiumot egyesítette a Germanicummal (A közös intézmény másutt ugyan, de még ma is működik.) Arator a fejedelem hívására Kolozsvárra ment, s az új egyetem tanára lett. A pápa és a fejedelem közösen támogatta a teológiai és bölcsész fakultáson túl korábban már gimnáziumi tagozattal is rendelkező intézményt, amely a jezsuiták protestánsok általi többszöri elűzése és visszatérése után 1605-ben kénytelen volt bezárni a kapuit.

A Habsburg és török birodalom közé szorult történelmi Magyarország területén ez volt az egyetlen felsőfokú oktatási intézmény egészen addig, amíg az egyik itteni gimnáziumi tanuló, Pázmány Péter későbbi bíboros 1635-ben meg nem alapította a nagyszombati egyetemet. A török kiűzése után a Habsburgok támogatásával 1698-ban létrejövő jezsuita felsőoktatási intézmény hosszú szünet után jogutódként kívánta „restaurálni” (...in restauratione Academiae Claudipolitanae³) a korábbi

* Szegedi Tudományegyetem

1 A tanulmány olasz nyelvű eredetije, *Un'università nella tormenta. L'Università di Szeged e il suo Istituto di italianistica (1872–1957)*, doi 10.17396/105579, megjelent az *Annali di Storia delle università italiane* 2/2022 (luglio-dicembre) számában, Bologna, il Mulino, 137–156.

2 Majdnem pontosan két évvel korábban, 1579. május 29-én Rómában a pápai diplomata hatásosan segítette rendtársának és barátjának, Szántó (Arator) Istvánnak a törekvését egy Collegium Hungaricum létrehozására. Miután a Santo Stefano bazilika mellett megalakult kollégiumot rövid idő múlva a pápa egyesítette a Germanicummal, a csalódott Szántó visszatért erdélyi protektorához. A kolozsvári akadémián kezdett el tanítani.

3 1698. november 17-én elhangzott beszéd. Szögi László–Varga Júlia, *A Szegedi Egyetem és elődei története. I. rész. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi

università minore negyedszázados működését. 1753-ban Mária Terézia birodalmi egyetemnek ismerte el, s megnőtt a természettudomány oktatásának színvonala és jelentősége (Hell Miksa). A jezsuita rend feloszlata (1773) után II. József központosító törekvéseinek⁴ részeként a 18. században négykarúvá nőtt egyetemet Lyceum Regium Academicummá minősítette vissza. A jezsuita rend által fenntartott kolozsvári egyetemen és a vele összekötött gimnáziumban kétszáz év alatt, nagy megszakításokkal, 744 tanár dolgozott és 20 487 tanítvány tanult. A 19. század során a teológiai, a bölcsészeti és a jogi kar is (a szabadságharc idején) megszűnt. Egyedül az orvosképzés hét tanszékén folytatódott tovább az oktatás az Orvos-Sebészi Tanintézet keretei között. Ez az intézmény biztosította az 1863-ban újraindult Jogakadémia mellett a jogfolytonosságot a Báthory-egyetem és az 1872-ben induló magyar tudományegyetem között. Formálisan ugyan nem kapcsolódott a korábbi kolozsvári felsőoktatási intézményekhez, de a jövőt tekintve jelentős szerepet játszott az új intézmény színvonalának emelésében az Erdélyi Múzeum Egyesület (alapítva 1859), amely ott a tudományosság legmagasabb fóruma volt, s biztosította a képzés gyűjteményi, könyvtári hátterét.

A Kiegyezéssel (1867) létrejövő Osztrák-Magyar Monarchia új politikai erőviszonyai teremtték meg az akkori Magyarország második egyeteme létrehozásának feltételeit. A hely kiválasztásában az előzmények folytatásának szándéka mellett szerepet játszott az a szándék, hogy növeljék Erdély és Kolozsvár geopolitikai és kulturális jelentőségét. Az 1872: XIX. törvénycikk az egyetem ideiglenes szervezését határozta meg, 1881-ben az uralkodói névhasználat engedélyezése pedig egyúttal az ideiglenes jelleg megszüntetését is jelentette. Ferenc József az egyetemet kétszer, 1887. szeptember 23-án és 1895. szeptember 22-én látogatta meg⁵. A tudományegyetemnek négy kara volt, a hagyományoktól eltérően a jog- és állam-, az orvos-, a bölcsészeti-nyelv- és történettudományi mellett nem teológiai, hanem matematika- és természettudományi kar jött létre.⁶ Erdély vallási megosztottsága, a Kolozsvár környékén már sikeresen működő katolikus és református teológiák megléte indokolta döntés következtében európai viszonylatban is jövőbe mutató, modern szerkezetű intézmény jött létre. (Mind a negyven alapító professzor a Magyar Királyság területén született, közülük 21 volt katolikus.) A egyetem egészére vonatkozó döntéseket a karok a fenti „erőssorrendben” hozták meg. A rektort egy évre választották, amihez

Kiadó, Szeged 2011. 111.

4 Megtiltotta, hogy a fiatalok külföldre menjenek tanulni, ennek részeként bezárta a Szondy Pál által alapított (1537) bolognai Collegio Illirico-Ungarico működését (14 dicembre 1782)

5 I Ferencz József ö császári és apostoli királyi felsége a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-egyetemen MDCCCLXXXVII. szeptember xxiii. és xxiv. napjain. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae anni MDCCCLXXXVII—LXXXVIII Fasciculus II. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert (magyar polgár) nyomdájában. 1888. pp. 14

6 Az eredeti tervek szerint humán- és reálbölcsészet megosztásban.

egy újabb év prorektori hivatali időszak kapcsolódott. A karok meglehetősen nagy akadémiai szabadsággal rendelkeztek, s váltakozva adtak rektort.

A bölcsészkarak tíz alapító professzora volt. A hagyományos diszciplínák (filozófia, történelem, latin, ógörög) mellett a tanrendben három modern filológia oktatása szerepelt. Erdély népességének megfelelően a magyar nyelv és irodalom mellett a német és a román kapott önálló tanszéket. Ezt egészítette ki 1895-től a francia nyelv oktatása. Ennek a korszaknak nemzetközi tudománytörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű eredménye egy komparatistikai folyóirat létrehozása volt. Egymás szellemi értékeinek cseréje, irodalmának megismerése egybeesett a bécsi udvar arra irányuló törekvéssel, hogy kialakuljon a közös haza tudata. Az irodalmár Lomnitzi Meltzl Hugó (Friedrich Nietzsche lipcsei egyetemi társa, barátja) és a nálánál közel fél évszázaddal idősebb matematikaprofesszor dékán, szanszkritológus Brassai Sámuel által indított *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat*, ismertebb latin nevén *Acta Comparationis Litterarum Universarum*ot (ÖIL-ACLU, 1877–1888) a maga nemében a világ legelső folyóirataként tartják számon.⁷ A nyári hónapok kivételével havonta kétszer jelent meg. (Szellemi örökségét 1973-tól a Budapesten szerkesztett nemzetközi Neohelicon folytatja, amely átvette a kolozsvári periodika alcímét.) 1877–1881 között a magyar főcím alatt további nyelveken is szerepelt a folyóirat neve, ezek többször változtak. Az olasz eleinte *Periodico pella (sic!) storia letteraria comparativa*, majd *Giornale di letteratura comparata* formában. 1881-től a folyóirat új sorozatot (*Novae Seriei*) kezdett, s a főcím ekkor latinná változott. 1886–1888 január között látott napvilágot a *Novissima series*. A lap szerzőihez, szerkesztőihez szorosan kapcsolódott a *Fontes Comparationis Litterarum Universarum*.

A német anyanyelvű Meltzl folyóiratának alapeszméjét elsősorban Friedrich Schillertől (*Es ist ein armseliges kleines ideal, für eine Nation zu schreiben*), Goethétől (*Nationalliteratur will jetzt nicht viel sagen; die Epoche der Weltliteratur ist an der Zeit*) és Herder népköltészet iránti lelkesedéséből vette. Az első szám (1877. január 15.) szerkesztőbizottságának összetétele az Egyesült Államoktól Japánig tíz országból származó huszonnyolc tagot számlált. Az egységes államalakulatnak tekintett Osztrák-Magyar Monarchián kívül a legtöbb szerkesztő (*Redaktionsmitglieder*) és szerző Németországból és Olaszországból került ki. Az utóbbiak főleg dél-italiai garibaldista szellemiségű irodalmárok voltak, mint Tommaso Cannizzaro, a Petőfi Sándort fordító és hatásosan népszerűsítő Giuseppe Cassone, Domenico Milelli, Mario Rapisardi, illetve a bolognai és a pisai egyetemen tanító poliglott szanszkritológus és komparatista, Emilio Teza és Giuseppe Fraccaroli Veronából⁸. A folyóirat 1881 januárjában indult *Novae Seriei*-jében további hét olasz *socii operis*

7 Yves Chevrel, *Les premières revues de littérature comparée (1877–1910)*. «Revue de Littérature Comparée» 95. 4–2021. 397–403.

8 ÖIL 1 (15 gennaio 1877) 1. <https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/>

kapott helyet, három-három veronai és szicíliai, egy római⁹. (Figyelemre méltó, hogy a Monarchiához tartozó olasz nyelvű területekről, mint például Trieszt, nincs munkatárs, pedig többen közülük a nagyra becsült Giosuè Carducci barátai voltak.) A soknemzetiségű folyóirat leggyakrabban használt nyelvei a magyar, a német, a francia, az angol, az olasz és a spanyol voltak. Mellettük szinte bármilyen más nyelvű írást, tudósítást elfogadott közlésre, a nem latin betűsöket átírásban. Két állandó rovata volt: a *Petőfiana* és a *Schopenhaueriana* (a német filozófus iránti szenvedélyes érdeklődését Meltzl valószínűleg Nietzsche-nek köszönhette). A dalok, kisebb költemények sokszor az eredeti mellett több nyelvű fordításban is napvilágot láttak, mint például a *Reszket a bokor* (*Il ramoscello tremula*) című a *Petőfi-polyglotte*-ban a magyaron kívül román, olasz és német nyelven¹⁰. A folyóirat első számában közölt első lírai költemény a 12. lapon Petőfi Sándor *Az én pegazusom* (*Il mio pegaso*) című versének Pier Giuseppe Maggi által írt olasz nyelvű változata¹¹. A második számban (1877. január 31., 50.) Giuseppe Cassone fordításában jelent meg az *Olaszország*.

A folyóirat profiljának, szellemi környezetének ismeretében nem tartható véletlennek, hogy a kolozsvári egyetemen az olasz irodalom oktatása Meltzl Hugóval kezdődött. A professzor egyetemi titulusai jól mutatják érdeklődésének hangsúlyait: az egyetemi almanachokban és tanrendekben a német nyelvészet és irodalom nyilvános rendes, illetve a francia és olasz nyelvészet *jogosított*¹² tanáraként szerepelt. Ezen túlmenően kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal, rendkívül széles műveltséggel és nagy elismertséggel rendelkezett. A professzorokat bemutató szövegekben olvasuk: a cadizi La Crónica de los Cervantistas egyik redaktora, a frankfurti Freies Deutsches Hochstift tiszteletbeli tagja, az Antiquarian and Numismatic Society of Philadelphia) és az American Philosophical Society levelező tagja, a lipcsei Academisch-Philosophischer Verein és a palermói Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt¹³. Az olasz irodalom oktatójaként először Boccaccio noveláiról tartott nyelvgyakorlással egybekötött órákat folyóiratának egyik munkatársa, Giuseppe Bozzo szövegkiadása alapján. Két évvel később kurzust szervezett olyan kortárs szicíliai költőkről, akik közvetlen kapcsolatban álltak a folyóirattal: *Actualis siciliai költők* (Cassone, Cannizzaro, De Spuches, Papisardi, Pitré) olvasása, olasz nyelvgyakorlatokkal.¹⁴ A középkori és kortárs szicíliai irodalom mellett Meltzl a német, a francia és az olasz nyelv filozófiai, esztétikai és kritikai terminológiájáról irodalomelméleti hangsúlyú foglalkozásokat tartott.

9 ACLU V.1.1 https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodomtortelme/1881/BCUCLUJ_FP_106543_1881_005_081.pdf

10 ÖIL XII (30 giugno 1877), 250.

11 A mű 1869 novemberében megjelent a torinói „Rivista contemporanea nazionale italiana”-ban.

12 Mai terminológiával leginkább habilitáltat jelent.

13 *Almanach és tanrend* 1894–5, első szemeszter, I. 21–22.

14 *Almanach és tanrend* 1892–3, 2. 53. Az 1892–1893-as tanév második féléve.

Néhány történettudományi óra: mint pl. Lánczy Gyula egyetemi tanár előadása *Az olasz államok történelméről a XII–XIV. században (1125–1378) különös tekintettel a közműveltségi állapotokra* és a szintén általa tartott *Forrástanulmányok a középkori olasz történet és történetírás köréből* című kurzusainak említésével szinte teljesen áttekintettük az olasz történelem és irodalom tanítását a kolozsvári Tudományegyetem első bő két évtizedében. Az italianisztika helyzete alapvetően nem különbözött az angol nyelv és irodalom oktatásától, a francia viszont 1895-től Haraszti Gyula professzori kinevezésével magasabb szintre emelkedett. Haraszti mellett lektor is dolgozott.

Az intézmény kolozsvári működésének második fele az italianisztika tekintetében jelentős változásokat hozott. Az olaszoktatás központi alakja Cs. (Cserkó) Papp József irodalomtörténész, műfordító lett, aki 1895-ben a kolozsvári egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanítására is jogosítványt szerzett. Egyidejűleg a kolozsvári kereskedelmi akadémián (1894-től) is oktatta az olasz kereskedelmi levelezést. 1902-től pedig, ugyancsak a kolozsvári egyetemen olasz nyelv és irodalomból egyetemi magántanárrá habilitáltak. 1917-ben bekövetkezett haláláig minden félévben olasz irodalomtörténeti kurzusokat hirdetett, ezzel párhuzamosan nyelvet is tanított és nyelvgyakorlatokat vezetett, általában egymás utáni időpontban vagy két napra elosztva heti 6–8 órában. Foglalkozásait gyakran a nem fizetős hallgatók is felvehették. Látogatottságukról ugyan a tanrendekben nincs adat, de a tanórák száma önmagában jelezheti az érdeklődést, az eleinte magántanító, majd 1903-tól, az egyetemi ranglétrán magasabbra emelkedve, magántanár valóban „missziós” tevékenységének sikerét.

Az 1896–97-es tanév első félévében a kurzus témája Dante *Commediája* volt, a másodikban Dante kisebb művei. A következő tanév első félévében a 19. századi irodalomról (Manzoni, Pellico), a másodikban Petrarcáról volt szó. Az 1898–99-es tanév első félévének monografikus kurzusán Ariosto *Orlando furiosóját* tanította, a másodikban Torquato Tasso műveit. Cs. Papp az 1899–1900-as tanév első félévében az óráin az olasz regényirodalom kezdeteivel foglalkozott, majd a másodikban ismét Dante *Divina Commediájával*. (A költeményt 1895 és 1906 között prózában magyarra fordította.) 1900–1901-ben Meltzl ismét meghirdette francia és olasz párhuzamokkal kiegészített német irodalomtudományi terminológiai kurzusát. Ezt a témát a későbbiekben, 1908 januárjában bekövetkezett haláláig még kétszer előadta (*Almanach és tanrend* 1905–6, 1. és 1906–7, 1.). Cs. Papp Machiavelli-előadása azt jelentette, hogy az első félévben két főelőadás is foglalkozott olasz kérdésekkel.

Az *Almanach és tanrend* az oktatókról minden félévben rövid bemutatató szöveget közölt. A második félévben Cs. Pappról: „Tanáregyesületnek, az Erd/élyi/ Muzeum-Egylet bölcs/észet/., nyelv, és tört/énet/-tudományi szakosztályának és a firenzei »Società Dantesca Italiana«-nak r. tagja, magántanító 1895 szeptember 1. óta” (*Almanach és tanrend* 1901–2, 2. 22). Egyben a református gyülekezet presbitere is lett. Középkori olasz költőkről tartott előadást. Fél évtizeddel később a Ludovico

Muratori nevéhez köthető messinai Accademia Peloritana dei Pericolanti-nak is tagja lett (*Almanach és tanrend* 1906–7, 1. 31). Cs. Papp József a kolozsvári egyetemen negyvenegy féléven keresztül oktatott olasz nyelvet és irodalmat. Eleinte egy, majd heti két foglalkozást tartott irodalomból. A középpontban Dante állt (17 olyan Dante-kurzust tartott, amelynek a címében is szerepelt a költő neve, illetve tizenegy további kurzus szólt a középkori irodalom valamely részéről, feltehetően ott is szó volt a firenzei költőről¹⁵. (A bemutató szövegben „a középkori olasz irodalom magántanára” olvasható, *Almanach és tanrend* 1903–4, 2. 21). Petrarcát, Boccacciót egyaránt négy félévben tanította, Ariostót, Machiavellit, Manzont háromszor. Tassót, Goldonit, Alfierit, Carduccit kétszer, még néhányan, pl. Galilei, Leopardi, De Amicis, Pellico egyszer kerültek elő. Az irányzatok szerinti irodalomtörténet oktatása a *renaissance*-ra (francia elnevezéssel, hiszen ekkor az olaszok a 15–16. századi kultúra összefoglaló megnevezésre nem használták a *rinascimento* főnevet) és a romantikára korlátozódott. Jól érzékelhető, hogy Cs. Papp történeti szempontból a régi korokat részesítette előnyben, saját kora felé haladva egyre ritkulnak az olasz kánonhoz tartozó szerzők és művek. A feldolgozás módját tekintve az életrajzzal kiegészített *great book* hagyományt választotta a szellemi áramlatok szintetikus bemutatásával szemben. Cs. Papp József halálával (1917. október 15.) megszűnt a kolozsvári italianisztika. Szeged előtt, az ideiglenesen Budapestre átkerült egyetemen mindössze egy történeti kurzus szólt olasz témáról. A közelmúltban lezárult háború adta ennek témáját: az 1920–21-es tanév első félévében Szabó László magántanár tartott heti egy órás kurzust: Fiume és a tenger mellék a XVIII–XIX. században címmel.

Kolozsvár polgársága, hasonlóan az Osztrák–Magyar Monarchia vagy Európa több városához, lelkesedéssel fogadta a háborút indító hadüzenet bejelentését. Három nappal később, 1914 július 31-én általános mozgósítást rendeltek el. Az egyetemnek az 1914-es esztendő tavaszi félévében 2119 hallgatója volt, vagyis az 1872-es induláshoz képest (258 fő) több mint nyolcszorosára emelkedett (*Rektori beszámoló* 1915, 126). Márki Sándor történész rektor 1914. szeptember 12-én (később még több alkalommal) közzé tett egy „Egyetemi Polgárokhoz” címzett felhívást. Ebben a rektor a még nem sorköteles 17–20 év közti férfi hallgatókat szólította fel arra, hogy önkéntesként vállaljanak katonai szolgálatot.¹⁶ Már az első évben 1726 hallgató, 340

15 A magyar millennium (1896) és az azt követő századforduló idején hatalmas Dante-kultusz volt Magyarországon. A Városligetben Dante pokla jeleneteivel díszített hatalmas pavilon épült, számos műalkotás készült, a legismertebbek: Gulácsy Lajos festményei, Körösfői-Kriesch Aladár faliképe a budapesti Zeneakadémián. Szász Károlyé (1885–1899) mellett és után újabb *Commedia*-fordítások születtek: Cs. Papp Józsefén kívül a Pavilon tervezője, Gárdonyi Géza (1896), illetve Zigány Árpád (1908), Babits Mihály (1912–1922) fordított magyarra legalább egy canticát. E tekintetben hasonlóan eredményes a legutóbbi időszak Szabadi Sándor (2004), Nádasdy Ádám (2016), Baranyi Ferenc-Simon Gyula (2017), Magyar Dantisztikai Társulat (2021).

16 Rektori beszámoló beszéd, a mellyel az egyetemi tanácsnak 1915. október 2-án tartott első rendes ülésén dr. Márki Sándor 1915/16. évi rektor az egyetem kormányáról lelépett. 185–187. A rektori

bekebelezett doktor, 170 egyetemi alkalmazott, 40 magántanár és –tanító, összesen több mint 2200 férfi vonult be. A katonai szolgálatot teljesítő tanárok, hallgatók, doktorok és alkalmazottak karonkénti jegyzékét a beszámoló ötödik függeléke tartalmazza (*Rektori beszámoló* 1915, 104–144). (Ez a szám a háború végéig mintegy 5000-re, a hősi halottaké 206-ra növekedett.) A rektor az 1915–16-os tanév kezdetén tartott beszéde a politikai helyzet értékeléséről, a fronton harcoló hallgatók és fiatal kollégák hősiességéről szólt. Biztosította a megmaradt, viszonylag nagyszámú beiratkozott (és újonnan felvett) hallgatót arról, hogy minden törvényes lehetőséget kihasználnak: a tanárok pótkurzusokat tartanak, hogy a frontról visszatérők minél könnyebben folytathassák tanulmányaikat. Kiemelte az orvosok, ápolók hősiességét, akik a sebesülteket gondozták. Egyetemi épületeket alakítottak át hadikórházzá, felsőéves orvostanhallgatók láttak el orvosi feladatokat. A botanikus kertet a katonák élelmezésének a javítására alakították át¹⁷. A névadó király mondatait idézve Márki kitért a barátból ellenséggé váló Olaszországra is. „...mikor délről alattomban egy új ellenség: saját egyik szövetségesünk támadt reánk; Olaszország a veszedelem percében cserben hagyott bennünket és kibontott lobogóval ment át az ellenség táborába ... hogy küzdjenek oly nép ellen, mely fiatal korának eszményeit, Dantét, Michel Angelót (sic!), Rafaelt előle most Macchiavelli (sic!) árnyékával földte el” (*Rektori beszámoló* 1915, 8–9).

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának. Részben ebből adódóan 1916 őszén súlyos élelmezési problémák merültek fel. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve a román csapatok feltartóztatására, ahogyan nem volt felkészülve a román betörés elől menekülő kétszáz-ezer ember fogadására, a logisztikai feltételek biztosítására sem. A menekültáradat, Erdély újonnan kiépült vasúthálózatának köszönhetően, szinte kizárólag Kolozsvárra érkezett, illetve a városon át igyekezett eljutni Magyarország belső vidékei felé. Az újonnan érkezők tömege előzönlötte Kolozsvár utcáit, komoly ellátási és közbiztonsági problémákat okozva. E katasztrofális helyzetnek volt néhány eredménye is. A kevés pozitívum között meg lehet említeni a felduzzadt lakosság szórakoztatására kiépült filmipart. Az államilag betiltott, ellenséges angol és francia, később pedig amerikai filmek helyét átvették a magyar filmek. A 20. századi mozgóképművészet kialakításában Kolozsvárnak jelentős szerepe volt. 1913–1918 között több mint 70 egész estés némafilm készült.¹⁸ Mindez csak óriási nehézségek árán valósulhatott meg, mivel a háború alatt a Nemzeti Színház színészeinek egy részét besorozták. Olyan színészek és rendezők kezdték itt karrierjüket, mint az Amerikában világhírne

beszámolóban ekkor 109 hősi halott szerepel, mindegyikük rövid életrajzzal, s az egyetemmel való kapcsolatának leírásával.

http://univ.bibl.u-szeged.hu/61370/1/marki_tanrend_1915_beszed_oktober_02.pdf

17 MARJANUCZ 2021, 670, a Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés c. részt Vekov Károly és Vincze Gábor írta.

18 BALOGH–ZÁGONI 2009. 5.

szert tevő Kertész Mihály (Michael Curtiz) és az angol filmgyártás megteremtője, Korda Sándor (Sir Alexander Korda).¹⁹

A vegyes lakosságú, közel 2,7 milliós történeti Erdélynek és fővárosnak²⁰, benne a magyar egyetemnek (az oktatás nyelve minden szakon a magyar volt) újabb belső feszültségekkel kellett szembenéznie. A hallgatói létszám az utolsó békeévhez hasonlítva ötödére csökkent: a történelmi mélypont az 1916–17-es tanévben következett be. Mindössze 420 (I. félév, 112 nő), illetve 424 (II. félév) beiratkozott hallgatója volt az egyetemnek. 1917–18-as tanév első félévében 708, másodikban 1 087 iratkozott be. A háborúból hazajöttek miatt meghirdetett pótfélévre 927 hallgató jelentkezett. Az utolsó akadémiai évben (1918–19) a beiratkozottak száma ugrásszerűen megnőtt, minden korábbinál többre: 2226 (I), 2570 (II) (*Almanach* 1921–22, 7). A hadiállapot miatt az órák megtartása, az ismeretek számon kérése rendkívüli nehézségekbe ütközött, sokszor el is maradt. A tudományos munkára szinte egyáltalán nem nyílt lehetőség. Általános érvényű lehet az elmekortan-professzor, Lechner Károly megállapítása: „a tudományos munkásság a háború kitörése óta természetesen majdnem egészen szünetelni kénytelen.”²¹

Ami ezután következett, az európai egyetemek történetének legsötétebb lapjaira tartozik. 1918 december elsejére Gyulafehérvárra román nemzeti gyűlést hívtak össze. A „csatolt területek” ügyeinek intézésére Ferdinánd király támogatásával 15 fős kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*) állítottak fel, amely eleinte Nagyszebenben, majd Kolozsváron működött. Katonaságot szerveztek a magyarok és szászok lakta területek megszerzésére. Budapest „ellenlépése” a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság létrehozása, amelynek élére Apáthy István zoológus professzort, korábbi rektort nevezték ki. Az erőfeszítések dacára a magyaroknak nem sikerült ütőképes hadsereget létrehozniuk. 1600 felfegyverzett románnal szemben csak 40 fős katonai egység vehette volna fel a harcot. 1918. december 24-én délelőtt 11 órakor Constantin Neculcea és Gherescu román tábornokok csapatai minden komolyabb ellenállás nélkül bevonultak Kolozsvárra. Öt nappal később a nagyszebeni kormányzótanács átvette Erdély egyházi, iskolai és közművelődési ügyeinek vezetését is. Ígérete szerint az igazgatást a legdemokratikusabb, legszabadelvűbb módon a vallásosság és a haza javára folytatja. Nyilatkozatuk értékét csökkentette, hogy Kolozsvárott már az előző napon megpróbálták a megszálló román csapatok

19 FERENCZI 2015. 342.

20 Erdély lakosságának etnikai megoszlása 1910-ben: 34,3% magyar, 55% román, 8,7% német volt. A I. világháború utánra a magyar 4,5%-kal csökkent, a román 3,3%-kal nőtt valamelyest csökkent a német is. Varga 1988, 5; Kolozsvár lakossága 1910-ben közel 61 ezer fő volt. A magyarok 50 704, románok 7 562, németek 1 676. (A korábbi fél évszázadhoz képest a magyar lakosság növekedett a leggyorsabban). 1930-ban 54 776 magyar, 34 836 (4,6 szoros növekedés) román, 2 702 német, s tízszeresére nőtt az egyéb nemzetiségű lakosság. Csetri 2001, 18–19.

21 Marjanucz, *A Szegedi Tudományegyetem...*, p. 670. hivatkozott dokumentum: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (RNLKML) 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

lefoglalni az egyetemet. Az átvételt akkor Schneller István rektor erélyes tiltakozása még megakadályozta. Az egyetem a budapesti hivatalos szervektől még erkölcsi támogatást sem kapott. Az október 31-én Tisza István miniszterelnök meggyilkolása napján hatalomra került kommunistabarát Károlyi-kormány minisztere, Lovászy Márton 1918. november 25-i átiratában elrendelte az egyetem átnevezését. Az új név a „Királyi Ferenc József” törlésével Magyar Tudományegyetem lett, s el kellett takarni az ország címerében szereplő koronát. A miniszter végső esetben arra is felhatalmazta a magyar professzorokat, „hogy – a hűtlenség bűne nélkül – esküt tegyenek le a románok előtt. Ezt a professzorok, mint erkölcsi lehetetlenséget, visszautasították. A budapesti forradalmi kormány tehát az egyetemet már a román megszállás előtt sorsára hagyta.” (Vajda 2020).

December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. A román hatóságok Schneller István rektort²² „szuronyok közt vezették végig az utcán, délután 3-kor kocsin ment haza azzal, hogy «tévedtek», azt hitték renitenskedik”. Január első felében néhány magyar professzort, majd Apáthyt is letartóztatták „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika” vádjával. Az egyetemen házkutatást tartottak, az általuk várt eredmény nélkül (MARJANUCZ 668, VAJDA 2020). Mindennek ellenére 1919. február 17-én elkezdődött a második félév, a hallgatók több mint 80 százaléka magyar volt.

A Kormányzótanács reszortfőnöke (minisztere) Vasile Goldiş és munkatársa, Onisifor Ghibu célja az egyetem azonnali átvétele volt a román állam számára. (Nicolae Iorga ellenezte az egyetem megszüntetését, a magyarral párhuzamosan egy román létrehozását javasolta, VAJDA 2020, MARJANUCZ 2021, 672). A Consiliul Dirigen 2113/1919 (március 10) rendelete szerint, ha a kolozsvári egyetem tanárai leteszik az esküt I. Ferdinánd királyra, és két éven belül képesek megtartani előadásukat román nyelven, megmaradhatnak az állásukban. Ha nem, akkor június végén „minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik” (Marjanucz 2021, 674). A rektort erről egyelőre csak informálisan tájékoztatták. A professzorok a jogszerűséggel érveltek: felettes hatóságul csak a budapesti közoktatási minisztériumot, nem a román kormányzótanácsot fogadták el. (Érvelésük súlyát jelentősen gyöngítette a magyar kormány közömbössége és gyengesége, valamint a közelgő kommunista hatalomátvétel réme (március 21). 1941-ben megjelent emlékiratában Ghibu, mint a kolozsvári egyetem professzora, ezt írta: „Az egyetem magyar jellegének a megtartása és támogatása megbocsájthatatlan hiba lenne. A kolozsvári egyetem olyan veszélyes fészek, hogy a jelen szemeszternél egy perccel tovább is eltűnni teljes tehetetlenségünket jelentené. A magyarság hatalmas mesterséges erődtítményét ebben a városban a lehető leghamarabb fel kell számolni, és az egyetemet vissza kell állítani

22 A rektorok évenként váltották egymást.

tudományos intézményi szerepébe azok számára, akik között működik.”²³ Május 9-én, pénteken délután Ghibu Kolozsvárra érkezett, a prefektussal hivatalosan elküldte az eskütételre való felszólítást a rektornak, aki a dékánokon keresztül kérte ki a professzorok véleményét. Az egyetemi tanács 1919. május 11-i üléséről készült jegyzőkönyvben ez áll: „tudománykarok és azok nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai a hűségeskü²⁴ nem teszik le”. (A nemzetközi jog szerint ilyen esküre nem lehetett volna kötelezni tanárokat. Az 1907-ben elfogadott és Románia által is aláírt Hágai egyezmény részét alkotó *Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* c. dokumentum 45.§-a szerint „Tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön.”²⁵)

Május 12-én (1581-ben ezen a napon adta ki Báthory István Vilniusban az egyetem alapításáról szóló rendeletét) a román katonák körbevették az egyetem fő épületeit. Ghibu közölte Schneller Istvánnal, hogy ettől a pillanattól kedve megszűnt a Ferenc József (Magyar) Tudományegyetem, a román állam tulajdonába megy át, a rektort egy őrnagy kivezette az épületből. Már aznap a feladat elvégzésére korábban felkészített román katonák és hivatolnokok vették át a rektori hivatalt és a többi épületet.

A román megszállók egyre brutálisabban viselkedtek a magyarokkal szemben, az újságokat cenzúrázták, a nőket magyar ruha viselete miatt letartóztatták. A professzorokat, akik a románok által megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30-a után kerültek Kolozsvárra, kiutasították, többségük azonban a városban maradt. A kiutasított huszonkét professzor Budapesten gyűlt össze, abban

23 Ghibu 1941, 521. Menținere a și pe mai departe a caracterului ungurescar fi o greșea la neiertată. Universita tea din Cluj e un cuib unguresc atât de periculos , încât numai o slăbiciune totală a noastră ar justifica tolerarea lui măcar și numai un moment peste semestrul actual. Puternica cetate artificială a maghiarismului din acest oraș trebuie risipită cât mai degrabă și Universitatea trebuie redată rolului ei de institut de știință pentru poporul în mijlocul căruia funcționează.

24 A hűségeskü szövege: „*Én ... esküszöm az élő Istenre, hogy I. Ferdinánd román királyhoz és kormányzótanácsához hű leszek, az ország törvényeit megtartom, a hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesítem, a nép javára működöm és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítjen!*” (VAJDA 2020) A prefektushoz írt levél: „Egyetemünk nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárainak eskü letétele ügyében f. évi május hó 9-én 700/1919. szám alatt hozzám intézett átiratára van szerencsém a négy tudománykar határozatait magában foglaló hiteles jegyzőkönyvi másolatokat szíves eljárás végett azzal a megjegyzéssel megküldeni, hogy a karok jegyzőkönyvei alapján kiderülvén, hogy az eskü letételére a professzorok közül senki sem vállalkozott, nem vagyok abban a helyzetben, hogy az eskü letenni szándékozók névjegyzékét is mellékeljem. Ebből az alkalomból egyetemünk tanácsának határozatából egyben arról van szerencsém értesíteni Méltóságodat, hogy egyetemünk mind a négy tudománykarának e kari határozatokból önként következőleg csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg egyetemünk autonómiaja, jelenlegi státusa és szervezete nemkülönben a tanszabadság elve bármily változtatás révén érintve nem lesznek. A kolozsvári magyar tudományegyetem tanácsának 1919. évi május hó 11-én tartott ötödik rendes üléséből. Fogadja, kérem Méltóságod kitűnő tiszteletem nyilvánítását. Dr. Schneller [István] i. rektor

25 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV>

reménykedve, hogy Erdélyben jobbra fordul a helyzet, de addig is szerettek volna tanítani.

Horthy Miklós hatalomátvétele gyökeresen megváltoztatta Magyarország bel- és külpolitikáját. Az elűzött professzorok hatalmas pártfogókra találtak két későbbi miniszterelnök, Teleki Pál és Bethlen István személyében is. A Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter által összehívott értekezleten felmerült a Szegeden való elhelyezés szándéka (Somogyi Szilveszter polgármester a város nevében kifejezte, hogy „elmegy az önzetlen áldozatok legmesszebb menő határáig”), de célszerűbbnek látszott átmenetileg Budapesten elhelyezni az egyetemet. Az említett vasárnapi tanácsülésen megválasztott és Budapesten tartózkodó új vezetők (prodékánok) „helyettes” egyetemi tanácsot hívtak össze, amely a kolozsvári kollégák fővárosba való invitálásáról és a szegedi ajánlat pontos megismeréséről szólt. A Tisza-parti látogatás eredménye szerint a jogi, a bölcsész és természettudományi kar számára van megfelelő épület (ma a Rectori Hivatal és a Bölcsészkar), de az orvosi képzésnek Szegeden hiányzik az infrastrukturális háttere. A tanácsot Schneller István (akkor) prorektor tájékoztatta a szegedi helyzetről.

Az 1920. június 4-én aláírt békediktátum után nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetem belátható időn belül nem térhet vissza a székhelyére. Ugyanez volt a helyzet a Pozsonyból száműzött Erzsébet Tudományegyetemmel is. A miniszteri rendelet kimondta, hogy a kettőt egyesítve Budán kell megkezdeni és befejezni az 1920–21-es tanévet. (A következő tanév oktatási feltételeinek megteremtésére kormánybiztost neveztek ki, Szandtner Pál jogászprofesszort.)

Az oktatás 1920 március 16-án kezdődött meg, ekkor az 1919–20-as tanév két szemeszterét összevonva tartották meg. Összesen 27 egyetemi tanár nyolcvan előadást hirdetett meg, amelyekre 230 hallgató iratkozott be. (MARJANUCZ 2021, 693). A bölcsészeti és természettudományi karok a néptanító intézményként működő Paedagogium épületében kaptak helyet, a jogi kar rektori lakásokkal együtt egy II. kerületi közösségi iskolában, ahol a Questura is működött. A legnagyobb feladatot a március 25-i minisztertanácsi rendelettel (27258/1920) létrehozott orvoscépzés feltételeinek közös biztosítása jelentette a kolozsvári és a pozsonyi kar számára. Klinikák hiányában a gyakorlati képzést a hallgatók közkórházakban végezték. Az 1920–21-es tanévben már rendszeren megindulhatott a képzés, és jelentősen megnőtt a beiratkozott, részben Kolozsvárról átjött hallgatók száma (I. félév 1003, II. 1289). Augusztus 7-én megérkezett Apáthy István dékánhelyettes is, akit koholt vádak alapján első fokozatú öt év kényszermunkára ítélték, de másodfokon felmentettek.

A később Szegedre és Pécsre kerülő egyetemek a közös budapesti időszak alatt abban állapodtak meg, hogy a) mindegyik egyetem külön leckeönyveket ad ki, b) mindegyik egyetemi hallgató szabad választás szerint vagy az egyik vagy a másik egyetemre iratkozik be, c) mindegyik egyetemi hallgató a két egyetem egyikére beiratkozva, a másik egyetem tanárainak előadásait látogathatja, d) mindegyik egyetemi hallgató azon az egyetemen teszi le vizsgáit és szigorlatait, amelyik egyetemre

a két egyetem közül beiratkozott²⁶. A karok szerint a hasonló tematikájú kurzusok két oszlopban párhuzamosan lettek meghirdetve. A választás lehetősége különösen a bölcsészképzés területén jelentősen gazdagította a kínálatot.

Az 1921. évi XXV. törvénycikk a Ferenc József Tudományegyetemet ideiglenesen Szegedre helyezte át²⁷. Az ország és a város a világháború következtében előállt gazdasági válság és országcsönkítés miatt rendkívül nehéz helyzetbe került. Új épületek létrehozására nem volt reális esély. Az alapítók két meglévő, nagy méretű és önálló épület használatára számíthattak: az egyik az Igazságügyi, a másik a Közlekedési (vasút) Minisztérium tulajdonában volt, s bár küzdelmek árán és késéssel, de ezeket az egyetem birtokába tudták venni. A feltétlenül szükséges további épített és tárgyi infrastruktúrát a közoktatási intézményeknek és kórházaknak kellett biztosítaniuk, nem kis elégedetlenséget kiváltva a korábbi tulajdonosokból és bérlőkből. Az elszakított országrészekből beáramló tömegek miatt professzorok elhelyezésére nagyon kevés lakás állt rendelkezésre, így egy részüket szállodákban helyezték el, ezeknek költsége a várost terhelte. A nehézségek ellenére 1921. október 9-én, vasárnap Menyhárt Gáspár rektor Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök jelenlétében megnyitotta az első szegedi tanévet.

Míg Magyarországon jó irányba haladt a Ferenc József Tudományegyetem sorsa, addig Románia mindent megtett azért, hogy a magyar lakosság értelmiségképző (főleg pap és tanár) intézmény nélkül maradjon. Kolozsvárhoz ragaszkodó, intézményüktől megfosztott, ugyanakkor hatalmas szellemi erőt képviselő tanárok az ellenséges környezetben megpróbálták fenntartani az autonóm magyar egyetem ügyét. Az új karokkal bővült javaslat (1920. június 21.) megvalósíthatatlansága hamar kiderült. Újabb tervük (1920. szeptember 8.) egy két karral működő felekezeti intézmény létrehozása volt. A Romániában élő másfél milliós magyarság fennmaradása számára legfontosabb feladat természetesen a teológiai (református centrummal) papi nevelés és a tanárképzés volt. A működést nemzetközi, egyházi és magánforrásból tervezték finanszírozni. A professzorok állami kinevezés nélkül dolgoztak volna. 1921. január 10-én Vass József a budapesti kormány papvallas- és közoktatási minisztere (kitűnő Dante-szakértő) a kolozsvári tanárokat a szerzett jogaik teljes épségben tartásával szabadságolta. 1921. szeptember 15-én a román közoktatásügyi államtitkárság viszont véglegesen megvonta a tanárképzőtől a működési engedélyt, október elsején pedig az épületet is lefoglalták.

Az első szegedi időszak nem hozott változást a szervezeti felépítésében. Az intézmény továbbra is négy karral, fő tudományterületenként egy-két tanszékkal működött. Az induló tanévre 1007, illetve 970 hallgató iratkozott be. Az 1922-es

26 Az átmenetileg Budapesten együttműködő Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem és Pozsonyi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az MCMXX–XXI. tanév II. felére. Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest 1921. 2.

27 A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXXI–XXII. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 12–13.

Almanach a török kiűzése utáni kortól, Báthory alapítólevelétől kezdődően összefoglalta a kolozsvári felsőoktatás történetét. Az 1872 után 50 évvel „az egyetem, a régieket kiegészítő új tanerőkkel, október 12-én megkezdte az előadásokat ... a nagy megpróbáltatásokon átment nemzet és ezen egyetem jövődjében bízva” (*Almanach* 1921–22, 8). Ezután a szöveg közli mind az 1872-es XIX., mind az 1921-es XXV. törvényt. Az utóbbi alatt két név szerepel: Vass József és Klebelsberg Kunoé, aki 1922. június 16-tól tíz éven keresztül a Magyar Királyság vallás- és közoktatási minisztere volt. Egészen biztosan állítható, hogy az ő támogatása nélkül az egyetem nem emelkedhetett volna fel másfél évtized alatt a nagy nemzetközi tekintéllyel rendelkező egyetemek közé. A Szegedhez közeli, de Romániához csatolt Magyar-pécskán született. Szilárdan hitte, a trianoni katasztrófa után a magyarság életben maradásának és felemelkedésének egyetlen lehetőségét a tudás, a magyar szellem kiteljesítése biztosítja. Magyarországot nem a „kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá” (neonacionalizmus), a környező népekhez képest fenn kell tartani a magyarok kulturális fölényét. A nagy európai nemzetekkel való kapcsolat és közös múlt hiteles megismerésére külföldi Collegium Hungaricumokat hozott létre (pl. Rómában az Accademia d’Ungheriát). Az ország határain belül több ezer falusi vagy tanyasi iskolát építtetett.

Klebelsberg szándéka volt Szegedet Magyarország szellemi fővárosává tenni. E cél érdekében hatalmas építkezésekbe kezdett. A Tisza-parton az orvosképzés fontos területeinek ellátására klinikák sora épült. A másik meghatározó építkezés a Dóm téren történt. Nemcsak az egyetem költözött át, hanem a Szent Gellért által 1030-ban alapított székhely püspöke (1923) is. Az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolat az *instrumentum regni* elv alapján kitűnően működött. A központi eszme Magyarország *feltámadása*, a poraiból feléledt főnix madárhoz hasonlóan az új életre kelés, a *renovatio Regni Hungariae* volt. Ezt az eszmét szolgálta minden építészeti és dekorációs elem. A Dóm tornyai az 1902-ben leomlott, majd „Comera, dov’era” újjáépített velencei Campanile mintájára készült, a teret körülölelő portikuszok építészeti szempontból a világ első egyetemvárosának, Bolognának a képét és hangulatát idézik. Alattuk, belül a magyar Pantheon szobrai, kívül a Trianon előtti történeti Magyarország 64 vármegyéjének a címere. A történelmi katasztrófa előtt egy természeti is sújtotta a várost, az 1879-es nagy árvíz szinte mindent elpusztított. A két „kálvária” és a felette Isten segítségével aratandó győzelmet, a Dóm felszentelését és a Tér megnyitását 1930. október 24–25-én ünnepelték. A következő évtől (megszakításokkal) nyaranta a téren szabadtéri játékokat rendeztek. A legnagyobb visszhangot kiváltó előadás Pietro Mascagni *Parasztbecsületének* a milánói Scala művészeivel közösen való színpadra állítása volt 1935. augusztusában (10-én, 12-én, 15-én). A bemutaton jelen volt a szerző és Galeazzo Ciano (akkor még rövid ideig sajtó és propaganda főnök) külügyminiszter. A későbbi évadokban Verdi *Requiem-jét*, *Aidáját*, Puccini *Turandotját* is bemutatták.

1930-ban kezdte meg működését az egyetemről szervezetileg független, egyházmegyék által megalapított Teológia. A Tér szimbolikája máig őrzi a világi és az egyházi rész önállóságát és harmonikus együttműködését: a város felőli oldalon azóta is a *hit* tanítása folyik, a Tisza felőli és a déli oldal pedig az élő és élettelen *természettudományoké* (PÁL 2020, 152–173). Ez utóbbi részben volt a Szegedi Tudományegyetem eddigi legsikeresebb tudósának, Szent-Györgyi Albertnek a laboratóriuma és dolgozószobája.

Klebelsberg másik nagyon jelentős egyetem-építő munkáját mai olasz terminológiával *rientro dei cervelli*-nek („agyvisszaszívás”) nevezhetjük. Miniszterként felkereste a külföldön dolgozó magyar tudósokat és különféle kedvezmények és megfelelő munkafeltételek biztosításával hazahívta őket. 1930-ban Szegedre költöző tudóst Klebelsberg Cambridge-ben beszélt rá a hazatérésre. Szent-Györgynek a város környéke szinte kultikus növényéből sikerült izolálnia a C-vitamint. Itteni kutatásaiért orvosi és élettani Nobel-díjat kapott 1937-ben.

Az olasz nyelv és irodalom oktatása már a második szegedi félévben elkezdődött. 1922. január 2-án Málly Ferenc, leánygimnáziumi oktató az egyetemen magántanári kinevezést kapott. Heti négy órában nyelvgyakorlatot vezetett és irodalomtörténetet tanított. Kitűnő Dante-kutató is volt, 1924-ben és egy évvel később két könyvet is publikált Szegeden Dantéről (PÁL 2021, 150–151). 192–26-ban Vittorio Santoli (1901–1971) germanista és komparatista személyében olasz lektor érkezett. A mindkét tanár által rendszeresen tarott nyelvi órák mellett az oktatás fő hangsúlya az irodalomtörténetre esett. Mindketten az olasz irodalmi kánon szerinti monografikus kurzusokat tartottak Dantétól, a Dolce stil nuovótól Boccacción, Ariostón, Machiavellin, Tassón keresztül Pariniig, Goldoniig, Leopardiig, Manzoniig, Carducciig. (Az 1927–28-as tanév első félévében volt egy előadás Dalmácia olasz íróiról, művészeiről és tudósairól, az említett Szabó László tartotta.) A Pisában végzett fiatal olasz tudós a későbbiekben jelentős szakmai sikereket ért el, hazájába visszatérve mind a Crusca, mind a Lincei Akadémia tagjává választották és Carlo Pellegrinivel közösen megalapította a “Rivista di Letterature Moderne e Compare” (1947–) folyóiratot, amely a tudományterület nemzetközi szempontból is mindmáig az egyik legjelentősebb orgánus. Ezzel a lektor nagyszerűen folytatta Meltzl Hugó szellemi örökségét. Santolival a heti óraszám 8–10-re emelkedett. 1927–28-as tanévtől az olasz tanári szakként is felvehető volt, a latin, a német vagy a francia nyelv valamelyikével párosítva (FOGARASI–PÁL 2005, 35–40).

A gazdasági világválság súlyos következményekkel járt az egyetem életében is: a tanszékek számát 62-ről (1931–32) 47-re csökkentették (1934–35), a hallgatói létszámot 3577-ről (1931–32) 2168-ra (1939–40)²⁸. A megszorító intézkedések nem érintették az italianisztikát. Az 1928–29-as *Almanach*ban feltűnik Alberto Gianola neve, “bölcsetdoktor, az olasz kormány által olasz nyelvi oktatás céljára

28 A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szeged 1999, 14.

egyetemünkhöz rendelt középiskolai tanár, az olasz nyelv magántanítója)” (*Almanach* 1928–29, 62.). 1932-ben megbízott tanárrá nevezték ki, nyelvészeti, történeti és irodalomtörténeti órákat tartott. Málly és Gianola egymás között felosztották az olasz irodalom nagy alakjainak a tanítását, különös hangsúlyt fektetve az eredeti szövegek olvastatására. Az italianisztika oktatásában az újdonságot Gianola öt fél-éven keresztül meghirdetett *Lectura Dantis*a jelentette. A szöveghez szorosan kötött magyarázatok elsajátításával a magyar hallgatók az idegen anyanyelvűektől elvárhatónál sokkal alaposabban megismerték a művet. A hallgatókkal közös fordítást, kommentálást, a sok évszázados hagyomány szerint működő *Lectura Dantis*t akkora sikerrel tartotta, hogy *Commedia*-magyarázatait később a budapesti egyetemen is folytatta. (Az ottani hallgatói között volt a szegedi tanszék későbbi vezetője, Fogarasi Miklós is.) Gianola Szeged és Olaszország kapcsolattörténetében máig megkerülhetetlenül fontos tanulmányokat közölt, amelyek közül kiemelkednek a szegedi várban fogva tartott, 1848-ban Kossuth parancsára kiszabadított olasz foglyok történetéről, illetve a bolognai Luigi Ferdinando Marsili tevékenységéről szóló művek²⁹. 1933. szeptember 30-án fejezte be szegedi oktatói tevékenységét. Gianola helyét hamarosan Arturo Stanghellini (1887–1948) vette át. Ő is a bolognai egyetemen szerzett diplomát, s harcolt a Karszt-hegység lövészárkaiban. Itáliában már sikeres író volt, mikor Szegedre érkezett. Itt négy féléven keresztül, 1935. szeptember 11-ig tanított.

Málly egyre nagyobb arányban vállalt nyelvoktatást. A régi olasz irodalom, a civilizációtörténet (olasz történeti földrajz, műemlékek) Stanghellinire maradt, közben Giovanni Necco lektor folytatta Szegeden a *Lectura Dantis*okat és a 20. századi irodalom oktatását (1936). Az 1930-as, '40-es években Szegeden dolgozó nyolc lektor közül kiemelendő Ottone Degregorio, aki 1937. december 2-ától kezdődően, kolozsvári kitérővel, egészen 1950-ig, a nyugati modern filológiák bezárásáig tanított. Eleinte lektorként, később tanárként. Nyelvkönyvei mellett magas színvonalú tanulmányokat írt a költő Michelangelóról és Dantéről³⁰.

1935. február 16-án ünnepélyes keretek között Benito Mussolini kormányfő és Hómann Bálint³¹ közoktatási miniszter a római Palazzo Veneziában³² aláírták a Magyar Királyság és az Olasz Királyság között létrejött kulturális egyezményt. Az 1935. XVIII. törvény 6. cikkének rendelkezése: „A magyar kormány a budapesti

29 Gianola Alberto, *Deportati lombardo-veneti in Ungheria dal 1832 al 1848*, Modena, Società tip. Modenese, 1934, L.F. Marsili e la Transilvania. In: AA. VV. *Memorie intorno a L. F. Marsili*. Bologna, Nuova Zanichelli 1930. 233–255. Di antiche Lapid romane trovate nel 1922 in Transilvania dal conte Giuseppe Ariosti bolognese, in „L'Archiginnasio. Bullettino della Biblioteca Comunale di Bologna”, 26 (1931) 93–104.

30 Degregorio publikációs listája: https://epa.oszk.hu/cikkereso/?must_names_epacikk_text_stem=Ottone+Degregorio&sort=names_epacikk_text_sort&order=asc

31 Közvetlenül az esemény után, 1935. február 23-án Hómann Bálint a bolognai egyetemen díszdoktori címet kapott. Az átadásról szóló archív film: <https://www.youtube.com/watch?v=W2KbTckMCp4>

32 1916-ig az Osztrák-Magyar Monarchia szentszéki nagykövetségének székháza, később Mussolini központi épülete.

m. kir. Pázmány Péter tudományegyetemen és a pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetemen olasz nyelvi és irodalmi tanszéket tart fenn továbbra is, valamint gondoskodik a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetemen és a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetemen az olasz nyelv és irodalom megfelelő tanításáról. Addig is, míg az ország gazdasági helyzete meg fogja engedni, hogy a debreceni és szegedi m. kir. tudományegyetemen az olasz nyelv és irodalom számára rendes tanszék állíttassék fel, az olasz királyi kormány ezekre az egyetemekre az olasz nyelv és irodalom tanítása céljából olasz tanerőket fog kiküldeni.”³³ Az olasz kormány megőrzi a budapesti, szegedi, debreceni és pécsi egyetemen működő lektorátusokat (7. cikk).

1936. július 28-án rendkívüli, majd 1937-től rendes tanárrá nevezték ki Várady Imrét, aki átvette a frissen alapított Olasz Filológiai (váltakozva: Philológiai) Intézet vezetését. Korábban az Accademia d’Ungheria főtitkáraként dolgozott. Az 1690-ben alapított Accademia degli Arcadi tagjai sorába választotta. Nem sokkal korábban jelent meg két kötetben olasz nyelven átfogó irodalom- és kapcsolattörténeti műve, *La letteratura taliana e a sua influenza in Ungheria* (Roma, Istituto per l’Europa orientale, 1933–34). 1939–40-es tanévben ő volt a Bölcsészettudományi Kar dékánja. Az italianisztika oktatása a legmagasabb szinten stabilizálódott, az intézet oktatói összességében heti 14–20 órát tartottak. Ahogyan a publikációit, úgy oktatói tevékenységét is a széles ismeretek, tág szakmai horizont jellemezte. Félévente változóan a Dante előtti költészetől kezdve végigtanította az olasz irodalmat. Nála a humanizmus és a reneszánsz (Machiavelli, Ariosto, Tasso, *Commedia dell’Arte*), majd a Sette- és Ottocento került középpontba. Degregorio Várady kollégájaként a nyelvtanítás mellett elsősorban szövegolvasást tartott (Tasso, Manzoni). 1939 tavaszi félévében hallgatóival közösen fordította olaszra Molnár Ferenc *Pál utcai fiúk* című regényét.

Nem tartozott ugyan az Olasz Filológia Intézethez, de nagyon jelentős szerepet játszott az egyetem olasz szellemi élettel való kapcsolatainak tágításában, a korszerű szellemi áramlatok befogadásában Mester János teológus, áldozópap. A II. számú Filozófiai, majd a Neveléstudományi Tanszék vezetőjeként (kétszer volt dékán) rendszeresen tartott előadásokat filozófusokról (Giovanni Gentile), egyházi személyiségekről (Bosco Szent János) és az olasz nevelési elvekről. Ezzel széles körben terjesztette az olasz művelődéstörténetet a hallgatók körében.

A Ferenc József Tudományegyetem történetében különösen nagy jelentőségű esemény volt a második bécsi döntés. 1940. augusztus 30. után az ideiglenesen Szegedre áthelyezett intézmény visszatérhetett alapításának városába. Szeged azonban semmiképpen sem akart lemondani egyeteméről, így az oktatók kisebbik része visszatért Kolozsvárra, a nagyobbik Szegeden maradt. Az 1940. évi XXVIII. törvénycikk arról

33 http://epa.oszk.hu/02500/02510/00019/pdf/EPA02510_corvina_1936_010-050.pdf
http://epa.oszk.hu/02500/02510/00018/pdf/EPA02510_corvina_1935_115-120.pdf

is döntött, hogy a pécsi egyetem bölcsészettudományi karát, így az olasz tanszéket is, Szegedre kell áthelyezni³⁴. A egyetem Horthy Miklós nevét vette fel. A november 11-én (1872-ben Kolozsváron ezen a napon kezdődött az oktatás) tartott évnyitón Hómann Bálint és Horthy Miklós után Szent-Györgyi Albert rektor tartott ünnepi beszédet. Gyakran idézett szavai: „Jogilag új egyetem vagyunk, de a mi gyökereink is messze nyúlnak vissza, és semmiféle jogi formula nem fejezi azt a bensőséges viszonyt, amely minket a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemhez köt. Mi egy törzsnek vagyunk a két hajtása”³⁵.

A nagybecskereki családból származó Várady Imre oktatótevékenységét Kolozsváron, az Olasz Filológiai Intézet igazgatójaként kívánta folytatni. Két évvel később, 1942 októberében a bolognai egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezték ki, ahol nyugállományba vonulásáig, 1962-ig dolgozott³⁶. Az 1942–43-as tanrendben az Olasz Filológiai Intézet megbízott vezetője Tamás Lajos újlatin nyelvész, aki az Általános Nyelvészeti és Romanisztikai Intézet igazgatója és a Szláv Filológiai Intézet mb. igazgatója is volt egyben³⁷.

A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának áthelyezése³⁸ azt jelentette, hogy a Római Magyar Akadémia igazgatói állásából (1935–1940) hazatérő Koltay-Kastner Jenő professzor Szegeden folytathatta működését. Vele érkezett Vándor Gyula lektor, aki a későbbiekben nyelvi, stilisztikai és nyelv-didaktikai órákat tartott. Koltay-Kastner előtörténetéhez tartozik még, hogy az első világháború után szicíliai fogsága idején lefordította Dante *Új élet* című prozimetrumát, illetve 1921-től a Korvin Máttyás Társaság és folyóirata, a *Corvina* munkatársa volt. Tudományos érdeklődésének középpontjában Dante, a Reneszánsz, Leopardi, az olasz Risorgimento állt. A Bölcsészkar dékánjává választották az 1942–43-as tanévre, s nagyon nehéz időben, 1944 szeptemberétől 1945. március 28-ig volt az egyetem rektora.

1944. október 11-én a szovjet csapatok elfoglalták Szegedet. Az egyetemen már november 3-án újrakezdődött az oktatás. Ebben az akadémiai évben 155 oktató dolgozott itt³⁹. 1945-ben az intézmény nevéből törölték Horthy Miklós nevét, s az egészen 1962-ig Szegedi Tudományegyetem néven élt tovább. Az egyetem legnagyobb professzorai közül sokan elhagyták a várost, majd az országot is. Szent-Györgyi az USA-ba emigrált 1947-ben. Kerényi Károly világhírű vallástörténész is távozásra

34 1940. évi XXVIII. törvénycikk a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról.

35 Beszámoló a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről. K. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem kiadása, Szeged 1943. 18.

36 Várady professzor életútjáról: Corradi Musi 2005, 15–28.

37 A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1942/43. tanév második felére. Kolozsvár 1943. Kolozsvári Egyetem kiadása, 74. <http://univ.bibl.u-szeged.hu/50040/>

38 Bozsó Judit, A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Tanszékének története (1924–1940), „Mozaik”, IV/1 (2010), 18–24.

39 Beszámoló a Szegedi Tudományegyetem 1944/45. tanévi működéséről, Szegedi Tudományegyetem kiadása, 1947, 34.

kényszerült. Kun Béla népbiztosa, Lukács György mellett még Szegedről szerzett ellenséget a jóval kisebb tehetséggel rendelkező Ortutay Gyula személyében. Az etnográfus miniszterként (1947–1950 között) minden eszközt bevetett ellene: sem a szegedi tanszék vezetését nem kapta meg (pedig a kollégái rá szavaztak), sem a Római Magyar Akadémia igazgatói állását. Kerényi Svájcba költözött, de formálisan 1949-ig szegedi professzor maradt. Az új hatalom szándékai szerint a magyar egyetemek fő feladata a középiskolai és a gimnáziumi tanárképzés lett. Szovjet mintát követve a Tudományos Akadémia volt felelős a tudományos kutatásért, így ott azonnal növelték az osztályok számát. Az új alkotmánnyal (1949) összhangban bevezették az egyetemi felvételi vizsgát, az orosz nyelv és a marxizmus-leninizmus kötelező oktatását. 1950-ben bezárták a „nyugati” nyelv és irodalom tanszékeket, óriási károkat okozva a jövő nemzedékeinek. Az autonómiát megszüntették, és a Kommunista Párt (MDP) egyre nagyobb és végül (1948-tól) meghatározó szerepet kapott az egyetem vezetésében. Az intézményen belül általában szerény képességű oktatók mint pártfunkcionáriusok minden fontos területen meghatározó szerepet kaptak. Biztosították az állam érdekeinek érvényesítését, amely közvetlenül követte a szovjet utasításokat. A többi professzornak kettős beszédet kellett használnia, ahogy a kor legnagyobb magyar költője, Weöres Sándor írta: „mit nem gondolok hangoztassam / és mit gondolok elhallgassam / kuss az igaz harsog a talmi / többit sírból kell kikaparni // verssorok közti részbe fér / angyalok és próféták népe / minden betűnél többet ér / a papír pőrén maradt része” (*Le journal*, 1953).

A történelemtudomány *communis opinio*ja, metaforát használva, az 1967-os forradalom gyűjtőszikrája a MEFESZ által 1956. október 16-ra az Auditorium Maximumba szervezett diákgyűlés volt. Ez a frissen megalakult független szervezet volt az első, amely az egyetemisták és főiskolások érdekében szólalt meg. A gyűjtőszinór, folytatva a metaforát, a budapesti bölcsészhallgatók szegedieknek küldött levele volt. „Első lépésünket az orosz nyelv fakultatívva tételéért kell tennünk! [...] Vegyék figyelembe, hogy az orosz nyelv ilyen való oktatása az orosz sovinizmus következménye, amely a sztalinizmusból táplálkozott. Felhívunk ezért benneteket, hogy 1956. október 22-én lépjetek velünk egységesen sztrájkba az orosz nyelv fakultatívva tételéért.”⁴⁰ Ugyanitt kérték „az idegen nyelvek fakultatív oktatását”⁴¹. A rektor, Baróti Dezső, Sík Sándor piarista atya egykori tanítványa és Radnóti Miklós barátja⁴², a magyar és francia irodalom jeles tudósa támogatta az ifúsági mozgalmat. Az idő alkalmasnak tűnt arra, hogy az egyetem visszaszerezze autonómiáját⁴³. A támadások nyomán Baróti 1957. április 1-jén lemondásra kényszerült a forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepe miatt. Letartóztatták, és ugyanezen

40 JANCsÁK 2016, 74.

41 JANCsÁK 2016, 129, 135.

42 Szándékosan magyarosították vezetéknévüket egymással összezsengőre.

43 JANCsÁK 2016, 197.

év október 1-jén két év hat hónap börtönbüntetésre ítélték. Többé nem térhetett vissza az egyetemre.

A forradalom bukása után a hatalom rájött arra, hogy kompromisszumokat kell kötnie: megtartották az orosz nyelv kötelező tanítását, de újra bevezették a többi nyelv oktatását és újjáalapították a tanszékeket. Koltay-Kastner személyében az italianisztikának megkérdőjelezhetetlen tekintélyű képviselője lett. A professzor mellett két asszisztens és két előadó (Luigi Dall'Olio, Margit Serafin) dolgozott az Olasz Filológiai Intézetben⁴⁴. Az 1947–48-as tanévben egyesítették a modern filológiákat (beleértve a magyart is), s a megaintézet vezetésével rövid időre Koltay-Kastnert⁴⁵ bízták meg. Széleskörű felkészültsége, nyelvismerte, komparatista képzettsége lehetővé tette számára, hogy az olasz és francia irodalommal foglalkozzon még abban az időszakban (1950–57) is, amikor „a klasszikus és modern filológiák kurzusai – az orosz kivételével – hallgattak a magyar egyetemeken”. A hallgatás éveiben a világirodalmat és az összehasonlító irodalmat magyar nyelven tanította. 1957-től helyreállt a latin, német, francia, olasz, majd az angol oktatása. Koltay-Kastner a Román Filológiai Intézetet⁴⁶ vezette, amely az olasz filológiát, a francia filológiát foglalta magába, illetve, lektorátusi szinten, a spanyolt és a románt. 1968-ban vonult nyugdíjba⁴⁷. 1957-től kezdve a olasz nyelv és irodalom oktatása változó színvonalon, de akadémiai keretek között maradván folyt.

Harminc éven keresztül két egyetemen működött olasz tanszék Magyarországon: a szegedin kívül Budapesten. Tevékenységüket bilaterális államközi megállapodás segítette. Az 1965-ös kulturális egyezmény oktatók és hallgatók számára ösztöndíjas tanulmányutak lehetőségét biztosította, s kölcsönösségi alapon, mindkét tanszékre egy-egy olasz lektor (tanár) küldését irányozta elő. Magyarország Rómába és Padovába küldött lektort. A Koltay-korszak alatt és után végzett hallgatók közül többen akadémikusok, MTA-doktorok lettek.

Bibliográfia

Almanach és tanrend A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja és tanrendje. 1872–1921.

http://univ.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/book/A_Kolozsv=E1ri_Magyar_Kir=E1lyi_Ferenc_J=F3zsef_Tudom=E1nyegyetem_tanrendje/

44 A Szegedi Tudományegyetem Évkönyve az 1945–46-os tanévről. Szegedi Tudományegyetem kiadása, 1946, 57, 80, 90.

45 Évkönyv 1947–48, 26.

46 KOLTAY-KASTNER tudományos munkásságáról: Éva Vigh, *Studi sul Rinascimento nell'opera di Jenő Koltay-Kastner*, „Annuario” 2002, 46–51 e László Csorba, *Jenő Koltay-Kastner, ricercatore dei rapporti ungheresi del Risorgimento italiano*, „Annuario” 2005, 52–56.

47 FOGARASI-PÁL 2005, 36. A részt Fogarasi Miklós írta.

- Almanach 1921–22 A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXXI–XXII. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1922
- <https://docplayer.hu/125572236-Ferencz-jozsef-tudomanyegyetem-almanachja-5-1-at-szeged-s-z-e-g-e-d-varosi-n-y-o-m-d-a-es-k-o-n-y-v-k-i-a-d-o-r-t.html>
- Beszámoló a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről.* K. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem kiadása, Szeged, 1943.
- FOGARASI, Miklós – Pál, József (2005), *Storia della Cattedra di Lingua e Letteratura Italiana di Szeged*. „Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi” Numero speciale: Tra magaristica e italianistica: cultura e istituzioni. 2005, 35–40.
- JANCSÁK Csaba (2016), *Az 1956-os forradalom indítósíkjára – a szegedi MEFESZ*. Szeged, Belvedere, 2016.
- GHIBU, Onisifor (1941), *Prolegomena la o educație românească*. Editura »cultura românească« s. a. r. București, 1941.
- MARJANUCZ László (2021), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története II. rész (1872–1921)*. Főszerkesztő
- MARJANUCZ László. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2021.
- ÖIL ACLU, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapos, Acta Comparationis Litterarum Universarum
- <https://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/>
- A Kolozsvári M. Ki. Ferencz-József Tudomány-egyetem története és statisztikája. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae. Anni MDCCCXCV — V I. Fasciculus II. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 1896. http://univ.bibl.u-szeged.hu/19446/1/marki_tanrend_04_1896_millenium.pdf
- MÉSZÁROS Rezső (1999), *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. 1921–1998, Szeged 1999.
- CORRADI MUSI, CARLA (2005), *Storia della Cattedra di Ungherese di Bologna e dei suoi illustri professori*, „Annuario” 2005.
- CSETRI Elek (2001), Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. In Kolozsvár 1000 éve A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Dáné Tibor Kálmán et alii. (szerk.), 18–19. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület. Kolozsvár 2001. <http://mek.niif.hu/02600/02659/02659.pdf>
- PÁL József (2020), *Szegedi humanióra: A harmincas évek szellemi életéről*. DELIBERATIONES, 2020, 13 (1). 152–173.
- PÁL József (2021), *Dantisztika a szegedi olasz tanszéken*. Tiszatáj, 2021 (75) 9. 150–151. (2021)
- VARGA E. Árpád (1988), *Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében*. A Magyarságkutató Intézet évkönyvében. Magyarságkutatás. Főszerk. Juhász Gyula. Magyarságkutató Intézet. Budapest, 1988

VAJDA Tamás (2020), A kolozsvári magyar egyetem 1919-es megpróbáltatásai és erőszakos elvétele. Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat. 2020.03.19

IV Convenzione dell'Aja concernente le leggi e gli usi della guerra terrestre e regolamento annesso (1907)

*A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem almanachja és tanrendje az MDCCCXCII-III-ik tanév II. felére*A dolgozat temati

A Szegedi Tudományegyetem Egyetemtörténeti Bizottsága új sorozatot indít útjára, mellyel hozzájárul a magyar felsőoktatás történeti forrásainak, hagyományainak és értékeinek feltárásához és megőrzéséhez. Az első kötet a Jezsuita Rendtartománnyal közösen szervezett 2022-es konferencia előadóinak tanulmányait tartalmazza. Az írások a 440 évvel ezelőtti kolozsvári jezsuita akadémia- és egyetemalapítás kultúr- és egyháztörténeti, politikai, oktatói, hallgatói lehetőségeit, korlátait és körülményeit tekintik át.

